

Олеся Калинич, Світлана Дячок

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

5

Олеся Калинич, Світлана Дячок

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 5 класів
закладів загальної середньої освіти

За редакцією проф. Юрія Ковбасенка

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Тернопіль
Видавництво Астон
2022

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 № 140)**

У підручнику подано навчальний матеріал за модельною навчальною програмою «Українська література. 5–6 класи (автори Т. О. Яценко, Т. Б. Качак, В. В. Кизилова, В. І. Пахаренко, С. О. Дячок, Л. М. Овдійчук, О. А. Слижук, В. М. Макаренко, І. А. Тригуб).

Методичне забезпечення у вільному доступі знаходиться за посиланням <https://cutt.ly/rX5F86p>

Калинич О., Дячок С.

K17 Українська література : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. / *О. Калинич, С. Дячок* // За редакцією проф. *Ю. Ковбасенка*. Тернопіль : Астон, 2022. — 280 с. : іл.
ISBN

Підручник містить теоретичний матеріал, тексти творів і завдання різного рівня складності з української літератури.

Підручник укладено відповідно до модельної програми з української літератури для 5 класів закладів загальної середньої освіти (*автори Т. О. Яценко, Т. Б. Качак, В. В. Кизилова, В. І. Пахаренко, С. О. Дячок, Л. М. Овдійчук, О. А. Слижук, В. М. Макаренко, І. А. Тригуб*).

Для п'ятикласників і п'ятикласниць закладів загальної середньої освіти, педагогів, студентства педагогічних навчальних закладів і всіх, хто цікавиться українською літературою.

УДК 811.161.2+821.161.2](079.1)

ISBN

© Калинич О., Дячок С., Ковбасенко Ю., 2022
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	6
Роль книги в житті людини	7
МАЛІ ЖАНРИ ФОЛЬКЛОРУ ТА ЛІТЕРАТУРИ	12
Прислів'я та приказки — перлини народної мудрості.....	13
Народні загадки.....	15
<i>Леонід Глібов</i>	18
Бачить — не бачить	19
Котилася тарілочка	19
НАРОДНІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ	22
Народні казки.....	23
Яйце-райце	24
<i>Іван Франко</i>	36
Літературні казки	38
Фарбований Лис	38
<i>Леся Українка</i>	48
Лелія.....	50
<i>Валерій Шевчук</i>	64
Чотири сестри.....	66
МИНУЛЕ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ЛЕГЕНДИ, ПЕРЕКАЗИ, ЛІТОПИСНІ ОПОВІДАННЯ	85
Легенди українців	86
Берегиня	87
Народні перекази	91
Прийом у запорожці	92
Літописні оповіді. «Повість минулих літ»	94
Три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь.....	96
<i>Олександр Олесь</i>	98
Микита Кожум'яка.....	101
<i>Сергій Плачинда</i>	119
Богатирська застава	120
УКРАЇНА І Я	127
<i>Тарас Шевченко</i>	128
Зоре моя, вечірняя.....	129
Уривок «Учітесь, читайте...» як ліричне звертання до нащадків.....	131
<i>Богдан Лепкий</i>	134
Шевченкова верба	135
<i>Галина Кирпа</i>	138
Мова моя.....	139
<i>Віктор Зубар</i>	142
Крила України	143
РІДНА ПРИРОДА	145
<i>Олена Пчілка</i>	146
З ґринджолями.....	148
<i>Павло Тичина</i>	150
Хор лісових дзвіночків	151

Оксана Іваненко.....	154
Цвітарінь	155
Микола Вінграновський.....	165
Гусенятко	166
Марія Морозенко.....	178
Вірність Хатіко	179
Анатолій Качан.....	185
Море грає.....	186
СВІТ ДИТИНСТВА	188
Іван Нечуй-Левицький	189
Вітрогон.....	190
Борис Грінченко	199
Украпа.....	200
Оксана Сайко	205
Гаманець	207
Галина Кирпа.....	212
Мій тато став зіркою.....	213
У ПОШУКАХ ПРИГОД І ЧУДЕС	223
Всеволод Нестайко.....	224
Чарівні окуляри	226
Зірка Мензатюк.....	245
Таємниця козацької шаблі.....	246
Додаток 1. Короткий літературознавчий словничок	277
Додаток 2. Алгоритм написання проектної роботи.....	(на форзаці)
Додаток 3. Алгоритм складання загадки.....	(на форзаці)
Додаток 4. Алгоритм написання легенди.....	(на форзаці)
Додаток 5. Алгоритм створення власного висловлення.....	(на форзаці)
Додаток 6. Алгоритм вивчення вірша напам'ять.....	(на форзаці)
Додаток 7. Алгоритм написання вірша.....	(на форзаці)

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Допомагатимуть тобі навчатися герої / героїні мультфільму «Микита Кожум'яка», який створив *Манук Депоян* за мотивами казки *Антоніа Сіянкі*.

Таку саму назву має твір письменника *Олександра Олеся*, який ти читатимеш на сторінках цього підручника.

Аватарки цих героїв мультфільму будуть дороговказом у підручнику.

Микита

Інформація
про письменника /
письменницю та про
інші цікаві відомості

Іва

Поміркуй
і дай відповідь

Русик

Запам'ятай!
Пригадай!

Світлячок

QR-коди,
інтернет-джерела

Цапелін

Теорія
літератури

Троль Тат

Домашнє
завдання

Любий п'ятикласнику / п'ятикласнице !

...Книжки на те пишуть,
щоб їх читати, а на те читають,
щоб осмислити прочитане.

Іван Франко

Цей підручник допоможе опанувати шкільний предмет «Українська література». З одного боку, він продовжує «Літературне читання», знайоме з початкових класів, але, з іншого боку, у читацькому розвитку ти піднімешся значно вище.

«Українська література» — надзвичайно важливий і цікавий предмет, оскільки в ньому зосереджені духовні скарби, надбані народом України за його понад тисячолітню історію.

Іноді можна почути: «А навіщо читати книжку? Набагато легше переглянути фільм, знятий за нею». Проте кіно — це інший вид мистецтва, що візуалізує написане. Читаючи, кожен із нас творить в уяві власний світ. Натомість, переглядаючи фільм, ми мусимо йти стежиною, уже протоптаною кінорежисером, і бачити літературних героїв та події неначе «його очима». Скілки б фільмів не з'являлося про пригоди, скажімо, «тореадорів з Васюківки» чи Гаррі Поттера, діти все одно залюбки читатимуть книжки Всеволода Нестайка чи Джоан Роулінг.

До слова, щоб зняти гарний фільм або придумати цікаву комп'ютерну гру, потрібно дуже багато читати. Тож слідом за успішним бізнесменом і письменником *Деном Кеннеді*, можна сказати: «Успішні люди мають великі бібліотеки, а всі інші — мають великі телевізори».

І навіть нині, у часи цифрових технологій та електронних текстів, книжка залишається надійним супутником, другом, порадником і розрадником людини.

Отже, вивчаючи українську літературу, ти не лише долучаєшся до скарбниці духовних надбань нашого народу, а й отримуєш додаткові шанси досягти життєвого успіху. Тож нехай щастить у цій приємній та корисній справі!

Із повагою — Авторки підручника

ВСТУП

- ◆ Роль книги в житті людини
- ◆ Література як художнє відтворення життя, побуту, звичаїв, духовно-моральних цінностей людини
- ◆ Значущість читання в житті особистості
 - ◆ Сучасний читач

«Краю мій, білосиній». Витинанка Олени Харченко

РОЛЬ КНИГИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Читання для розуму — це те саме,
що фізичні вправи для тіла.

Іван Франко

За князювання Ярослава Мудрого в Києві при Софійському соборі заснували першу в Русі-Україні книгозбірню.

Тому в Софійському музеї й зараз можна побачити пам'ятний знак — камінь, на якому зображено князя Ярослава з книжкою в руках і викарбовано рядки літопису: «Року 1037 Ярослав цей, син Володимира, засіяв книжними словами серця вірних людей. Велика ж бо користь людині від учення книжного»...

- Згодом ти більше дізнаєшся про літопис.

У прадавні часи чи не єдиним засобом передачі знань від покоління до покоління та надійним оберегом від ворогів було слово. Саме тоді, наприклад, з'явилися перші усні оповідки про тварин, відомі тобі як казки про Лисичку-Сестричку та Вовчика-Братика. Згодом люди навчилися писати та читати. Ось тоді й винайшли книжку.

Якою була перша книжка, невідомо. Напевне, її надряпали на корі дерева чи на звірячій шкурі. А коли люди навчилися обробляти глину, то почали записувати

*Софійський собор.
Автор світлини
Сергій Курля*

*Графіті на стінах
Софійського собору*

*Як ти вважаєш, чому
письмо на цеглинах
не задовольнило людство?*

Матеріал для виготовлення книжок єгиптяни виробляли зі стебел кущів папірусу, що росли на берегах Нілу.

Саме *папірус* вважають далеким-далеким «пращуром» добре знайомого вам паперу.

Матеріал, із якого виготовляли книжки, у різних народів мав подібні назви:

у єгиптян — «*папірус*»,
в українців — «*папір*»,
в англійців — «*paper*»,
у французів — «*papier*».

*Що завадило читачам
користуватися книгами
зі сторінками з папірусу?*

Виробник пергаменту

тексти на мокрих глиняних табличках, які потім випалювали в печах, як нині цеглу. Такими були «сторінки книжок» у Стародавньому Вавилоні та Китаї, що їх і сьогодні можна побачити в багатьох музеях світу.

Уяви: за такої «технології» кожен твій підручник важив би кілограмів зо тридцять і до шкільного наплічника точно би не помістився! До того ж, ці «глиняні аркуші» були недовговічними, бо таблички легко розбивалися. Тож користуватися такими «книжками» було вкрай незручно.

Згодом у Стародавньому Єгипті навчилися виготовляти новий матеріал — *папірус*, на якому було значно зручніше писати. Аркуші папірусу з'єднували в довгі сувої. Читаючи таку «книгу», потрібно було не гортати сторінки, а перемотувати згортки від краю до краю, як плівку в старих фотоапаратах. Залежно від того, як це робилося, текст записували чи то зліва направо (так читаємо й пишемо ми, європейці), чи то навпаки, чи то навіть зверху донизу (так читають деякі народи Сходу).

Проте папірус мав вади: він спалахував від найменшої іскри, а в сирому кліматі (наприклад, на туманних Британських островах або біля німецької річки Рейн) дорогі папірусні сувої швидко псувалися.

Тому людство для виготовлення книжок наполегливо шукало нові матеріали. І ось, нарешті, у місті Пергамі майстри навчилися ретельно вичиняти й акуратно зшивати прямокутні шматки телячої чи козячої шкіри.

За місцем винаходу цей новий матеріал назвали *пергаментом*. Саме тоді в давньої книжки з'явилися сторінки й вона стала схожою на сучасну. Лише уяви, як багато століть минуло й скільки зусиль доклало людство, аби книжка набула того вигляду, що його має підручник «Українська література», який ти зараз читаєш.

Спочатку книжку можна було побачити лише в багатих людей чи в монастирях. Та це й не дивно, адже тоді ще не було ані друкарських верстатів, ані принтерів. Тому ченці, схилившись над столами, вручну переписували десятки тисяч сторінок. І лише згодом, після винайдення паперу та ще й книгодрукування, книжка стала доступною в кожній освіченій родині.

Ми вже звикли, що в текстах є покликання, за якими можна знайти потрібну інформацію.

То й книжок не треба!

Проте чи зможе людина, що не вміє читати й аналізувати прочитане, свідомо користуватися інформацією в інтернеті?

Чи можна обійтися
без читання? Чому?

Помандруй
зі світлячком
у Національний
музей літератури
України за покликанням:
<https://cutt.ly/JZtAGXT>

ЛІТЕРАТУРА В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Людське життя, побут, звичаї, духовно-моральні цінності людини забарвлюються, відтворюються у творах художньої літератури.

Якщо зважати на переклад слова «література» з латини, то все, що написано чи надруковано літерами, зокрема учнівські твори і навіть твої електронні листи чи смс-повідомлення, — усе це є «літературою», бо написане літерами.

Водночас художня література — не будь-який писаний текст, а саме художні літературні твори.

Слово **«література»** походить із латинської мови (від «litera» — «літера») і буквально означає «те, що написане літерами».

Художня література (мистецтво слова) — це сукупність написаних, надрукованих (і навіть усних) творів певного народу, епохи та всього людства.

Тож часто у творах ми впізнаємо ситуації, близькі нам чи нашим батькам, друзям, сусідам. Література посідає особливе місце в житті людини. Саме за допомогою слів можна передати красу світу, глибини розуму, велич людської душі.

Літературний твір — текст, що належить до художньої літератури (фольклору): казка, вірш, оповідання, приказка, прислів'я тощо.

Читання — це сприймання написаного. Проте читати й розуміти, усвідомлювати — не одне й те саме. Інколи людина не розуміє прочитане або сприймає інформацію викривлено. Читати вдумливо — мистецтво, яке потрібно опановувати.

Агатангел Кримський, український академік, історик, письменник і перекладач, один із засновників української Академії наук, знав понад 60 (за іншими джерелами — понад 100 (!) мов).

Секрет такого інтелектуального рівня — у читанні. Ще в трирічному віці Агатангел навчився читати, а через два роки батько віддав його до училища, де хлопчик навчався наступні п'ять років.

1. Що, на твій погляд, вивчають на уроках української літератури? Чим цей навчальний предмет відрізняється від уроків літературного читання в початковій школі?
2. Пригадай книжки, які є в тебе вдома. Які з них можна було б принести на урок української літератури? Чому?
3. Підготуй невеличку розповідь про свою улюблену книжку. Чим саме вона привернула твою увагу?
4. Яку роль відіграє книжка у твоєму житті?

5. Чи насправді таким важливим є читання для сучасної людини, яка живе в інформаційну добу? Чому?
6. Розглянь колаж з ілюстрацій до творів, прочитаних у початковій школі. Чи впізнав / упізнала ти їх? Якщо так, то за яким елементом малюнка? А якщо ні, то який інший епізод із цих творів міг би тобі допомогти пригадати?

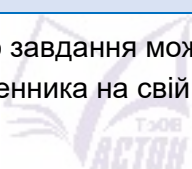
7. Вислови очікування щодо уроків української літератури в 5-му класі. Запиши побажання на різнокольорових стікерах і віддай на зберігання вчителю / вчительці чи рідним. Цікаво буде перед літніми канікулами пригадати свої очікування і визначити, що з них справдилося, а що — ні.
8. Зміст одного із творів, які ти читав / читала на уроках у початковій школі або вдома з рідними, оформи у вигляді сторінки читачього щоденника в такій таблиці:

Головні герої / героїні	План твору (стислий зміст твору)	Цікаві вислови (цитати, афоризми) з твору
.....		

Враження від прочитаного _____

.....

До речі, до виконання цього завдання можна підійти креативно, оформивши сторінку читачього щоденника на свій смак. Використовуй малюнки, схеми, інфографіку.

МАЛІ ЖАНРИ ФОЛЬКЛОРУ ТА ЛІТЕРАТУРИ

♦ Прислів'я та приказки —
перлини народної мудрості

♦ Народні загадки

♦ Леонід Глібов. «Бачить — не бачить»,
«Котилася тарілочка»

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

Анатолій Качан. Загадки «Квітка Сонця»,
«Світов@ павутин@»

«Квіти й птахи — рай на землі». Витинанка Олени Харченко

ПРИСЛІВ'Я Й ПРИКАЗКИ — ПЕРЛИНИ НАРОДНОЇ МУДРОСТІ

Мова без приказки —
що страва без приправи.
Юрій Чигиринський

Чи задумувався / задумувалася ти, як жили наші предки? Що підбадьорювало їх, коли вони обробляли поле, як передавали життєвий досвід нащадкам?

Як інформація долала час і простір? Де зберігалася від знищення, щоб тепер, у ХХІ ст., ти міг / могла отримати її?

Отож, щоб веселіше сіяти, садити, копати чи збирати збіжжя, наші предки наспівували собі різних пісень (адже навушників і доступу до інтернету не було). Почуту інформацію передавали з уст в уста, а цікаву казку мати розповідала маляті. Дитина ж, коли виростала, — своїй. Так із покоління в покоління передавали зміст твору.

Не дивно, що текст змінювався, тобто не був дослівним. Щось забували, а щось — доповнювали й удосконалювали. Часто це були мудрі поради, влучні повчальні вислови.

Термін «фольклор» уперше вжив англійський учений *Вільям Томсон* у середині ХІХ ст. Англійське слово «*folklore*» складається з двох коренів. *Folk* — означає «народний», а *lore* — «наука, ученість».

Тож буквально слово «фольклор» означає «народне знання», «народна мудрість».

Прислів'я — це жанр фольклору, короткий ритмічно організований вислів повчального змісту. Наприклад, «Життя без книжок — мов небо без зірок». До прислів'я близькі **афоризми** (влучні вислови відомих людей — письменників, науковців, видатних діячів) і **приказки**.

Приказка — це жанр фольклору, стислий крилатий народний вислів, іноді — це вкорочене прислів'я, але без власного йому повчання. Наприклад, відому приказку «Як рак на горі свисне» можна легко замінити словом «ніколи».

Усна народна творчість (фольклор) — це колективні (народні) твори, які передавали з уст в уста (в усній формі).

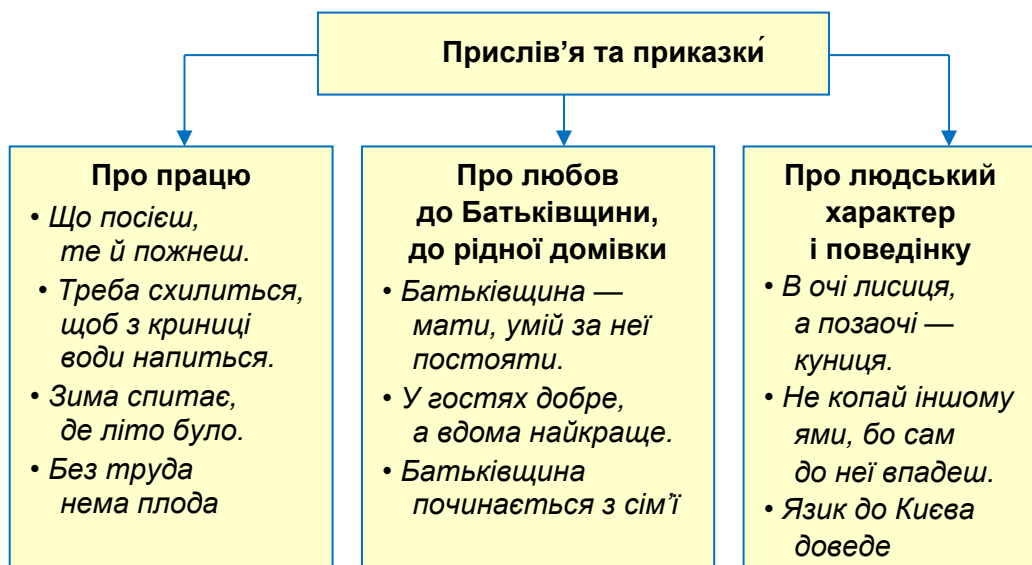
Фольклором називають колективну словесну творчість певного народу (наприклад, кажуть «український фольклор», «англійський фольклор», «японський фольклор» тощо).

Уся мудрість народу іскриться в *прислів'ях* і *приказках*, *загадках* і *лічилках*, *піснях* і *казках*, *легендах* і *переказах*.

До неоцінених скарбів українського фольклору належать **прислів'я** та **приказки**.

На відміну від інших видів усної народної творчості, вони найтісніше пов'язані зі щоденним побутом, із людською працею, адже українці — народ працелюбний.

У прислів'ях і приказках утілено прагнення людини до правди, щастя, здоров'я, добробуту. У цих фольклорних творах стверджують моральні цінності та прославляють позитивні риси людини.

Зазвичай мова прислів'їв і приказок яскрава та виразна. Так, коли ми кажемо «не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже», то маємо на увазі «солодкі», але фальшиві слова, яким не варто вірити. І десь на другий план відходить пряме значення — частування однієї людини іншою медом, солодощами.

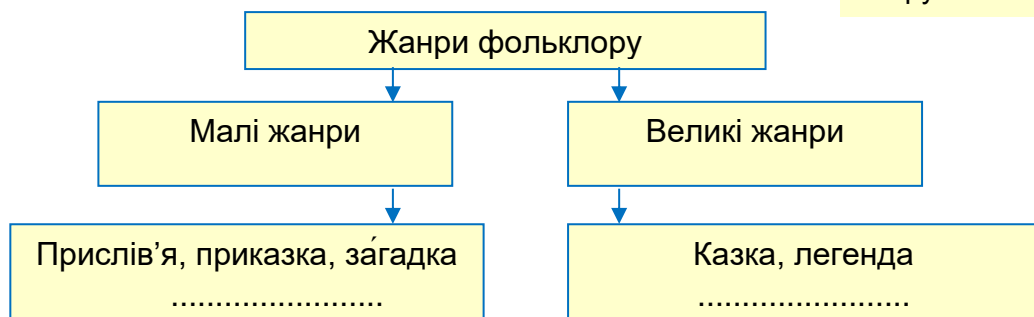
Спочатку фольклорні твори постійно змінювалися, відшліфовувалися цілими поколіннями людей.

Прислів'я та приказки не записували, тому вони мають чимало варіантів. І лише з появою словників ці перлини народної мудрості набули сучасного вигляду.

1. Поясни, чому вислів «*Навчай інших — і сам навчишся*» — прислів'я, а «*Косо, криво, аби живо*» — це приказка.
2. Як ти розумієш зміст епіграфа, а також вислів «*Приказка — цвіт, а прислів'я — плід*»?
3. Виразно прочитай і поясни прислів'я та приказки.
 - Не кажи — не вмію, а кажи — навчуся.
 - Мудрим ніхто не вродився, а навчився.
 - Учатися ніколи не пізно.
 - Правда — як олія: завжди наверх випливає.
 - Козацькому роду нема переводу.
 - Україна починається з родини.
4. Доповни схему «Жанри фольклору».

Словом
«жанр»
позначають
різновид
твору.

5. Прочитай виразно прислів'я та приказки. Вивчи напам'ять кілька з тих, які є в підручнику, або тих, які відшукаєш в інших джерелах.
6. Запиши якнайбільше прислів'їв і приказок, у яких є числа або власні назви. Наприклад, «*Семеро одного не ждуть*» або «*От Юхим — і з води вийде сухим*».

7. Прислів'я та приказки часто об'єднують у тематичні групи: про працю, родину, дружбу, освіту, пори року, природу, людські чесноти, господарську діяльність тощо.
Уклади словничок прислів'їв і приказок до 1–2 тем (на вибір).

НАРОДНІ ЗАГАДКИ

До малих жанрів фольклору належать також і загадки, яким притаманні метафоричність, стислість і чіткість.

Загадка — малий жанр фольклору, дотепне запитання, часто у віршованій формі, яке потребує відповіді (відгадки).

Метафора — це слово або словосполучення, яке переносить ознаки одного предмета чи явища на інші на основі подібності або контрасту.

Наприклад, сонце, яке від ранку до ночі рухається небом спочатку вгору, а потім донизу, нагадує «золоту тарілочку», що «котиться по крутій горі».

Тому в загадці Леоніда Глібова, яку ти читатимеш згодом, словосполучення **«золота тарілочка»** є метафорою сонця.

Епітет — художнє означення (*золоті руки*).

Спочатку загадка мала магічне значення. Наші предки вважали: якщо людина вміє відгадувати загадки, то вона володіє надприродною силою. Зараз цей твір має здебільшого розважально-пізнавальний характер.

Народні загадки відтворюють реальне життя людей, а саме: процеси праці, зміну пір року, явища природи, повсякденний побут, догляд за тваринами, рослинами.

Загадки не лише розважають, а ще й розвивають кмітливість, спостережливість, образне мислення. Часто загадки використовували в казках. Так, в українській народній казці «Мудра дівчина» пан випробовував героїню загадками.

Яку загадку легко розгадала дівчина?

У початковій школі ти читав / читала загадки, відгадки до яких римуються з останнім словом у рядку вірша.

Наприклад:

*Бистрі лапки, куций хвіст,
Довгі вушка, чорний ніс,
Хліба з рук бере крайчик
Сірий і пухнастий...*

РІЗНОВИДИ ЗАГАДОК

Загадка-опис	Загадка-задача	Загадка-запитання
Маленькі плоди, Мов сережки, повисли: Червоні — солодкі, Зелені — ще кислі. (Вишні)	Стоїть дуб, на ньому дванадцять гнізд, у кожному гнізді по чотири яйця, у кожному яйці по семеро качат. (Рік, місяць, тиждень, день)	Хто вранці ходить на чотирьох, удень — на двох, а ввечері на трьох? (Людина)

1. Прочитай виразно загадки та відгадай їх.

а) Нас не було — воно було,
нас не буде — воно буде;
ніхто ні в кого його не бачить,
а в кожного воно є.

- б) Йдемо по ягоди у липні.

Темно-сині, круглолиці

На кущах поміж листками

Причаїлися... .

- в) Хто завжди правду каже?

2. Опиши відгадки, використовуючи епітети.

3. Що потрібно для того, щоб про людину та її ім'я пам'ятали нащадки?

4. Яка роль загадок у сучасному світі?

5. Розглянь ілюстрацію художниці Валентини Мельниченко до загадки «Розкоlesh під — візьмеш срібло, розкоlesh срібло — візьмеш золото».

Придумай власну загадку, щоб відгадка відтворювала первісне уявлення наших предків про предмет з ілюстрації.

6. Візьми участь у навчальному індивідуальному чи груповому проєкті «Записник фольклориста / фольклористики¹». Поспілкуйся з батьками чи знайомими й з'ясуй, які загадки та прислів'я вони знають.

Енімети

Чорниця

Варіант 1. Спочатку запиши відомості на чернетку, перевір написане. Перепиши текст у чистовик (це можуть бути сторінки, скріплені як книжечка). Доповни записник ілюстраціями.

Варіант 2. До кожного фольклорного твору (загадки, прислів'я тощо) добери світлину. Запропонуй однокласникам й однокласницям обговорення — це можуть бути відповіді до загадок або пропозиція дібрати схожі прислів'я інших народів світу тощо.

¹ **Фольклористи** — люди, які збирають і досліджують усну народну творчість (фольклор).

ЛЕОНІД ГЛІБОВ (1827 – 1893)

Твоя тут пам'ять, Леоніде Глібов.
Нащадки сіверян, полян, дулібів,
Малята вчать ті сонячні слова,
Що, ніби чародійник з рукава,
Ти сипав їм — і в доброті не схибив.

Максим Рильський

У дитинстві Леонід Глібов був веселим і жвавим, любив доглядати за квітами. Саме тому його й прозвали «королем квітів». Знайомі та родичі, вітаючись, казали: «Здоров був, Льолику, квітчастий корوليку».

Народився відомий байкар на Полтавщині. Ця земля рясніє іменами письменників, які шанували влучний жарт у творчості. Це Євген Гребінка, Григорій Сковорода, Іван Котляревський, Остап Вишня... Можливо, саме природа рідного краю й сприяла розвиткові такого талановитого жартівника.

Понад п'ять років Леонід Глібов працював учителем історії та географії. У мемуарах колишні учні згадували його як хорошого вчителя, який любив дітей і ставився до них із повагою.

Розповідають, що колись батько Леоніда Глібова купив співучу канарку (невелику пташку), через що сусіди прозвали Івана Назаровича *Кениром*. Саме тому твори для дітей Леонід Глібов підписував псевдонімом «Дідусь Кенир».

Акрівірш — загадка, відгадку
на яку можна прочитати
за першими літерами
кожного рядка.

- Пригадай вивчене в початковій школі про творчість Леоніда Глібова та його життєвий шлях.
- Спробуй написати акрівірш «ГЛІБОВ».

Перейди
за покликанням
<https://cutt.ly/TZtA12W>
(або QR-кодом)
і дізнайся
додаткові цікаві
відомості про
Леоніда Глібова.

БАЧИТЬ — НЕ БАЧИТЬ

Бачить — не бачить,
Чути — не чує,
Мовчки говорить,
Добре мудрує.
Кривду соромить,
Правди навчає,

Часом жартує,
Смішки справляє,
Люба розмова;
Дай боже, діти,
З нею довіку
Знаться-дружити.

1. Чи легко відгадати цю загадку?
За якими ознаками тобі вдалося розгадати її?
2. Знайди антоніми в загадці.
Яку роль вони виконують?
3. Чи можна говорити мовчки?
Як ти розумієш цей вислів?

КОТИЛАСЯ ТАРІЛОЧКА

Котилася тарілочка
По крутій горі,
Забавляла любих діток
У моїм дворі.

Нам тієї тарілочки
Чому не любить —

Хорошая, золотая

Епітети

І як жар горить.

Прийшла баба — **сама чорна**

І чорний **жупан**¹, —

Заховала тарілочку

У **синій** туман.

Епітет

Постихали співи й жарти

У дворі моїм;

Золотої тарілочки

Стало жаль усім.

Зачинився я у хаті,

У віконці став

І про тую тарілочку

Художниця Галина
Сокиринська

Антоніми —

це слова з протилеж-
ними значеннями:

добро — зло,

день — ніч,

батьківщина —

чужина тощо.

¹ Жупан — старовин-
ний верхній чоловічий
одяг, оздоблений хут-
ром, що був поширений
серед заможного
козацтва.

² *Сусіль* — те саме, що «*шасть*», тобто миттєве проникнення чогось кудись.

³ *Рядёнце, рядно́* — різновид простирадла або покривала із цупкого полотна.

Співати почав:
 «Туманочку, туманочку!
 Поклонись зорі,
 Покоти нам тарілочку
 По нашій горі...»
 Де не взявся із-за лісу
 Невідомий птах,
 Довгохвостий, гостроносий
 На восьми ногах.
 Тільки став я приглядатись
 І що, і відкіль,
 А він зразу розігнався
 І в вікно *сусіль*²...
 Я — на піч та у куточку
 Зігнувсь, притаївсь,
 І щоб птах той не надибав,
*Ряденцем*³ укривсь.
 Навіжений птах літає,
 Не найде ніде
 І тонесенько виводить:
 «А де дідок, де?»
 Закричав горлатий півень
 І прогнав мій страх,
 Я зрадів — і не побачив,
 Де той дівся птах.
Золоту тарілочку
 Всі знають давно:
 То на небі *сонце ясне*,
 На весь світ одно.
 Чорна баба — *нічка темна*:
 Із давніх-давен
 Покриває все на світі,
 Як погасне день.
 Заховався, шуткуючи,
 Дідусь-господар,
 Щоб не зразу догадались,
 Що той птах — *комар*.

Метафора

Енімети

1. Знайди і прочитай описи сонця та ночі. Які художні засоби використав автор у цих описах?
2. Скільки відгадок у загадці «Котилася тарілочка»? Назви їх. За якими ознаками можна знайти відгадку без підказки автора?
3. Чи є твори «Бачить — не бачить», «Котилася тарілочка» авторськими загадками? Чому?
4. Чим відрізняються народні загадки від авторських загадок?
5. Відшукай в інтернеті загадки Анатолія Качана «Квітка Сонця», «Світов@ павутин@». Чи є вони оригінальними? Чому?
6. Що є підказкою того, що Анатолій Качан — твій сучасник?
7. Чому з нетерпінням діти чекали на появу журналу «Дзвінок», у якому свої твори друкував Леонід Глібов?
8. Придумай загадки, щоб відгадками були слова: *сонце, вітер, тінь*. Скористайся *Додатком 3*, що є на форзаці цього підручника.
9. Як ти розумієш прислів'я «*Брежнею світ пройде, а назад не вернеться*»? Відповідь обґрунтуй письмово. Скористайся *Додатком 5*, що є на форзаці цього підручника.
10. Назви спільні й відмінні риси приказок, прислів'їв і загадок.
11. Виконай тестові завдання.

1. Слово «фольклор» з англійської перекладається як
 А усна народна творчість Б прислів'я В мудрий вислів
2. У порожній комірці таблиці доречно подати слово
 А прислів'я Б приказка В загадка

Замаскований зміст	Метафора
Фольклор	

3. У відповідні жанр і твір.

- 1 Довгі ноги, довгий ніс, по болоті ходить скрізь. А прислів'я
- 2 Хто багато читає, той більше знає. Б приказка
- В загадка

12. Перевір свої знання розділів «Вступ» і «Малі жанри фольклору».

✓ Я **знаю**, що вивчатимемо на уроці «Української літератури».

✓ Я **розумію і можу пояснити**:

- а) чому читання важливе в інформаційному світі;
- б) яке значення книги в моєму житті.

✓ Я **вмію**:

- а) розрізнити спільні та відмінні ознаки малих жанрів фольклору;
- б) читати виразно загадки, прислів'я та приказки.

✓ Я **знаю**:

- а) якими засобами виразності «прикрашені» загадки, прислів'я та приказки, і можу навести цікаві приклади;
- б) про що писав загадки Леонід Глібов.

✓ Я з радістю **брав / брала участь** у проєкті «Записник фольклориста / фольклористики».

НАРОДНІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

♦ Народні казки

- ♦ Українська народна казка «Яйце-райце»
- ♦ Літературні казки. *Іван Франко*. «Фарбований Лис»
 - ♦ *Леся Українка*. «Лелія»
 - ♦ *Валерій Шевчук*. «Чотири сестри»

Позакласне читання

- Народні казки
 - Кримськотатарська народна казка «Золоте яблуко» (переклад *Данила Кононенка*)
 - *Василь Королів-Старий*. «Хуха Моховинка»
- *Лариса Письменна*. «Як у Чубасика сміх украли»
 - *Юрій Ярмаш*. «Летюче дерево»
 - *Марина Павленко*. «Хатка для Нехайка»
 - *Юлія Смаль*. «Казка про Горошку»
- *Віктор Близнець*. «Земля Світлячків» (скорочено)
 - *Зірка Мензатюк*. «Арніка»

«Фантастичний птах». Автор витинанки невідомий

НАРОДНІ КАЗКИ

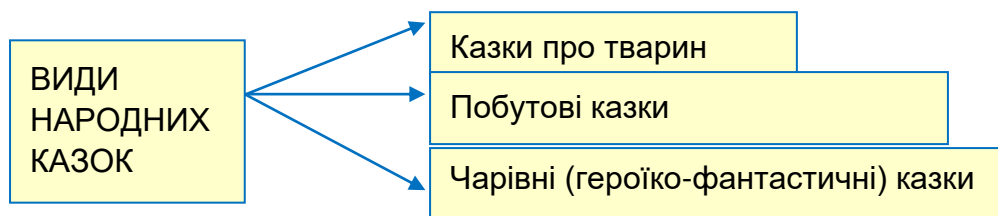
Які щасливі очі у казок.

Ліна Костенко

Доки існуватиме людство, доти житиме казка — чи не найулюбленіший жанр фольклору. Її створювали як цілі колективи людей, народи (звідси **народна казка**), так і окремі автори / авторки (**авторська**, або **літературна казка**).

За змістом і головними героями / героїнями можна умовно виділити різні види казок.

Пригадай різновиди казок та їхні особливості.

Виконай інтерактивну вправу за покликанням

<https://cutt.ly/oZtA4d4> або QR-кодом.

Казку серед інших творів усної народної творчості впізнають за такими *основними ознаками*:

- казкові зачин і кінцівка;
- повтори дій, слів і речень (часто трикратність);
- наявність чарівних предметів;
- використання «магічних» чисел 3, 7, 12.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КАЗКА «ЯЙЦЕ-РАЙЦЕ»

«Яйце-райце» належить до чарівних казок, адже в ній наявні фантастичні істоти (Змія, Змій тощо), чарівні предмети (яйце-райце), відбуваються фантастичні події.

Водночас у тексті можна знайти реалії життя українців (*підготовка до весілля, опис господарства Мисливця* тощо).

Це поєднання реальних і фантастичних елементів створює неповторно чарівний світ казки.

Фантастичне — те, чого немає насправді, у реальності; щось вигадане, витворене уявою, фантазуванням людини.

За QR-кодом
або покликанням
<https://cutt.ly/eLspNIL>

можна послухати казку
«Яйце-райце»
без скорочень.

*Усі малюнки до казки
«Яйце-райце» створила
художниця Валентина
Мельниченко.*

¹ Райце́ — дослідники
припускають, що в цьому
слові зашифровано
поняття «рай».

*Чи можна назвати
причину сварки між
Мишею й Жайворонком
дріб'язковою? Чому?
Як можна було б
вирішити суперечку?*

*Пригадай, як називають
момент повтору подій
у казці.*

*Орел і Мисливець
Чому в казці Мисливець
тричі цілює в Орла?*

ЯЙЦЕ-РАЙЦЕ¹

Колись була Птиця-Жайворонок царем, а царицею — Миша, і мали вони своє поле. Посіяли на тім полі пшеницю. Як уродила їм та пшениця — давай вони зерном ділитися. От одне зерно зайве було.

Миша каже:

— Нехай мені буде!

А Жайворонок каже:

— Нехай мені!

Думають вони: що тут робити? Пішли б позиватися, та немає старших за них: немає до кого йти позиватися. Потім Миша каже:

— Ну, я краще його перекушу.

.....

*Цариця Миша скликає всіх звірів
для війни з царем Жайворонком.*

.....

А Орел бачить, що то лихо, сидить на дереві і не злітає. Коли тут іде Мисливець, бачить, що Орел сидить на дереві, як націлиться на нього. А той Орел так просить його:

— Не бий мене, голубчику, я тобі в великій пригоді стану!

.....

*Мисливець цілив і вдруге,
і втретє, але Орел пообіцяв стати
в пригоді.*

.....

Мисливець повірив йому: поліз і зняв з дерева та й несе його додому. А він йому каже:

— Принеси мене до своєї хати та годуй мене м'ясом доти, поки в мене крила повідростають.

А в того чоловіка було дві корови, а третій бугай. Він зараз і зарізав йому одну корову. Орел ту корову за рік з'їв та й каже тому чоловікові:

— Пусти мене, я політаю, побачу, чи вже відросли крила. Той чоловік і випустив його з хати.

.....

Орел злітав, сили було недостатньо, тому просив чоловіка зарізати ще ялівку (корову) та бугая (бика).

.....

Узяв та й зарізав йому бугая. Він з'їв і того бугая, таки за рік, а потім як полетів, то літав так високо — аж під хмарою.

Коли це прилітає та й каже йому:

— Ну, спасибі тобі, чоловіче: вигодував мене, а тепер сідай на мене.

Той чоловік питається:

— Що з того буде? А він йому каже:

— Сідай! Той і сів.

Орел його поніс аж у хмару, а потім і пустив його додолю.

Той чоловік летить додолю, коли це Орел не дав йому долетіти до землі, підхопив його та й каже:

— А що, як тобі здавалось?

А він каже:

— Так, наче я вже неживий був. Тоді Орел йому каже:

— Отак саме й мені було, як ти на мене націлявся.

Потім каже:

— Сідай знов!

Тому чоловікові й не хотілося сідати на Орла — ну, нема що робити, таки сів. Орел знов його як поніс, та аж у саму хмару, а звідтіль скинув його з себе — та підхопив його так, може, як на два **сажні**² від землі, та й питається його:

*Читаючи казку, відзнач у тексті приклади **трикратності** — уживання числа три.*

Мисливець несе Орла до себе додому

² Сажень — одиниця вимірювання довжини.
1 сажень — 2,16 м.

*Орел у цьому епізоді
вирішив помститися
Мисливцеві?
Можливо, провчити його
чи встановити
справедливість?*

*Обґрунтуй свою думку.
Зверни увагу на
виокремлені слова: «Ну,
тепер уже ніхто нікому
не винний: ні ти мені, ні я
тобі».*

*³ Небіж, небожа — син
брата або сестри
(про рідних, двоюрідних,
троюрідних); племінник.*

*Поясни, як ти розумієш ви-
слів «Добрий козак
усе по волі ходить».*

— А що, як тобі здавалось?

Він йому каже:

— Так зовсім, наче вже кістки
мої розсипались. Тоді Орел йому
каже:

— Так само й мені було, як ти
вдруге націлявсь. Ну, ще сідай.

Той сів. Орел як понесе його
аж за хмару, та звідтіль і пустив
його додолу, та підхопив уже аж
коло самої землі, та тоді пита-
ється його:

— Як тобі здавалось, як ти ле-
тів на землю?

Він йому каже:

— Так, наче мене зовсім не було
вже на світі.

Тоді Орел йому каже:

— Отак же й мені було, як ти
втретє націлявсь.

А потім каже:

— **Ну, тепер уже ніхто нікому не винний: ні ти мені,
ні я тобі.** А тепер сідай на мене та полетимо до моєї хати.

Ото летять та й летять, прилітають до його дядька. А він
йому каже:

— Іди ж у хату, та як будуть питатися тебе: чи не бачив
нашого **небожа**³, то ти скажеш: як дасте яйце-райце, то й на
вічі приведу.

Він приходить у хату, коли це йому кажуть:

— Чи по волі, чи по неволі?

А він їм каже:

— **Добрий козак усе по волі ходить.**

Вони його питають:

— Чи не чув ти там за нашого **небожа**? Бо вже третє літо,
як пішов на війну, — та ні чутки, ні звістки.

А він їм каже:

— Як дасте яйце-райце, то й на очі приведу.

Вони йому кажуть:

— Лучче нам його ніколи не бачити, як віддати тобі яйце-райце.

Тоді він виходить із хати та й каже Орлові:

— Кажали так: лучче нам його ніколи не бачити, як тобі віддати яйце-райце.

Орел йому каже:

— Летімо далі!

Летять та й летять, та й прилітають до Орлового брата, та й тут чоловік те саме говорив, що в його дядька, — таки й тут не отримав яйце-райце.

Прилітають до його батька, а Орел йому каже:

— Іди в хату, та як будуть питатися за мене, то скажеш, що бачив й на вічі приведу.

Увіходить чоловік у хату, а вони йому кажуть:

— Чи по волі, чи по неволі?

Він їм:

— Добрий козак усе по волі ходить.

Вони його стали питатися:

— Чи не бачив нашого сина? Бо вже як немає — четверте літо: десь пішов на війну, та, мабуть, убили його там.

А він їм каже:

— Я бачив, але як дасте яйце-райце, то я й на очі приведу.

Батько Орлів каже йому:

— Нащо ж воно тобі? Лучче ми тобі дамо багато грошей.

Він каже:

— Я не хочу грошей, мені дайте яйце-райце!

— Піди ж приводь, зараз тобі дамо!

Він уводить Орла в хату. Тоді його батьки так зраділи, що дали яйце-райце і сказали:

— Тільки не розбивай ніде на до-розі, а як прийдеш додому, то погороди загороди великі, а тоді його і розіб'єш.

Він іде та йде, та так схотілось пити йому...

Чому Мисливець відмовився від грошей? Він знав, у чому цінність яйця-райця?

Про яку рису характеру Мисливця свідчить цей факт?

⁴Цебрина — деревина, колодязний зруб.

Чи може насправді так багато звірини поміститися в одне яйце?

*Чи міг Мисливець порушити слово й не віддати сина?
Чи можна сказати, що обіцянки часом дорого коштують?
Чому?*

Коли варто обіцяти? Чого вчить народ щодо обіцянок?

Коли це найшов криничку. Тільки що став пити воду, та якось об **цебрину**⁴ й розбив те яйце-райце. Як узяв скот вернути з того яйця!..

Верне та верне...

Гониться він за тим скотом, то що з того боку піджене, на другий розійдеться... Кричить бідолаха — нічого сам не зробить!

Коли це іде до нього Змія й каже йому:

— Що ти мені даси, чоловіче, як я тобі скот цей вжену в те яйце?

А він їй каже:

— А що тобі дати?

Вона йому каже:

— Даси те, що без тебе стало дома?

А він каже:

— Дам!

Ото вона йому гарненько загнала той скот у яйце, заліпила славно яйце і дала йому в руки.

..... Тим часом у Мисливця народився син... Пройшов час — він підріс і погодився йти до Змії.

— Це ви мене, тату, віддали Змії. Ну, дарма, якось буде! От він зараз і пішов до Змії.

Приходить до неї, а вона йому каже:

— Зроби мені троє діл та й підеш собі додому, а як не зробиш, то я тебе з'ім!

А коло її хати був великий луг — скільки оком зглянути! Так вона йому каже:

— Щоб ти за одну ніч отой луг викорчував, і щоб там зорав, і пшениці насіяв, зжав її, у скирти поклав, і щоб у ту ніч

з тієї самої пшениці мені паляницю спік: поки я встану, щоб вона на столі лежала.

Він іде до ставка та й зажурився. А там близько був мурований стовп, і в тім стовпі була Зміїна дочка замурована. Він приходить сюди та й плаче. А дочка його питається:

— Чого ти плачеш?

А він каже:

— Як же мені не плакати, коли Змія загадала таке, що я ніколи його не зроблю, а вона сказала, щоб за одну ніч зробив.

Вона його питалась:

— А що ж там?

Він їй і розказав. Вона йому каже:

— Як візьмеш мене за жінку, то я тобі все зроблю так, як Змія казала.

Він каже: «Добре!»

Вона йому каже:

— Лягай же тепер спати, а завтра рано щоб устав та понесеш Змії паляницю.

От пішла дочка Змії до того луку та як свисне: той луг тріщить, лущить — на тім місці ореться, пшениця сіється... — до світу спекла паляницю, дала йому. Він приніс до Змії в хату і поклав на столі.

Змія прокинулася, вийшла в двір та й дивиться на той луг, тільки сама стерня та скирти стоять. Тоді йому каже:

— Ну, справивсь! Гляди ж, щоб і вдруге діло зробив!

Та зараз йому й загадала:

— Щоб ти оту гору розкопав і щоб туди Дніпро йшов, а коло того Дніпра побудуй комори: щоб байдаки туди приставали й щоб ти ту пшеницю продав на байдаки. Як устану рано, то щоб це все було готове!

Він ізнов іде до того стовпа та й плаче. Та дівка його питається:

— Чого ти плачеш?

Зміїна дочка

Він їй розказав те все, що йому Змія загадала. Так вона йому каже:

— Лягай спати, я це все пороблю.

А сама як свисне, то та гора розкопується, Дніпро туди йде, коло нього комори будуються... Тільки прийшла та збудила його, щоб він пшеницю видав купцям на байдаки з тих комор. Змія встає та й дивиться, що все так ізроблено, як вона йому загадала.

Тоді загадує йому втретє:

— Щоб ти цю ніч уловив золотого зайця і раненько щоб приніс мені в хату.

Він ізнов іде до того стовпа та й плаче. Та дівка питається його:

— Що вона загадала?

Він каже:

— Оце вже не жарти: хто його знає, як того золотого зайця зловити.

Вона каже йому:

— Одначе ходім до тієї скелі. Стань над норою, ти будеш ловити, а я буду гонити з нори, і гляди ж: що тільки буде виходити з нори — бери його: то золотий заєць!

Ото вона пішла та й жене. Коли це вилазить з нори гадюка та й сичить. Він її і пустив. Дівчина виходить із нори та й питається його:

— А що, нічого не вилазило?

А він каже:

— Ба, ні: лізла гадюка, а я побоявся її, щоб не вкусила, та й пустив.

А вона йому каже:

— А щоб тебе! Ото і є заєць! Ну, гляди ж, я ще раз піду; та як буде хто виходити й казатиме, що тут немає золотого зайця, то ти не вір, а хапай його!

Полізла та й жене. Коли виходить така стара баба та й питається того парубка:

— Чого ти, сину, тут шукаєш?

А він їй каже:

— Золотого зайця. Вона йому каже:

— Де тут він узявся: тут його нема!

Сказала це та й пішла від нього. Коли це виходить та дівка та й питається його:

— А що, нема зайця? І ніщо з нори не виходило?

Він каже:

— Ба, ні: виходила баба стара та спиталась мене, чого я тут шукаю, а я сказав, що золотого зайця. А вона каже: тут його немає, то я її й пустив.

.....

Дочка Змія перетворилася на зайця.

А Змія тільки з хати, а заєць знову перекинувся дівчиною та за парубком. Почали вони вдвох утікати. Біжать та й біжать. Коли це Змія побачила, що то не заєць був, а її дочка, — давай доганяти, щоб її розірвати. Та сама не побігла Змія, а послала свого чоловіка. Змій біжить за ними: коли вони чують — аж стугонить земля... Тоді дівка каже:

— Оце вже за нами біжить! Я перекинусь пшеницею, а ти дідом та будеш стерегти мене. Та як буде питаться тебе, чи не бачив парубка й дівки, чи не йшли сюди, то ти скажеш, що тоді, як ця пшениця сіялась.

... Так і зробили, щоб урятуватися від Змія. Після цього Змія побігла навздогін утікачам сама. ...

Ото біжить... Коли ті чують — аж земля реве. Дівчина тоді каже йому:

— Ей, отепер ми пропащі: уже сама біжить! Ну, я тебе зроблю річкою, а сама зроблюсь рибою-окунем.

Зробила. Прибігла Змія та й каже до тієї річки:

— А що, втекли?

Перекинулась зараз щукою, давай гонитися за тією рибою: що хоче вхопити, то окунь повернеться своїм пір'ям гострим до неї, то вона не візьме його. Гонилась, гонилась — так-таки не вловила та надумала всю воду з річки випити. Стала пити: пила-пила, напилась багато та й лопнула.

Змія і річка

Весільні шишки

Напередодні весілля
випікають шишки,
якими могли
прикрашати коровай —
обрядовий хліб,
що символізує
багатство, добробут
і щастя молодої сім'ї.

Голубки

з тіста голуба й голубку та й пустила додолу, а вони стали живі.

Голубка й почала говорити до Голуба:

— А ти забувсь, як я за тебе луг викорчувувала й там пшеницю сіяла, а з тієї пшениці паляницю спекла, щоб ти до Змії відніс?

А Голуб каже:

— Забув, забув!

Потім знов Голубка каже:

Ото тоді та дівка, що була рибою, каже тому парубкові, що був річкою:

— Тепер ми вже не біймось! Ходімо до твоєї господи; то ти підеш у хату, та гляди: усіх поцілуєш, тільки дядькової дитини не цілуй, бо як поцілуєш ту дитину, то забудеш за мене. А я поки наймусь у цім селі в кого-небудь.

Ото він прийшов у хату, з усіма привітався та й думає собі: «Як же мені не поздоровкаться з дядьковою дитиною? Таж вони подумають щось погане про мене». Поцілував і дитину дядькову. Як поцілував, так і забув за ту дівку.

Ото побув пів року та задумав жениться. Йому порадили одну гарну дівку, щоб він її брав; він за ту й забув, що його врятувала від Змії, з іншою заручився.

От перед весіллям, увечері, кличуть на шишки молодичь. Прикликали і дівку, що він з нею втікав, — хоч її ніхто не знав, що воно за дівка. Стали ліпити шишки; дівка зліпила

— А ти забувсь, як я за тебе гору розкопувала і туди Дніпро пустила, щоб кораблі ходили до комор і щоб пшеницю ти продавав?

А він каже: «Забув, забув!»

Потім знов Голубка каже: «А ти забув, як ми ходили вдвох за золотим зайцем? Ти й мене забув?»

А Голуб каже:

— Забув, забув!

Тоді парубок згадав за ту дівку, — за цю-таки саму, що голуби поробила, та ту покинув, а з цією оженився. І тепер живе добре.

Ти, напевно, помітив / помітила, що в казках часто використовують свідоме перебільшення характерних ознак певного предмета чи явища.

Це — *гіпербола*. Наприклад, у яйці-райці помістилося дуже багато тварин.

Гіпербола — художній прийом, який полягає в навмисному перебільшенні (рис людини, ознак певного предмета чи явища тощо) з метою надання зображуваному виразності.

Умовно казка «Яйце-райце» містить три частини: «Про Жайворонка й Мишу та війну між ними»; «Про Орла та його спілкування з Мисливцем»; «Як парубок виконував завдання Змії». Події казки розгортаються навколо конфліктів: звірів і птахів, Мисливця і Орла, Мисливцевого сина та Змії.

Відповідно та чи та вигадка, думка, ідея можуть умовно відображатися в певних знаках, які називають **символами**.

Символ — умовне позначення якогось предмета, поняття або явища; розпізнавальний знак.

Для передання емоцій в інтернеті використовують **емодзі** (зокрема і смайлики) — символи, що нагадують обличчя.

♦ Розглянь емодзі. Яке із них відображає сьогодні твій настрій?

1. Відшукай приклади гіперболи в прочитаній казці.
2. До якого різновиду (казки про тварин, героїко-фантастичні (чарівні), побутові казки) належить казка «Яйце-райце»?
3. За якими ознаками ти визначив / визначила різновид цієї казки?
4. Які звичаї та обряди українського народу зображено в казці? Яку роль вони відігравали в житті народу? А в казці?

Символіка назви казки

Образ яйця є символічним не лише в українській, а й у зарубіжній літературі. Яйце — першопочаток, творча сила, тобто те, що творить і перемагає. Велике значення має яйце в християнських традиціях — недарма люди оздоблюють великодні писанки.

Більше інформації про образ яйця ти знайдеш за покликанням <https://cutt.ly/RZtSiUG> або QR-кодом. Спробуй знайти та пояснити символи цієї казки.

5. Як було покарано Мисливця за те, що він тричі цілив у беззахисного Орла? А яку винагороду він отримав за те, що не пожалів для порятунку Орла своєї худоби? Чого навчає казка?
6. Визнач реалістичні та фантастичні моменти в казці «Яйце-райце».
7. Відшукай у казці приклади схвалення винахідливості, сміливості та вміння боротися за справедливість.
8. Чому казку названо саме «Яйце-райце», а не «Війна птахів і звірів» або, скажімо, «Пригоди Мисливця та його сина»? Чи змінилося б твоє сприйняття твору, якби він мав іншу назву?
9. Поміркуй, це добре чи погано, коли людина вміє вигадувати, фантазувати, творчо мислити. Чому?
 - ◆ Для людей яких професій важлива здатність творчо мислити? Чому?
10. Добери символи, які найчастіше використовують в українських та зарубіжних народних казках, і досліди їхнє значення для народів (використай *Додаток 2*, що є на форзаці підручника). Презентуй свій проект однокласникам.

*Морально-етичні принципи — основні правила,
за якими живуть люди:
справедливість, добро, працьовитість, повага,
прагнення волі тощо.*

11. Якими є морально-етичні принципи українського народу? Визнач із батьками (рідними / близькими) або вчителем / вчителькою пріоритетність (послідовність від найважливішої позиції до менш значимої) морально-етичних цінностей українців. Поясни, чому кожний із принципів ви розмістили на таких позиціях.
12. Об'єднайтеся в групи й позмагайтеся. Доберіть якомога більше прислів'їв і приказок (а можливо, і загадок), які ілюструють морально-етичні цінності українців.
13. Знайди інформацію в інтернеті про професії майбутнього, які визначає Національне агентство кваліфікацій. Доведи, що вивчення української літератури важливе для кожного спеціаліста будь-якої професії як сучасності, так і майбутнього. Скористайся *Додатком 5*, що на форзаці цього підручника.

Цифровий детектив виявлятиме кіберзагрози

Геоінженер творитиме сприятливий клімат

Експерт зі спрощення шукатиме прості розв'язання проблем

Наномедик — фахівець у медичному застосуванні нанотехнологій.

Ветеринар для роботів лагодитиме роботів.

Міський фермер вирощуватиме їжу в міських ландшафтах.

Цифровий детектив шукатиме вразливі місця в системах, запобігатиме кіберзагрозам

Менеджер з утилізації відходів

Іміджконсультант

Пілоти та гіді позаземних перельотів

Веброзробник

Спеціаліст з голографічної телепортації стежитиме за якістю віртуального перенесення образів на відстані

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

ІВАН ФРАНКО (1856 – 1916)

Шукай краси, добра шукай!
Вони є все, вони є всюди.

Іван Франко

Визнач за допомогою
Google-карт, чи далеко
від тебе розташована
батьківщина
Івана Франка.

«Батько-коваль».
Скульптура
І. Самотоса
та С. Мигалія.

¹ Мольфар — чаклун,
мудрець, маг.

Іван Франко народився на
Львівщині, у селі Нагуєвичі,
що в Дрогобицькому районі.

Мати майбутнього письменника
Марія Кульчицька походила зі збідні-
лої шляхти.

Батько Яків Франко був майстер-
ним ковалем і дуже шанованою в селі
людиною, адже жив за принципом:
«З людьми і для людей».

Іванкові батьки добре розуміли
роль книжки в житті людини, тож
прагнули дати синові якісну освіту.
Тому, коли синові виповнилося шість
років, вони віддали його в сільську по-
чаткову школу.

Малий Іванко повадився не так, як
його однолітки: годинами блукав у лісі,
був мовчазним і зазвичай заглибленим
у себе. Через це односельці іноді нази-
вали його «маленьким **мольфаром**¹».

Мабуть, уже тоді в душі хлопчика
йшла непомітна сторонньому оку, але величезна внутрішня
робота, яка й допомогла йому стати видатним письменником,
науковцем і політиком.

Іванко ріс, ляк усі сільські діти: допомагав батькам по господарству, рибалив, збирав гриби.

Але найбільше малий любив бувати в батьковій кузні, куди сходилися сусіди й навіть замовники з інших сіл: той просив викувати сокиру, а той — оббити залізом колесо воза.

Ставши письменником, Іван Франко з величезною любов'ю описував батька, його роботу та спілкування з людьми в кузні. І зізнавався, що вогонь, який іскрився під батьковим молотом, колись «маленький, рудоволосий хлопчина» зберіг у своєму серці на все життя...

Іван Франко мав дочку і трьох синів. Родина обожнювала тварин. Коли письменник працював, деś із-під дивану могла вилізти черепаха, кімнатою поважно ходив лелека зі зламаним крилом, а в кутках морські свинки хрумкали капусту... Можливо, саме тоді Іван Франко і зауважував найменші деталі поведінки тварин, що згодом допомагало майстерно зображувати їх у творах. Адже Лис Микита в казках письменника має особливий характер, як справжнісінька людина...

Про Івана Франка, який із сільського, рано осиротілого хлопчини, завдяки наполегливості та працьовитості, зумів стати одним із найвідоміших у світі українців, можна сміливо сказати: той, хто «через терни пройшов до зірок».

Іван Франко прожив неповних 60 років. Протягом сорока з них написав 6000 творів. Щороку письменник видавав 5–6 книжок... Його працездатність просто вражає.

Іван Франко спочатку писав для власних дітей, а згодом його твори завоювали серця галицької дітвори.

Передусім це «Ріпка» (1891), «Киця» (1891), «Суд святого Миколая» (1895) та казки зі збірки **«Коли ще звірі говорили»**.

ФАРБОВАНИЙ ЛИС

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Скільки разів гонили його мисливці, цькували його хортами, ставили на нього капкани або підкидали йому отруєне м'ясо, нічим не могли його доконати. Лис Микита сміявся собі з них, обминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибереться на лови — чи то до курника, чи до комори, то не було сміливішого, вигадливішого чи спритнішого злодія.

*Хитрий-прехитрий
Лис Микита*

*Цей малюнок і всі
решта до казки
придумав і намалював
художник Іван Пенік.*

*Прочитай діалог, ви-
окремлений курсивом.
Про яку рису характеру
Лиса йдеться?*

*Чи можна цей діалог
передати фразою
«побилися об заклад»?
Чому?*

*Пригадай, що таке
фразеологізм.
Наведи приклади.*

Дійшло до того, що він у білий день вибирався на полювання й ніколи не вертався із порожніми руками. Незвичайне щастя та хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— *Що ви собі думаєте! — похвалявся він перед своїми товаришами. — Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто з базару курку вкраду.*

— *Ет, не говори дурниць, — умовляли його товариші.*

— *Що дурниць! Ану, побачите! — гарячкував Лис.*

— *Побачимо або й не побачимо. Там собаки зграями по вулицях бігають. То вже хіба ти обернешся в блоху, щоб тебе не побачили й не роздерли.*

— *От побачите, і в блоху не повернуся, і не розірвуть мене, — вів своє Лис і задумав завтра побігти до міста і з базару вхопити курку.*

Але цього разу бідний Микита таки помилився.

Поміж коноплями та кукурудзою він безпечно заліз аж до передмістя; городами, перескакуючи плоти та ховаючися між яриною, дійшов аж на середину міста. Але тут біда. Треба було хоч на мить вискочити на вулицю, збігати на базар і вернутись назад. А на вулиці й на базарі крик, шум, гамір, вози скриплять, колеса гуркотять, коні гримлять копитами, свині кувічуть — одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чув.

Але що робити? Наважився, то треба закінчити, що почав. Посидівши годин зо дві в бур'яні під плотом, він звик трохи до того гамору. Позбувшись першого страху та роздивившись потроху, куди й як найкраще бігти, Лис Микита набрався відваги, розбігся й одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло та їхало людей багато. Стояла курява. Лиса мало хто й запримітив, і нікому до нього не було діла. А Микита тому й рад. Знітився, скулився та ровом як чкурне просто на базар, де довгим рядом сиділи жінки, держачи в решетах та в кошиках на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотна, курей, качок і інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до базару, коли йому назустріч біжить Пес, з іншого боку надбігає другий, а там бачить третього. Псів уже наш Микита не одурить. Зараз пронюхали, хто він, загарчали та як кинуться до нього.

Наш Микита закрутився, мов муха в окропі: що тут робити? Куди дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі одчинені ворота, а з воріт на подвір'я. Зіщулився тут і роздивляється, куди б його сховатися. А сам наслухає, чи не біжать Пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в кутку стоїть якась діжа. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався. Щастя мав, бо ледве він щез у діжці, коли прибігли цілою купою Пси, гавкаючи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте його! — кричали передні.

² *Перелаз — спеціально облаштоване місце в огорожі, яке замінює хвіртку.*

Ціла юрба кинулася по великому подвір'ю, по всіх закутках гребуть, нюхають, дряпають — Лиса й сліду нема. Кілька разів підходили й до діжі. Але негарний запах, який ішов від неї, відганяв їх. Врешті, не знайшовши нічого, вони побігли геть. Лис Микита був урятований.

Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої,

густої, на олії розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що фарбував будинки, паркани та садові лави.

Завтра він мав фарбувати якийсь великий паркан і відразу розвів собі цілу діжу фарби та й поставив її в кутку на подвір'ї, щоб мати на завтра готову.

Вскочивши в цей розчин, Лис Микита в першу хвилину пірнув у нього з головою і мало не задушився, але потім, діставши задніми ногами дна діжки, став собі так, що все його тіло було затоплено в фарбі, а тільки морда, така синя, трошечки стирчала з неї. Отак він виждав, поки минула страшна небезпека. Серце в бідолахи билось сильно, голод крутив кишки, запах олії душив його, але що було робити! Добре, що живий. Та й то ще хто знає, що буде? Що, як надійде господар діжки і застане його тут?

Майже вмираючи зі страху, бідний Лис Микита мусив сидіти в фарбі тихо аж до вечора, добре знаючи, що коли тепер, у такому вигляді, з'явитися на вулиці, то вже не тільки Пси, а й люди кинуться за ним і не пустять його живого.

Аж коли смеркло, Лис Микита прожогом вискочив із свого незвичайного купелю, перебіг вулицю і, не помічений ніким, ускочив до садка. А звідси бур'янами, через [перелази](#)², через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не стекла трохи та не висохла.

Уже добре стемніло, коли Микита добіг до лісу, і то не з того боку, де була його хата, а з протилежного.

Був голодний, змучений, ледве живий. Додому ще треба було бігти зо дві милі, але на це в нього не стало вже сили.

Тому, підкріпившись трохи кількома яйцями, які знайшов у гнізді Перепелиці, він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився в ньому з головою і заснув, справді як після купання.

Чи пізно, чи рано прокинувся він на другий день, цього вже в книгах не записано. Вставши од сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в Лисячих грудях.

«Саме добра пора на полювання», — подумав.

Але в ту хвилину зиркнув на себе — лишенько! Аж скрикнув бідолаха. А це що таке? З переляку він кинувся тікати, але сам від себе не втечеш. Зупинився і знову придивляється: та невже це я? Невже це моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? Ні, не впізнає, не впізнає та й годі. Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то їжаковими колочками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне, а важке, мов довбня, і також колюче. Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхується, пробує обтріпатися — не може. Пробує обкачатися в траві — не може. Пробує дряпати з себе ту луску кігтями — болять, але не

Знайди на сторінці опис зовнішності Лиса Микити.

Це його словесний портрет.

пускає. Пробує лизати — не йде. Побіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмити фарбу, — де тобі! Фарба олійна, вночі у теплі засохла добре, не пускає. Роби, що хочеш, брате Микито!

Де не взявся Вовчик-Братик. Ще вчора він був добрим знайомим нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, всього в колючках та з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившись, почав утікати, — ледве хлипає. Натрапив у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя — всі його питають, що з ним, чого він так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та знай тільки лепече:

— Он там... Он там... Он там... Ой, та й страшне ж! Ой, та й люте ж!

— Та що, що таке? — допитують знайомі.

— Не знаю... не знаю... Ой, та й страшне ж!

Що за диво! Зібралось навколо чимало звіра, заспокоюють його, дали води напитися. Мавпа Фрузя вистригла йому три жменьки волосся між очей і пустила на вітер, щоб так і його переполох розвіявся. Але де тобі, все дарма! Бачачи, що з Вовком біда, звірі вирішили йти усі разом у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зиркнули собі та й кинулись врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано, ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка в нього сила, які в нього зуби, які кігті і яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своїм новим виглядом, а все-таки він добре бачив, яке враження справив його вигляд на Вовка та інших звірів.

Чому Лис Микита викликав переляк у всіх звірів?

Яких знань не вистачало лісовим жителям, щоб розпізнати Лиса Микиту?

Чи можна назвати Лиса кмітливим? Чому?

«Гей, — подумав собі хитрий Лис. — Та це не погано, що вони так мене бояться. На цьому можна добре виграти. Стійте лишень, я вам покажу себе». І, піднявши вгору хвіст, гордо надувшись, він пішов углиб лісу, де знав, що є місце, де сходяться всі лісові звірі.

Тим часом поголоска про нового й страшного звіра розійшлася геть по всьому лісі. Всі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека подивитися на нового гостя, але ніхто не смів підступити ближче. А Лис Микита мов і не бачить цього, йде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши на середину звіриного майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сидіти Ведмідь. Сів і жде.

Не минуло й пів години, як навколо майдану насходилося звірів і птахів видимо-невидимо. Всім цікаво знати, що воно за проява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвилини, щоб дати драпака.

Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої, не бійтеся мене. Приступіть ближче, я хочу вам щось дуже важливе сказати.

Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-ледве переводячи дух, запитав:

— А ти ж хто такий?

— Підступіть ближче, я вам усе розповім, — лагідно й солодко говорив Лис. Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько — не наважилися.

— Слухайте, любі мої, — говорив Лис Микита, — і радійте! Сьогодні рано святий Миколай виліпив мене з небесної глини, придивіться, яка вона блакитна. І, ожививши мене своїм духом, мовив: «Звіре Гостромисле! У звірячім царстві

Оптиміст — людина, яка в усьому намагається бачити позитив.

Песиміст — той, хто завжди помічає лише негатив.

*Лис Микита —
оптиміст чи песиміст?*

*Лис Микита обманює інших
звірів.*

*Чи міг він чинити
по-іншому?*

Напиши свій варіант цього епізоду.

Ім'я якого святого використав Лис Микита в брехні? Чому саме його?

Чи можна Лиса вважати розумним? Чому?

Чи могли звірі зрозуміти, що їх обманюють?

Назви один факт на підтвердження цього.

Як це жити **як у бога за дверима**? Добери синоніми до фразеологізму.

Прочитай виразно діалоги.

запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний за своє життя і своє добро. Йди на землю і будь царем звірів, заводь лад, суди по правді і не допускай нікому кривдити моїх звірів».

Почувши це, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой Господи! Так це ти маєш бути нашим царем?

— Так, дітоньки, — поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала у звіринім царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та Яструби наловили Курей, Вовки та Ведмеді нарізали Овець, Телят і нанесли цілу

купу перед нового царя. Він узяв часточку, а решту по справедливості розділив між усіма голодними. Знов радість запанувала, почулися подяки. От цар! От добрий! От премудрий! Та за ним ми проживемо віки вічні, мов у бога за дверима!

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і м'якосердим, тим більше, що не треба було самому ходити на лови, засідати, мордувати. Все готове, зарізане, навіть обскубане і обпатране приносили послужливі міністри. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той кращий, а хто слабший, то ніколи не вигравав справи.

.....

*Жили собі звірі під новим царем зовсім так,
як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв,
а хто не зловив, той був голодний. Кого вбили мисливці,
той загинув, а хто втік, той радів, що живе.
А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього і ласкавого царя, а надто такого
несхожого на всіх інших звірів.*

І Лис Микита, ставши царем, жив собі, не тужив. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі

не пізнали, хто він є справді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухався і спав на м'якій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не показати, що він є Лис, а не звір Гостромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він став царювати. Звірі надумали врочисто святкувати той день і справити великий концерт. Зібрався хор з Лисів, Вовків, Ведмедів, написали чудову **кантату**³, і ввечері після великих процесій, обідів і промов на честь царя хор виступив і почав співати.

Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали соло, аж вуха в'янули.

Але як молоді Лисички в народних вбраннях задзявкотіли тоненькими тенорами, то цар не міг втриматися. Його серце було переповнене, його обережність заснула, й він, піднявши морду, задзявкав і собі по-лисячому.

Господи! Що сталося? Всі співаки відразу затихли. Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та це ж Лис! Простісінький фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тьху! А ми собі думали, що він не знати хто такий! Ах ти, брехун! Ах ти, обманщик!

І, не згадуючи вже ні про його добродійства, ні про його хвалену мудрість, а люті за те, що давали йому дурити себе, всі кинулися на нещасного Микиту і розірвали його на шматочки.

*Яких людей тобі
нагадують мешканці лісу?
Як жилося звірам з новим
царем?*

*³Кантата — музичний
твір урочистого
характеру.*

*Чи почувався Микита
щасливим?
Чи завжди за «медовими»
словами —
щирість? Чому?*

*Що означають фразеоло-
гізми «корона на голові»
та «впала корона»?*

Роль діалогів у розкритті характерів героїв

Хоч у казці «Фарбований Лис» Іван Франко не дає оцінки кожному героєві, ми все одно яскраво уявляємо і Вовка, і ма-впу Фрузю, й інших мешканців лісу. Допомагають розкрити характери тварин діалоги.

А от хитрість Лиса Іван Франко підкреслює мовленням казкового персонажа («дітоньки», «любі мої», іншими улесливими звертаннями).

1. Чи справедливою покарали звірі фарбованого Лиса? Чому? (Якщо вважаєш по-іншому, то придумай свій варіант кінцівки).
2. Які людські риси, притаманні героям твору «Фарбований Лис», автор засуджує? Чому?
3. Хто більше винен в обмані: Лис, що ошукав звірів, чи вони самі? Доведи свою думку прикладами з тексту.
4. Лис сказав: «Це не погано, що мене так бояться. На цьому можна добре виграти». То що саме він виграв, а що — програв?
5. Фарбований Лис прийшов до влади, пообіцявши припинити «несправедливий суд». Але за його царювання «справедливість» була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той кращий, а хто слабший, то ніколи не вигравав справи». А чи не стосується це й світу людей? Наведи приклади.
6. Якщо звірі «жили під новим царем зовсім так, як і без нього», то чому тоді «всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього і ласкавого царя, а надто такого несхожого на всіх інших звірів»? У чому ж полягала сила фарбованого Лиса?
7. Чи змінилося твоє ставлення до Лиса після обговорення казки на уроці? Якщо так, то як саме?

- ♦ Відшукай в інтернеті, що таке «медіаграмотність». Чи можна вважати, що героям твору «Фарбований Лис» бракує медіаграмотності? Думку обґрунтуй.

8. Чому на одній із купюр зображено портрет Івана Франка? Про що це свідчить?

Міркуючи над цими запитаннями, ти аналізуєш проблеми, порушені у творі: добро і зло, хитрість і підступність, наївність, уміння мислити критично тощо.

А які ще проблеми порушено у творі?

Казка — один з найулюбленіших жанрів фольклору.

Як і в народних, героями літературних казок є звірі, рослини, люди. Проте ці твори мають певні особливості.

Літературна казка — авторський художній твір у прозовій чи віршованій формі, часто заснований на фольклорних джерелах, але відзначається оригінальністю.

Народна казка	Літературна казка
Анонімність	Наявність конкретного автора / авторки чи колективу авторів
Варіативність	Чітка фіксація тексту
Події розгортаються самопливом, без втручання автора / авторки	Відчутна присутність автора / авторки у творі, що скеровує події, а іноді є героєм / героїнею твору
Персонажі зображені в загальних рисах	Персонажі наділені індивідуальними рисами, автор / авторка звертає увагу на внутрішній світ, почуття, вдачу
Прозова мова	Може існувати в прозі, у віршах, у драматичній формі
Обмежена кількість розлогих описів	Розлогі описи як природи, так і місця подій, зовнішності персонажів

Кажуть, що домашні тварини завжди чимось схожі на свого господаря. Можливо, тому образи тварин — одні з найулюбленіших у казках усіх народів світу.

Зараз також дуже популярними є мультфільми, де герої — тварини. Вони поведуться точнісінько так, як ми, тому в них упізнаємо людські риси: порядність і хитрість, працьовитість і лінь, а також і недалекоглядність.

9. Перейди за покликанням <https://cutt.ly/AZtSd19> чи QR-кодом. Прочитай подану інформацію, розглянь афішу та виконай завдання. Чи подобаються тобі сучасні мультфільми про тварин? Які твої улюблені?

10. Чи читав / читала ти казки про тварин зі збірки «Панчатантра»? Яка казка нагадує тобі «Фарбованого Лиса»? Про що це свідчить?

11. Презентуй прочитану літературну казку (на вибір) як схему, малюнок чи колаж.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

(1871 – 1913)

Дуже люблю казки і
можу їх вигадувати
мільйони.

*Із листа Лесі Українки
Агатангелові Кримському*

Народилася Леся Українка (це псевдонім¹ письменниці; справжнє її ім'я — Лариса Петрівна Косач-Квітка) в інтелігентній шляхетній родині. Батьки були освіченими та культурними людьми.

¹ Псевдонім — приховане справжнє ім'я.

*Леся з рідним братом
Михайлом. Діти дуже
товаришували, їх
навіть називали спільним
ім'ям Мишолосіє*

Усіх дітей (а було їх шестеро) у родині Косачів змалку привчали до праці. Кожен мав свій маленький город, квітничок. Із квітів Леся плела віночки подругам.

Тож не дивно, що у творчому доробку Лесі Українки є поезії «Конвалія», «Барвіночку мій хрещатий» чи казка «Лелія». А ще Леся зі своїми братами та сестрами вирощувала садочок. Також дівчинка любила вишивати і грала на фортепіано. Інтелектуальна робота не поступалася фізичній.

Мати Лесі, Ольга Петрівна Косач (відома письменниця Олена Пчілка), була вимогливою та наполегливою.

Усі Косачі в ранньому віці вміли читати, а згодом організовували свята і ставили вистави.

Часто до Косачів приєднувалися діти Старицьких і Лисенків, яких Леся жартома називала «лисінчатами».

Леся була обдарованою дитиною: у чотири роки вже читала, у шість — вишивала, у дев'ять — написала перший вірш. Таких називають вундеркіндами.

1881 року на Водохреща десятилітня Леся застудилася.

Подальше життя майбутньої письменниці було таким: за гімназійною програмою вона навчалася вдома з мамою та приватними вчителями. Крім того, опановувала іноземні мови, займалася самоосвітою. Згодом навіть уклала підручник зі стародавньої історії східних народів для молодших братів і сестер.

Лікуючись та подорожуючи, Леся відвідала багато країн Європи.

*Розглянь
картосхему.
На ній позначено
міста, у яких
побувала
Леся Українка.*

*Відшукай інформа-
цію, які ще міста
відвідала
письменниця.*

Самоосвіта та великий інтерес до науки допомогли Лесі стати однією з найосвіченіших жінок Європи. Лариса Петрівна знала з десятих мов, стала перекладачкою, займалася літературною критикою.

Саме мама Лесі була ініціаторкою літературних вечорів, які всі вважали найбільшою родинною подією. Домашні літературні читання дівчинка завжди розпочинала з декламації вірша чи прозового уривка.

Сама ж Ольга Петрівна читала вголос дітям не лише українські, а й зарубіжні казки, перекладаючи їх з інших мов.

Разом із братиком Михайлом і мамою Леся часто записувала почуті народні пісні. Її цікавило, звідки вони беруться. На це

*Лесина домашня освіта
подібна до сучасного
дистанційного навчання.
Тобі подобається
дистанційне навчання?
Чому?*

*До речі, у 5-му класі
на уроках української
літератури ти також
читатимеш твори
Олени Пчілки.*

Олена Пчілка відповідала: «Люди складають». Важливо, що вона навчала своїх дітей багатьох народних пісень, які згодом покладено на музику.

Також саме мама вчила Лесю особливостей віршування.

ЛЕЛІЯ

У невеличкій кімнаті лежить на ліжку хворий хлопчик. Лежить він, не спить, дивиться, широко розкривши оченята, на вікно, завішене хустиною: хустина не зовсім затулила вікно, збоку трохи видно шибку й видно, як падає смужка блакитного світла аж додолу...

— Павлусю, куди ти так дивишся? — спитала мама хлопчика, бо мама сиділа й доглядала за своїм хворим сином.

— Та я дивлюся на ту смужку. Мамо, звідки вона? З чого вона? — сказав хлопчик.

— То місяць так світить, Павлусю, то світло, а як завісити вікно повністю, то й не буде смужки. Може, завісити? — сказала мама.

— Ні, не треба, — так гарно.

Не дивись, Павлусю, краще поспи, — ти ж слабенький, тобі треба заснути.

*Зоряна ніч.
Вінсент Ван Гог*

*DeviantArt.
Сучасне мистецтво*

— Мамочко, я ще не хочу спати, мені так гаряче... Я не буду спати, краще ти мені казочку розкажи.

— Яку ж тобі, моя дитино, казочку розказати?

— А от ти колись мені розказувала про тих маленьких діточок, що живуть у квітах, вони звуться ельфи: ти казала, що в кожній квітці живе маленький ельф або ельфа, що вони щоночі виходять з квіток і грають, танцюють, співають. Мамо, а яка найстарша ельфа?

— Вона, Павлусю, зветься Лелія, бо живе в найкращій лелії в світі. В якій квітці ельф живе, то так і зветься, як та квітка.

— Мамочко, голубочко, — почав просити Павлусь, — розкажи мені що-небудь про тих ельфів, я так люблю, коли ти про них розказуєш.

— Ні, Павлусю, вже пізно ті казки розповідати, нехай-но завтра вдень, а то тепер спати пора. Це довга казка, все одно не закінчу, а ти все думатимеш про неї та й до ранку не заснеш. От краще я затулю від тебе свічку, то ти собі спатимеш, а завтра встанеш здоровеньким, будемо тоді й казки розповідати і все гаразд буде. Спи, моє любе хлоп'ятко!

Мама затулила свічку великою книжкою, щоб світло не падало Павлусеві в очі, поцілувала Павлуся, мовивши «добраніч», а сама сіла на крісло біля його ліжка з шиттям в руках та чекала, доки він засне. Але Павлусь не спав, він дивився, як мама шие. Голка все блись, блись... Тепер вже не так швидко.

Далі Павлусь почав знову дивитись на ту ясну смужку, що падала з вікна. Він все думав про мамині казки:

«Як шкода, що мама не схотіла розповісти мені казку. Тепер так нудно. Коли там ще я засну... А яка та Лелія? Чи така маленька, як усі ельфи? Мама каже, що ельфи такі, як

Лілея

У яких творах зазвичай діють ельфи?

Знайди в інтернеті інформацію про ельфів.

Чи є в українських міфах і казках подібні герої?

Якщо так, наведи приклади.

Як, на твою думку, розгортатимуться події далі?

метелички маленькі... Яка та Лелія?» — Павлусь дивився на смужку та все думав, думав, довго так...

І от здалося йому, що смужка та затремтіла, почала тремтіти, неначе хто затулив її тінню. Павлусь підвівся трохи, глянув, — коли бачить, а напроти нього стоїть якась постать, немов людська.

*У цьому абзаці —
портретна
характеристика
героїні.
Прочитай
відповідний уривок
уголос.*

*Які художні засоби
використовує
авторка,
змальовуючи
Лілею?*

Він спершу злякався трохи, а потім бачить, що то щось зовсім не страшне, — таке маленьке, немов якась дівчинка малесенька; от він і заспокоївся. Дивиться на ту дівчинку, а вона така гарнесенька: очиці ясні, кучері довгі, сріблясті, сама в білих, прозорих шатах, на голівці малесенька золота корона, ще й крильцята має хороші та барвисті, як у метелика, котрі так і міняться різними барвами, немов та веселка. В рученятах у дівчинки довге стебло, квітка білої лелії, і пахне вона на всю хату. Павлусь глянув на дівчинку і якось зразу здогадався, що це Лелія, — а він же так хотів її побачити.

— Ти Лелія? — спитав він у дівчинки.

— Так, я Лелія. Я чула, як ти про мене розпитував, от я й прийшла до тебе. Ти радий?

— Радий, дуже радий! — сказав Павлусь і простяг до неї обидві руки.

Лелія усміхнулась, та так любо, аж в хаті ясніше стало і місячна смужка порожевіла.

— Може, ти хочеш зо... мною кудись полетіти? — спитала у Павлуса Лелія.

— Як же я полечу? Хіба в мене є такі крила, як у тебе? — сказав Павлусь. — Я не вмію літати.

— Ну то я тебе візьму на руки.

— Ти, — ти ж така маленька, а я більший за тебе, я важкий.

— То нічого, — сказала Лелія і знову усміхнулась, потім торкнула Павлуса своєю квіткою, і раптом Павлусь відчув, як він сам зробився квіткою, тільки не лелією, а рожевим маком. От

Лелія взяла його в ручку, притулила до себе і швиденько вилетіла з хати в садок.

— Ну, Павлусю, куди ж ми полетимо? — спитала Лелія.

— Куди хочеш, — відповів Павлусь, бо він, хоч і зробився квіткою, однак міг розмовляти.

— Понесу ж тебе он у той панський садок, що на горі: там ростуть мої сестри, лелії, може, вони нам щось цікаве розкажуть.

І Лелія знялась угору, швидко, швидко полинула, далі спустилась у панський великий сад. В саду стояв пишний палац, у деяких вікнах в палаці було світло: видно, пани ще не спали. Але в саду не було нікого. Лелія стала просто в квітнику, а там же лелій білих — сила. Тихо-тихо так стоять і не хитаються.

— Ото сплять, — гукнула до них Лелія, — і не чують, що ми коло них.

А вставайте лишень, ви, — і Лелія торкнула їх своєю квіткою.

Раптом всі лелії захитались і заговорили, з кожної квітки виглянуло бліденьке личко ельфа.

— Вибачай, сестрице, — забриніли вони, — якби ти знала, як ми пізно поснули.

— А чого ви пізно засинаєте? Хто ж вам спати не дає? — гнівно спитала Лелія.

— Ох, нема нам спокою ні вдень, ні вночі. Ох, бідні ми квіти!

— Що таке? Чого ви бідкаєтесь?

— Та де ж нам не бідкатись! Удень нас полють, руками торкають, листя обривають, а часом і віку вкорочують, гострим ножом стинають, несуть нас у велику хату, у панську палату, по-ставляють у воду, гублять нашу вроду. Ох, сестрице, скільки

Рожевий мак

*Прочитай діалог
виразно.*

*Що фантастичне,
а що реальне відбулося
з Павлусем?*

*Чи є чітка межа
між фантастичним
і реальним у казці?
Якщо так, то, де вона
пролягає?*

*Зверни увагу на те,
що деякі слова
у виокремленому
кольором
уривку співзвучні.*

*Запиши уривок
у стовпчик.
Чи нагадує цей
уривок вірш? Чому?*

нас погинуло, любий світ покинуло... От було недавно свято, — скільки ж нас було потято!

— Бідні, бідні мої сестриці, — мовила журливо Лелія, і в очах слізоньки заблищали. — Що ж, мої любі, за те маєте вигоду, глядять вас, жалують, втішаються вами, поки ви в садочку — життя ваше красне.

— Ой, не красне воно, не красне, — життя наше нещасне. Скільки в садочку стояли, щастя-долі не знали...

Темненької ночі ми, до сну охочі, головоньки схилимо біленькі — де візьметься панство вельможне, заможне, паничі й панянки молоденькі. Веселі співи гучні, музиченьки бучні не дають нам спати до півночі... Нащо нам вигода та така догода! Ми зовсім до неї не охочі...

Замовкли бідні лелії і низько посхиляли свої білі головоньки. Аж ось одчинилися в палаці великі скляні двері — і виїшла молода панна, убрана в хорошу білу сукню.

Вона сіла на ґанку і якось неохоче дивилася на той садок, залитий місячним сяйвом.

— Ах, як голова болить, — мовила вона сама до себе, — навіть по ночах спати не можу! А це все з нудьги, я знаю. Де ж таки! Гину тут на безлюдді, в селі. Сиди цілий день, як заклята, нема з ким і слова мовити. Правда, увечері гості приїжджають, але то такі гості!.. Вони вже мені набридли.

Та мені тут все обридло: і садок, і цей дім, і квітки. Все у нас таке нецікаве, от хоч би й ці квітки. Де ж це бачено, насадити таку силу цих лелій, та ще й білих! Якби хоч лелії які цікавіші — рожеві чи смугасті, а то... Вже

*Чому панночці нудно?
Чи могла вона цікавіше
проводити час у селі?
Як саме?*

*Які поради ти можеш
дати панночці?*

Рожева смугаста лелея

білі лелії можна знайти в кожному міщанському, та навіть у хлопському садку. А пахнуть як, аж в голові паморочиться, жодної делікатності нема в тих квітках. Піду звідси, а то ще гірше голова розболиться! — І панна пішла знов у палац, причинивши з досадою двері.

Лелії стало шкода своїх зневажених сестриць.

— Шкода мені вас, дуже шкода, — мовила вона до них, — та що робити, коли я не маю сили перенести вас звідси куди-інде. Нічого я вам не пораджу, мої безталанні.

Лелія пройшла стиха біля всіх лелій, журливо дивлячись на них, коло крайнього кущика вона спинилась.

— А де ж моя сестра наймолодша? — спитала, показуючи на порожнє місце скраю.

У відповідь лелії знову забриніли:

— Немає сестриці, немає — в іншому садочку процвітає. Віддала сестрицю нашу панна: випросила дівчина Мар'яна, за щирю свою роботу влітку випросила щонайменшу квітку. Немає сестриці, немає, — в іншому садочку процвітає.

— Треба буде її відвідати, як там вона в іншому садочку живе, — мовила Лелія і хотіла ще про щось розпитати, але Павлусь попросив летіти далі. Сказав, що йому тут невесело: лелії засмутили своїми розповідями.

— Ну, то полинемо до великого міста, там, може, щось веселіше побачимо.

Лелія знялась угору, і в одну мить Павлусь побачив велике місто, широкі вулиці, блискуче світло, розкішні крамниці, а на вулицях — що того люду!

..... Павлусь і Лелія полинули над містом. Вони спостерігали за блиском дорогих крамниць.

Лелія спинилась біля одної дуже великої крамниці, там в освіченому вікні стояло багато квітів. Хороші то були квіти! Яких тільки там не було — всякі були, які лиш є на світі!

Були навіть такі, яких ніде й не буває... Рожі, лелії усяких барв, конвалії, фіалки та ще якісь дивні, сріблясті й золотисті

Як ти розумієш слово «зневажені»?

Чи завжди зневага дорівнює образливим словам?

Штучні квіти

*Чи любиш ти
фотографувати?
Якщо так, то кого чи
що ти знимкуєш
(фотографуєш)
найчастіше?*

*Пам'ятай, що
оприлюднювати
світлина без дозволу
того, кого ти
фотографував,
не можна!*

*У цьому абзаці є опис
приміщення —
інтер'єр.
Прочитай
виокремлений уривок.
Про що він?*

*Як ти вважаєш,
чи комфортно
працювати в таких
умовах? Чому?*

*Який процес описано
в уривку праворуч?*

квіти, хто їх знає, як і звуться. І всі ці квіти у віночки звиті та в пучечки пов'язані, а деякі так галузками порозкладені, та все такі розкішні та красиві, аж сяють.

Павлусь аж руками сплеснув:

— Ох, які ж гарні квітки. Я таких ще й не бачив.

— А от я тобі покажу, коли хочеш, де їх роблять, — і Лелія знялася вгору з Павлусем, аж на четвертий поверх того ж таки будинку.

Павлусь глянув, бачить, — якась кімната з голими стінами, брудними, серед хати довгий стіл, нічим не накритий, а на столі купа різних клаптиків, дротів, бавовни, ниток, стоять банки з клеєм, в них повстромлювані пензлики, в мисочках розчинені фарби різні, позолота, і всього того так багато, всюди такий безлад! За столом, на лавках, сидять дівчата, убрані по-міському, але дуже вбого, запнуті брудними фартушками; кожна дівчина має ножижки і багато маленьких щипців, колодочок, лещаток; перед кожною дівчиною лежить купа отого ганчір'я та дріб'язку.

Одні дівчата витискають гострою машинкою листя та пелюсточки, другі вправляють дроти в те листя, треті фарбують, четверті крохмелять, завивають та розправляють, п'яті роблять серединки з бавовни та ниток, а останні вже клеять пелюсточки докупи і роб-

лять з них квітку, востаннє підмальовують, поправляють, закручують — і квітка готова.

Дівчата працюють мовчки, швидко, не відриваючись від роботи. Вони не зважають, що кругом такий бруд і безлад, руки в них забруднені фарбою та клеєм, — їм немає часу на те зважати, вони звикли до цієї роботи.

Вони не зважають, що важко потімились, зблідли від сидіння в душній кімнаті за марудною роботою, що в хаті тхне фарбою та клеєм, аж дихати важко, — їм нема часу на це уважати. Аби робота йшла швидко, аби їм більше зробити, бо яка робота, така й плата! Та якби ж так, а то плата ще й менша від роботи. А он біля дівчат походить найстарша робітниця, вона приставлена, щоб глядіти, аби хто чого не зіпсував чи не вкрав, аби робота йшла швидко та злагоджено, — треба статкувати.

В кінці стола дві дівчини, схилившись над роботою, стиха розмовляють, бо найстарша далеко, не почує.

— Ой, серце Катрусю, — каже одна, вправляючи дріт в зелений листок, — ой, як мені хочеться їсти, просто аж руки трясуться!

.....

Дівчата скаржаться на нестерпні умови праці. Їм заборонено навіть їсти.

— Ой, Леліє, — скрикнув він, — неси мене звідси, я не хочу тут бути. Тут погано, бридко, страшно. Лелія миттю спустилась на землю.

— Може, хочеш знову на квітки подивитися, на ті, що у вікні виставлені? — спитала вона.

Чи вмієш ти виготовляти прикраси власноруч? Якщо так, то які саме?

Чи можна назвати процес виготовлення предметів власноруч копітким? Чому?

Чи очікувано, що красиві штучні квіти виготовляють у таких важких умовах?

Про що це свідчить?

Навколо нас є різноманітні речі.

Чи задумуєшся, скільки праці вложено в те, щоб ти ними користувався / користувалася?

Як розумієш прислів'я «Без труда нема плода»?

Чому Павлусь спочатку захоплений красою штучних квіток, а потім називає їх бридкими?

Як ти вважаєш, куди далі полетять хлопчик і Лелія?

— Ні, ні, не хочу, я зовсім тут не хочу бути, в цьому місті, не треба мені цих бридких квіток, я хочу додому, до мами!

— Ну добре, додому, то й додому, а от тільки я ще хотіла би полинути до своєї молодшої сестриці, що росте у селянки в садочку, — як-то вона там живе!

— Мені, Леліє, вже не хотілось би нікуди летіти, але, як вже ти так хочеш... Тільки не будьмо там довго!

— Ні, ми туди ненадовго.

Лелія полинула швидко, швидко. Павлусь бачив, як миготіло світло по вулицях у нього під ногами, як по-спішала та метушилась юрба... Хвилиночка — мить — і вже зникло місто.

Вранішня зоря

Знайди в інтернеті
зображення згаданих
у тексті квітів.

Можливо, якісь
вироснуть у тебе
вдома або в рідних?

Здається, швидко летіли, однак Павлусь побачив, що вже день займається і рожеве світло ранньої зорі бореться з блакитним світлом місяця. Лелія тихо опустила на землю біля якоїсь маленької, низенької похилої хатинки. Та це ж хатина знайомої дівчини Мар'яни, — Павлусь зразу впізнав. Це ж його рідне село, а дівчина — їхня сусідка.

Павлусь не раз у неї бував. Он і грядочка з квітами — така малесенька, а чого там тільки нема: **і чорнобривці, і аконіт, і любисток, і рута, й канупер, і м'ята кучерява, ще й повної рожі куцик невеличкий, та все те барвінком хрещатим обплетено.**

Посередині росте біла лелія. Видно, що господиня про лелію дбає, — обполола чистенько, ще й прутиками обтикала для захисту. А лелія ж забуяла!

А он і сама господиня ходить поміж квітами, Мар'яна-дівчина, а за нею іде її братик, білоголовий хлопчина, і несе глечик з водою. Мар'яна показує йому, де поливати, а він поливає. Могла би вона й сама те зробити, та знає, яка то втіха для малого брата, коли вона дозволить йому допомагати.

— Слухай, Івасю, — озвалася Мар'яна до брата, — ти ж добре полий оцю білу квітку. Вона зветься лелія — знаєш? Її треба

добре поливати, бо вона недавно пересаджена, то треба, щоби прийнялась. Та тільки ти помалу, щоби не зламав часом. Або дай, краще я сама поллю!

Івась не хотів, було, дати глечика, але Мар'яна таки полила сама свою дорогу квітку.

— А правда, Івасику, моя лелія гарно пахне? Правда, гарно?

— А невже ж ні! — мовив хлопчик, нахиляючись обережно над квіткою. — Вона пахне краще за всі квітки.

— Ото ж то, — втішно сказала Мар'яна, — тож слухай, Івасику, я зараз піду на роботу, як поснідаємо, а ти тут наглядай, щоби кури в квітках не греблися та щоби хлопці часом не зламали моєї лелії. Будеш глядіти?

— Буду.

— Ну, то добре ж, як будеш глядіти, то я тобі яке тістечко або цукру від панів принесу, а як не глядітимеш, то гніватимуся на тебе, бо ти знаєш, яка то квітка! Як цю зламують, то де я другу дістану?

— Добре, добре, глядітиму. Мар'яна з братом, розмовляючи, пішли в хату снідати. Тоді Лелія з Павлусем підійшли до білої лелії.

— Здорова, люба сестрице Леліє, — забриніла вона, вгледівши їх, — де ти літала, де ти бувала? Чи моїх сестричок не видала?

— Видала, видала і про тебе розпитала.

— Як же вони живуть, мої сестриці, мої любі жалібниці? Чи згадують про сестру молоденьку, про лелію біленьку?

— Згадують, згадують, щодня плачуть по тобі.

— **Нехай же не плачуть, нехай не ридають, тільки нехай добрим словом**

«Лелія», 2016.

*Худ. Наталя
Анікіна-Закревська*

*Розглянь малюнок.
Чи відповідає образ
дівчинки на малюнку
образу Мар'яни?
Чому ти так
гадаєш?
Чи авторка
симпатизує героям?
Назви один факт,
на підставі якого
можна зробити такий
висновок.*

Чому Мар'яна
говорить так
поетично?
Про що це свідчить?

Прочитай абзац, вио-
кремлений кольором,
уголос.

Чи відчувається
в ньому ритм?

Назви в цьому уривку
епітети.

Прочитай абзац,
пропускаючи
епітети.

Чи змінилося твоє
сприйняття?
Як саме?

То для чого письмен-
ники вживають
епітети?

спогадають. Я ж тут маю таку вигоду, якої ще не мала зроду. Мені в дівчини краще, ніж у княгині, мені в цій квітниці краще, ніж цариці, — красуюсь, пишаюсь, лишенька не знаю!

Моя люба Мар'яночка краща мені, як сестричка, — як на неї подивлюся, мов до сонечка всміхнуса. А дівчинонька Мар'яна щовечора і щоранку мене поливає, поле, доглядає. Ще сонце не сходить, а вже моя господиня з хати виходить. Вийде, моє серце, ухопить відерце, біжить до криниці, набере водиці, щоби було чим поливати квітки в квітниці. Як нас поливає, то кожного ранку співає веснянку:

*А в тому саду чисто, метено,
ще й хрещатим барвіночком
дрібно заплетено.*

Бринить голосочок, як срібний дзвіночок, по садочку лунає, та вже й соловейко, що співав раненько, так співати не здолає.

Пісня до роботи додає охоти, а Мар'яні вдень не до гуляння, — на роботі з ранку до смеркання.

На чужому полі ніжки натомила, на чужій роботі ручки натрудила, на чужих городах цілий день полола, бур'яном колючим руки поколола. Ох і натомила, як прийшла додому, то аж похилилась. Стала приступати їй до серця досада...

Глянула на мене: «Ти ж моя відрада! Ой, ти ж моя мила, лелієчко біла, як же цвітеш пишно, я як подивлюся, то мені аж втішно! Я ж бо тебе, квіточко мила, за свою працю заслужила, на свою долю посадила, — рости ж, леліє, розкішна, красива, щоб була моя доленька щаслива».

Лелія слухала та всміхалася радісно, так-то вже вона рада, що її сестриця така щаслива і така мила своїй господині.

Приступила вона до сестри, торкнула її своєю квіткою, що мала в руках, і промовила:

— Рости ж, леліє, розкішна, красива, щоби була доля щаслива!

Раптом та молоденька лелія виросла висока, висока, квітки на ній дивно розцвіталися і спалахнули світлом сріблясто-рожевим, на листі засвітилася діамантова роса і різними барвами замиготіла, заграла і зникла.

Павлусь глянув, аж він у своїй кімнатці, лежить на ліжку.

— Леліє! — скрикнув він. — Я ще не хочу додому, я хочу знову у той садочок, носи мене!

Лелія стояла перед ним рожева, мов хмарка на сході сонця.

— Ні, любий, — мовила, — нехай іншим разом, на цей раз досить, мені ніколи, ще маю багато роботи. Он вже день. Прощавай, будь здоров!

Лелія торкнула квіткою, потім нахилилася, поцілувала, кивнула голівкою і зникла. Павлусь простяг до неї руки, хотів голосно гукнути і... прокинувся.

Дивиться, аж сонячний теплий промінь падає просто йому в очі, а над ним стоїть його мама і цілує його в чоло, промовляючи:

— А ти вже встав, прокинувся! Моя люба дитино! Ну, як же себе почуваєш?

— Добре! — відповів Павлусь, обнімаючи її, — зовсім добре... А знаєш, мамочко, який мені гарний сон приснився? Мені снилася Лелія.

Як бачимо, у казці «Лелія» діють такі герої та героїні: Лелія, Павлусь, Мар'яна та інші.

Щоб описати дійову особу (персонажа) твору, авторка (автор) вдається до зображення його зовнішнього вигляду.

Персонаж твору — це дійова особа художнього твору (оповідання, повісті, спектаклю, кінофільму, гри тощо).

Портрет (у літературі) — опис зовнішності персонажів художніх творів.

Знайди в тексті три докази того, чому Лелії в Мар'яні набагато краще, ніж у панських квітниках?

Що важливо, аби жити комфортно?

Чи можуть замінити розкішні речі любов і підтримку рідних?

Коли ти відчуваєшся щасливим / щасливою?

У реальному світі є добро і зло, бідність і багатство, родина і самотність. Про такі складні теми говорити непросто, тому Леся Українка звертається до прийому **чарівних перетворень**.

Так, хлопчик летить у сні разом з ельфом, а лілеї оживають. Ці та інші **фантастичні елементи** дозволяють змалювати два світи, які співіснують у реальності.

Хтось живе в розкошах і не помічає свого щастя, як-от панночка в казці «Лелія». Інші ж працюють, щоб заробити на найнеобхідніше (дівчата на фабриці з виготовлення штучних квітів).

Проте є й такі, які, можливо, не оточені дорогими речами, але цінують любов родини та помічають красу (Мар'яна та її братик Івасик з любов'ю доглядають квітку). Це і є справжнє щастя.

У казці «Лелія» переплелися реалістичні та фантастичні картини й образи. Є тут чарівні перетворення і фантастичні події (Павлусь перетворився на квітку, літає разом із Лелією).

Є в казці й цілком реалістичні деталі панського та селянського побуту. Павлик чує скарги дівчат, які тяжко заробляють на шматок хліба.

Леся Українка в доступній формі доводить, що *людина з добрим серцем, із ніжною душею може бачити й розуміти красу, хоч живе бідно й важко трудиться*.

1. Назви дійових осіб твору Лесі Українки «Лелія». Яким із них ти симпатизуєш? Чому?
2. Які елементи фантастичного використала письменниця у творі? Чому ти вважаєш їх фантастичними?
3. Чи можна з упевненістю визначити вид казки «Лелія»? Чому? Особливості яких різновидів поєднані в цій казці?
4. Які чарівні перетворення ти зміг / змогла б дофантазувати? Поміркуй, яку роль у житті людини відіграють квіти?
5. Чим можна пояснити таку залюбленість Лесі Українки в народну творчість і в природу?
6. Об'єднайтеся в групи. Виконайте проєктну роботу «Цілющі властивості рослин із грядки Мар'яни». Скористайтесь алгоритмом написання проєктної роботи, що поданий у Додатку 2 (на форзаці підручника).

7. Розглянь уважно банкноту з портретом Лесі Українки. Яка деталь нагадує про казку «Лелія»? Чи випадково на банкноті зображена лілея?

*Банкнота
з портретом
Лесі Українки.
200 гривень*

8. Розвиваймо логічне та творче мислення.

Розглянь **кросенс***. Усі зображення в ньому пов'язані з життям і творчістю Лесі Українки.

Знайди асоціативний зв'язок між сусідніми картинками (тобто тими, що мають спільний бік). Щоб ти намалював / намалювала на місці знака питання? Чому?

***Довідка.** **Кросенс** — це система (перетин) зображень з певної теми, яка вибудовується на дев'яти квадратах. Картинки пов'язані між собою сенсами-смыслами.

ВАЛЕРІЙ ШЕВЧУК (народився 1939 р.)

Великий самітник
і фанатичний працелюб,
а ще великий книголюб.
Людмила Тарнашинська

Батько Валерія був шевцем. Увечері часто засиджувався за роботою, а мама сиділа поруч і читала.

Слухали її сини — Анатолій і Валерій, можливо, тому й захопилися літературою. Навіть повість написали: старший брат тоді навчався в сьомому класі, а Валерій — у п'ятому.

Згодом, як казав сам Шевчук, ідеалом для нього стали Іван Франко і Григорій Сковорода. Це не просто автори, а дороговкази.

Сьогодні Валерій Шевчук не лише письменник, а й перекладач і науковець.

Народився Валерій Шевчук у селі Бараші на Житомирщині, у селянській родині, у 1939 році — у перший рік Другої світової війни.

Ще з дитинства любив фантазувати. Одна з учительок зауважила, що з хлопчика вийде щось особливе. «Як так вона щось відчула — я ж у п'ятому класі був! Ну чим я відрізнявся від інших дітей? Через це я судить себе сам не можу», — згадував згодом письменник.

І був другий випадок. Після школи Валерій працював на бетонному заводі, на якому одного разу старий майстер зауважив: «Хлопче! Послухай мене. Я вже старий чоловік, уже ось на пенсію піду. Тобі тут не місце. Іди вчись».

Із особливими трепетом та повагою згадує письменник і матір, яка й сформувала українську свідомість своїх синів.

Писати Валерій почав ще в десятому класі, згодом навчався в технічному училищі та на історико-філософському факультеті в Києві.

Справді, передбачення, про які згадує Валерій Шевчук, здійснилися. Він став письменником, із-під пера якого народжуються не зовсім звичні твори.

Частина їхнього змісту лежить на поверхні — це основні події. Але ще більша частина захована між рядками. Валерій Шевчук спонукає свого читача мислити, аналізувати й шукати скарби думок.

Валерій Шевчук нагадує мага, який розуміє таємничі заклинання.

За фахом він історик, навчений в університеті читати давньою мовою старі тексти.

Саме тому митець із легкістю розшифровує стародруки, пізнаючи нікому раніше не відомі істини.

Валерій Шевчук написав казки для своїх дочок — Мирослави та Юліани. Збірку творів назвав «Панна квітів».

За бажанням, прочитай казки із цієї збірки.

Якщо музика допомагає тобі зосередитися, рекомендуємо читати казку під супровід композиції *Антоніо Вівальді «Чотири пори року»* (за QR-кодом або покликанням <https://cutt.ly/5ZtScsr>).

Притча — невеличка оповідка з глибоким повчальним змістом, яка містить якусь моральну настанову в алегоричній (прихованій) формі.

Казка-притча — твір, у якому поєднані ознаки як казки, так і притчі.

Наприклад, твір Валерія Шевчука «Чотири сестри» не лише про чергування пір року (весна – літо – осінь – зима), а й про міцність родинних зв'язків, спокусу владою (прагнення Біловолосої не поступатися троном), силу зла (улесливі нашіптування Чорного Птаха) і боротьбу проти нього.

Тому твір «Чотири сестри» — це **казка-притча**.

ЧОТИРИ СЕСТРИ

Розділ 1

*А з якими кольорами
в тебе асоціюються
пори року? Чому?*

Колись давно, давніше й бути не може, жили на землі чотири дівчинки. Були вони однакового зросту і всі чотири красуні, тільки одна мала волосся біле, друга — зелене, третя — синє, а четверта — таки золоте. Були вони дружні нівроку, бо любили одна одну. Коли ж приходила черга котрійсь царювати, сідали вони на трон, дві інші спали, а та, котрій приходила черга змінювати сестру, чепурила себе, як тільки могла. Розчісувала волосся, приміряла сукні, обдивлялася черевички, чи немає часом дірки та й чи підошва не відстає, вгля-

далася в дзеркало, і тільки по тому підходила до Сестри-королеви, віталася чемненько і мило проказувала:

— Доброго дня, люба моя сестро, от я й прийшла!

Тоді сходила із золотого трону Сестра-цариця, цілувала наступницю і казала привітно:

— Я вже тебе зачекалася, сестро. Сідай, поцарюй, бо твоя пора!

Отак вони й жили у злагоді, любили одна одну й шанувалися. І тривало так, люди кажуть, мільйон років. Коли ж минув той мільйон, сталася дивна подія. Царювала тоді сестра Зима — дівчина із білим волоссям. Сиділа вона, сиділа на троні, і раптом щось покликало її встати і пройтися по стежці, яка починалася біля трону, а закінчувалася біля Блакитного палацу, у якому сестри жили.

Саме в той момент де не взявся Чорний Вітер, зареготав, засвистів і випустив з руки Чорного Птаха. Той Птах злетів у темне, покрите хмарами небо і раптом упав долі. І впав при тому так нещасливо, що втрапив якраз на Білокосу і вдарив їй в обличчя чорними крильми. Затурбувалася Зима, схвилювалася, сіла на трон, бо їй раптом здалося, що приключилося щось із її гарним обличчям, вийняла люстерко, щоб зирнути

на себе, але Чорний Птах знову кинувся на неї, вибив люстерко — і воно розлетілося на тисячі скалок. **Тоді молоде, гарне обличчя Білокосії потемніло від думок, які закрутилися, завертілися — впала тоді на землю снігова буря. Шалено металися вихори, а хлопці Холодні Вітри поприкладали до рота крижані труби й подули в них так завзято, що здивувалася сестра Весна, котра в цей час чепурилась у Блакитному палаці.**

Вона визирнула в крижану шибочку, але не побачила нічого: тільки щось біле й розвихрене, якусь крутію велику й віхолу. А це сталося з тієї причини, що темні думки прийшли в голову Білокосій сестрі, а може, нашептав їх Зимі Чорний Птах, який, тікаючи од бурі, потрапив не куди-небудь, а на плече Білокосій.

— Гей, тривожно мені, — прошепотіла Зима. — Дивний смуток у мені поселився, і не знаю я, що воно таке...

— Твій смуток має причину, — каркнув їй у вухо Чорний Птах. — Сестри хочуть тебе зі світу звести.

— Не кажи нічого про моїх любих сестер, — сказала Білокоса. — Не можуть вони замислити супроти мене зла.

— А вони його замислюють, замислюють, — каркнув Птах. — Вони вважають, що вони гарні, а ти гірша за них.

— А як воно насправді? — тихо спитала Зима.

— Ти краща за них, — каркнув Птах. — Вони заздять тобі і хочуть тебе прогнати.

Задумалася Білокоса, а завжди, коли вона думала, морози тріщали великі. Хлопці Холодні Вітри у труби грали, і все ціпніло навколо й крижаніло, хоч уже час надходив передвесінній.

Деякі звуки створюють певний настрій.

Наприклад, шепіт передаємо звуками ш-с-с, гарчання — г-р-р.

Запиши уривок, виокремлений кольором, та підкресли в ньому літеру р. Який настрій передано звуком [р]?

Знайди в інтернеті інформацію про те, що означають білий і чорний кольори. Із чим вони для тебе асоціюються? Чому?

Символом чого може бути Птах?

Чорний Птах

*Білокоса Зима
в тривозі*

Цей малюнок і решта
(крім одного) до казки
придумала
і намалювала
художниця
Ольга Рубіна
в 1990 році.

*Чи погоджуєшся
зі словами Птаха,
що «красивий той,
хто сильний у світі,
а сильний той, хто
має владу»?
Обґрунтуй свої
міркування.*

— Під кінець нашого правління, — сказала нарешті Птаху Зима, — ми всі трохи тратимо красу — такий у нас закон. Тоді Сестра-правителька йде у Блакитний палац, засинає, і краса її повертається. Оце наш другий закон. По тому ми знову стаємо юними і гарними — і це вже наш третій закон.

— І неправильний закон, — прошепотів улесливо на вухо Зимі Чорний Птах. — Дуже дурний той закон: і перший, і другий, і третій. От що пораджу тобі я, друг твій сердечний, з любові до тебе, а не до твоїх сестер. **Красивий той, хто сильний у світі, а сильний той, хто має владу.** Прожени сестер і побачиш, що станеться.

— Що ж станеться, друже мій сердечний? — спитала Зима.

— А станеться те, що ти найкрасивіша зробишся. Забереш у сестер їхню красу і в чотири рази красивіша станеш.

— В чотири рази красивіша? — спитала Білокоса.

— Еге ж, — відповів Чорний Птах. — Станеш така, що я тебе навіки полюблю.

Розділ 2

А в цей час Зеленокоса сестра готувалася вже вийти з Блакитного палацу. Вона відчинила двері, але не подув, як завжди, Теплий Вітерець, що його посилала назустріч їй Білокоса сестра. Здивувалася Зеленокоса, озирнулася навкруги: сніг, крига навколо і грають у труби хлопці Холодні Вітри. Ні, не помилилася вона, пора вже її надійшла, але чому це так зимно надворі, чому так непривітно й сіро? Зеленокоса

побігла чимдуж до трону, мерзнучи й хукаючи у пальці, і, хоч була вона гарна й зелена, не зустріла її прихильно Білокоса. Не всміхнулась, як звикла до того Весна, не привітала її лагідним словом, а сиділа похмура й насуплена, на плечі в неї чорніло гніздо, і визирав звідтіля чорний-пречорний Птах. Захотілося Зеленокосій повернутися назад до Блакитного палацу: може, вона помилилася, може, й справді не пора ще їй?

Але ні, серце сказало: таки пора. Окрім того, дуже близько підійшла до Білокосої, якось негарно її ображати. Отож Зеленокоса вклонилася чемне-нько й проказала:

— Доброго дня, люба моя сестро, от я й прийшла!

Але не зійшла із трону Сестра-королева, не поцілувала наступницю і не відказала, як у них водилося:

— Я вже тебе зачекалася, сестро. Сідай, поцарюй, бо твоя пора.

Зовсім нічого такого не вчинила Білокоса, а тільки насупилася грізно. Чорна ж Пташка, котра звила гніздо на її плечі, каркнула щось незрозуміле.

Тоді зовсім схвилювалася Весна.

— Чи ж ти забула, сестро? — спитала. — Уже кінець лютого, треба тобі, сестро, іти з цієї країни...

— Ну от, моя правда, — каркнув Птах. — Вона тебе проганя...

Тоді розсердилася Білокоса і як махне рукавами, як завіє! Знову приклали труби до вуст хлопці Холодні Вітри і заграли-заголосили.

— Чи ж не бачиш, сестро, що не пора іще тобі! — грізно сказала Зима. — Прийде час, пуцу тебе на трон, а тепер забирайся, коли не хочеш у шматок криги перетворитися...

— Забирайся, забирайся! — каркнув Птах, ще й крилами радісно замахав...

*Що означає
«сидіти на троні»?*

*Про яку людину
кажуть, що вона
«на троні» або
«надягла корону»?*

*Хто з персонажів
вивчених казок, сидів
на троні?*

*Чим це для нього
скінчилося?*

*Поміркуй, як далі
можуть розвиватися
події казки
«Чотири сестри».*

Знайди в інтернеті інформацію, як на людину впливають кольори.

А який колір твій улюблений?

Зима проганяє Весну

Чи можна опис в абзаці, виокремленому кольором, назвати портретом? Чому?

Злякалася Зеленокоса (ніввіки ж такого не бувало!) і чимдуж поспішила назад до Блакитного палацу, подумавши мимохідь: «А що, коли я помилилася? А що, коли й справді не моя ще пора?»

Вона зайшла до палацу, і їй стало холодно й незатишно. Побігла до Голубої зали, де спала Синьокоса сестра, і мовила жалібно:

— Сестро, гей, сестро! Чи можеш ти прокинутися і поговорити зі мною?

Але не могла ще прокинутися Синьокоса. Тоді побігла Весна до Золотої зали, де спала Золотокоса.

— Сестро, гей, сестро! А може, ти прокинешся?

Але й Золотокоса не змогла прокинутися.

Тоді пішла Весна в свою Зелену залу, сіла на зеленого стільця, покклала щоку на долоню й замислилася.

Коли ж отямилася, то вже й березень майже закінчився.

— А може, я ще сплю, а може, я ще не зовсім гарна? — подумала Зеленокоса і поставила проти себе люстерко.

Чарівне лице вона побачила. Над головою пишні зелені коси у вінок склалися, чоло було біле і чисте, очі — величезні, і в них мінилося-променилося зелене сяйво, носик тоненький і прямий, а вуста повні й червоні. І цвіло на кожній щоді по яскравому серпику, начебто місяці зійшли з одного й другого боку.

Побачивши себе таку, рішуче встала Зеленокоса і знову пішла до трону, де сиділа Зима.

Але й цього разу Білокоса зустріла її грізно й насуплено, а ще грізніше й насупленіше зустрів її Чорний Птах, котрий звив на плечі у Зимі чорне гніздо.

— Не підпускай її до себе! — сказав Чорний Птах з гнізда. — Жени її геть і царюй у білому світі сама. Запам'ятай: краса — це сила!

По тій мові засміявся голосно і замахав погрозово крильми.

Зеленокоса вдруге схилилась у поклоні, навіть рукою землі торкнулася — проросла відразу у тому місці квітка.

— Доброго дня, люба сестро, — не так сказала, як проспівала вона. — Глянь на мене, це я прийшла, твоя наступниця!

— Прийшла, то й підеш! — грубо відповіла Зима. — У квітні прийдеш, під кінець місяця.

— Але мені мало часу залишиться, — сказала несміливо Весна.

— Переживеш! — так само грубо відказала Зима.

Подивилася на неї Зеленокоса й побачила, що спересердя в Білокосій кілька зморщок з'явилося на рівному чолі. І очі її не світилися м'яко й ніжно, як завжди.

— Хіба не втомилася ти, сестро? — спитала тихо Весна. — Хіба не вабить тебе прийти у Білу залу й заснути, щоб краси й молодечого духу набратися?

— Не набридай мені! — сказала пихато Зима. — Хіба не бачиш: царюю я!

Здалося Весні, що то не сестра сказала ті грубі й непоштиві слова, а каркнув їх Чорний Птах, котрий оселився в її серці. Тому пожаліла Весна Білокосу, повернулася й пішла додому, гублячи по дорозі зелені сльози. І проростали з тих сліз квіти-трави, але відразу ж вмирили, адже дули в Зеленокосій за спиною у крижані труби хлопці Холодні Вітри і сміявся, каркав, давився сміхом Чорний Птах, котрий звив гніздо на плечі в Білокосій.

Вбігла Весна в Голубу залу, присіла біля сонної сестри з синім волоссям і заплакала гірко.

— Сестро моя, сестронько! — сказала вона. — Спиш і не бачиш, яка біда причинилася. Встань, порадьмося, що ж робити.

Але не прокинулася Синьокоса, бо не пора їй була. Тому не заходила Весна й до Золотокосій, а повернулася до себе, сіла на зеленому ослінці і підперла щоку долонею.

Незабаром і сестра Синьокоса прокинулася. Витягла люстерко й побачила: заспана ще й непрочумана. Тоді взяла гребінку й почала неквапно розчісуватися.

А сестра Зеленокоса втретє кланялася Зимі:

— Добрий день, люба моя сестро. Може, хоч тепер пустиш мене на трон?

Але Білокоса вже не дві зморшки мала, а десять і таки не захотіла розхмурити чола.

— Іди геть! — сказала Зима. — Наприкінці травня прийдеш!

Похитала сумно головою Весна, і зелені сльози покотилися їй на щоки.

— На лихе діло йдеш, сестро! В кінці травня вже Літо має прийти.

— Хай приходять, — байдуже відказала Зима, а може, Птах оце повів. — Прийде і піде!

Тоді впала Зеленокоса на коліна й обійняла сестрі ноги.

— Сестро, — заридала вона. — Дивися, зело не розпустилося і земля гола стоїть! Прожени Чорного Птаха, не руйнуй світу і себе!

— Я царювати знамірилася! — каркнула голосом Птаха Зима. — Відступися мені з очей!..

Озирнула себе Весна і побачила, що її зелені черевички старими човганцями стали, що її пишна зелена сукня в ганчір'я починала перетворюватися, а такою чи ж можна називатися царицею світу? Заридала Зеленокоса і рушила назад, до Блакитного палацу, де вже співала й чепурилася гарна-прегарна сестра їхня Синьокоса.

У казці Білокоса — не старша жінка, а дівчина. Чому ж тоді в неї з'явилися зморшки?

*Портрет Весни
Худ. Олег Шупляк*

*Розглянь портрет Весни.
Чи такою ти уявляв /
уявляла Зеленокосу?
Знайди описи Весни у творі.
Чому Зеленокоса втратила
свою красу?*

Розділ 3

.....

Літо дивується, чому Зеленокоса не править світом. Весна відповіла, бо ще не поступилася їй місцем Білокоса.

Синьокоса ще здалеку побачила трон і насуплену Зиму на ньому, побачила хлопців Холодних Вітрів, котрі і на її прихід задули в крижані труби. Здригнулася вона мимовільно.

— Гей ви! — прохрипіла Зима. — Чого прийшли? Чи ж не знаєте закону, що тільки одна з вас може мене змінювати? Що задумали супроти мене, лихоемиці?

— Лихо задумали, лихо задумали! — прокричав Чорний Птах.

Подивилися сестри на ту із Чорним Птахом на плечі і згукнули здивовано: ледве її впізнали. Коси Зимі були білі й раніше, але тепер їх сивина уже побила, а обличчя потьмяніло.

— Чого мовчите? — каркнула голосом Чорного Птаха Зима. — Це я у вас запитала, цариця світова, ото ж і відповісти мусите негайно!

— Доброго дня, люба сестро! Вже пора й мені панувати.

— Який тепер місяць? — запитала Зима.

— Кінець травня, сестро!

— Хай та Зелена йде спати, а ти приходь наприкінці червня.

Тоді виступила з-за спини Літа Весна й промовила сміливо:

— Але ж, сестро, озирнися навколо. Всю землю снігом та кригою покрито, і не росте на ній ані росточок.

— А мені що? — спитала Зима.

— А те, що землю і все живе зневажаєш. Ти нас, сестро, нівечиш...

— Немає мені до того діла, — сказала Зима. — Я царюю, а більше що треба знати?

— Ти й себе нівечиш, сестро! — крикнула розпачливо Зеленокоса і, вихопивши дзеркальце, раптом простягла його Білокосій. — На, глянь, що з тобою зробилося!

*Прочитай разом
з однокласниками
та однокласницями
діалог за ролями.*

*Чи викликає
в тебе співчуття
Білокоса? Чому?*

Але в цей момент зірвався з плеча Білокосої Чорний Птах і впав на ту простягнуту з люстерком руку, вихопив блискуче скло і брязнув ним об лід. І розлетілося дзеркальце на тисячу скалок, а може, це тисячею сліз заплакала Зеленокоса; повернулася вона і поплелася до Блакитного палацу. Поступово спадала з краси, гасли очі її величезні й зелені і блідло лице. Тоді махнули довгими руками Сні й почали літати довкола, майнули білими сувоями, потяглися за Зеленокосою аж до її Зеленої зали. Синьокоса ж сестра стояла перед Зимом і зачудовано дивилася на неї.

— Отямся, сестро! — вигукнула дзвінко. — Ти ж знаєш, що, коли вона засне, не зможу і я прийти на землю.

— А мені що до того? — каркнув з плеча у Зими Чорний Птах.

Тоді смуток відчула й Синьокоса. Озирнулася навкіл: справді, все навкруги кригою та снігом закуто, — зібралось тієї криги так багато, що не тільки ріки й озера, але й земля нею покрита. Побачила, що й звірі почали збиватись у великі стада і рушили у краї тепліші. Пильно придивилася Синьокоса до Білокосої сестри, а ще пильніше — до Чорного Птаха, що звив кубло в її серці. І зареготав, закріяв їй Птах просто в обличчя, і не витримала Синьокоса. Стрепенулася вражено, повернулася різко і побігла геть.

В цей час Зеленокоса готувалася до тривалого, багатомісячного сну.

— Слухай, сестро! — крикнуло Літо, вриваючись у Зелений залу. — Зачекай хвилю, не засинай! Нам треба вирішити, що робити! Нам треба придумати, як вигнати в сестриці з плеча того Чорного Птаха.

Зеленокоса розплющила очі й подивилася сонно на Синьокосу.

— Я вже не маю сили у тілі, — прошепотіла вона, — Я вже засинаю, і думки мені в голові плутаються.

— Не засинай, сестро! — кинулася до Зеленокосої Синьокоса, — Що мені робити без тебе? Що удію з лихою нашою сестрою, як прожену від неї навісного Птаха?

— Щось треба придумати, — прошепотіла Зеленокоса. — А я тобі таке скажу: продовжуй любити її, може, й отямиться. Може, пошкодує... А ще...

Вона замовкла, бо Перший Сон поклав їй на уста долоню.

— Що іще? — кинулася до неї Синьокоса.

— Вчини так... хай на себе зможе... подивитися...

Чому Зеленокоса просить продовжувати любити жорстоку сестру?

Чи погоджуєшся з думкою, що любов врятує світ? Чому?

Розділ 4

Відтоді почала ходити до Білоосої Синьокоса. І ходила вона до неї тричі: в червні, в липні і у серпні. Але в червні сказала Зима: «Прийди у липні», — а в липні — щоб у серпні вона прийшла.

У серпні ж уже й четверта сестра прокинулася — Золотокоса. Літо зі сльозами на очах оповіло, що в них діється.

Мільйон років жили вони й лиха не знали, повіла Синьокоса, а тепер земля — не земля, а крига, і ця крига почала рухатися від Північного полюсу — землю всю покриває, од того Крижаний Вітер гуляє. Від Північного полюсу величезні льодяні брили подвигає, світ цілий покриває і надію, що все зміниться, убиває. Величезні крижані гори рухаються, ніби несе їх вода, наповзають і стесують скелі й горби. Все живе утікає з їхнього підсоння, оповіла Синьокоса, а сестричка наша живе, немов спросоння. Вона глуха й німа, нічого не бачить і не зна.

А все тому, що на плечі у неї Чорний Птах сидить і щось їй на вухо шепотить. Він уже нападав і на неї, Синьокосу, і вона й

Випиши в зошит з виокремленого абзацу слова, які співзвучні.

Чи нагадує текст вірш? Запиши його в зошиті у формі вірша.

Синьокоса — Літо

досі відтоді в серці тугу носить. А сама сестричка Білокоса якби ж побачила, що з нею, бідолахою, відбулося! Волосся посивіло, голова їй пострупіла, лице позморшкуватило, аж брунатне стало від старости, а це тому, що сестричка не має до них жалості.

— Скоро вона буде звичайною старою бабою, — сказала Синьокоса і заплакала синіми сльозами.

— Я ще не зовсім прокинулася, — сказала, позіхаючи, Золотокоса, — а ти таке страшне оповідаєш. Почекай, отямлюся й трохи наберуся сили. Підемо разом.

— Не змогла я, бідолашна, вигнати з сестриних грудей Чорного Птаха, — поскаржилася Синьокоса. — Я вже й дзеркальце їй підсувала, і подивитися пропонувала, одурено її, заморочено — розбив те дзеркальце Птах, скалки розметав і ногами своїми їх потоптав. Благала я сестру зглянутися над нами, над звіром і над деревами, але те до її вух не дійшло — нічого не допомогло! Затялася вона, затверділа, Чорний Птах її полонив і біду їй отаку учинив. Не спить вона і не відпочиває, а тому, бідолашна, зовсім пропадає...

— Я вже отямилася, — сказала Золотокоса, — Давай підійдемо до вікна і на світ зирнемо.

Вони підійшли до вікна, але не побачили світу: все було білими мухами покрите. Крутилися ті мухи в повітрі, випадали з неба, як з дірявого міха, клалися на землю — мільйони їх лежало мертвих долі. Виростали в горби, у велетенські крижані тороси — насувалися на Блакитний палац зусібіч.

— Бачиш, уже й на наш палац наступає крига, — прошепотіла Синьокоса. — Розітре його, і тоді і ми всі погинемо. Не співатимуть на землі пташки і не чути буде живого дихання. Маєш світлу голову, Осене, — придумай, як прогнати Чорного Птаха.

Придивилася Золотокоса до Літа — сумна усмішка забриніла на її вустах: голуба сестрина сукня

*Чи асоціюється
у виокремленому
абзаці білий колір
із чистотою? Чому?*

*Поміркуй і скажи,
чи сприймаєш ти
білий колір по-різному —
залежно від ситуації,
у якій ти опинишся?
Як саме?*

перетворювалася на ганчір'я, а босі ноги аж потемніли. Очі змороно дивилися, а довкола неї вже почали стрибати, вигинатися, пританцьовуючи, худі високі Тіні, мали вони довгі руки, а пальці у них — як патички. Називалися ці Тіні Снами, і розстеляли вони покоем прозорі полотниська, щоб загорнути Синьокосу і забрати її в країну своїх казок.

— Бачу, що зморилася ти, люба моя сестро, — сказала Золотокоса. — Чи ж подужаєш піти зі мною до нашої лихоносниці?

— Треба буде, то піду, — ледве ворущачи язиком, сказала Синьокоса. — Треба, засинати не буду, тільки вигадай щось, щоб ані сестра, ані ми не загинули...

Вона це сказала, а очі її вже спали, вже ледь-ледь могли розплющитися, хоч як боролася зі сном Синьокоса.

— Ти в мене мужня, сестричко, — сказала Золотокоса. — Але бачу: тобі пора спати, а мені — до бою ставати. Що порадиш мені на відході?

— Те, що мені Весна заповіла, — шепнула Синьокоса.

Вона зітхнула, заплющилася, бо Сон уже поклав на її уста теплу долоню, а тоді ще раз зирнула на сестру синіми, ніби озера, очима:

— Не втрачай до неї любови... Хай вона гляне в люстєрко... Хай сама себе не впізнає...

Розділ 5

Отак попрощалася Золотокоса з Літом, поцілувавши найніжніше. Літо зімкнуло очі й захиталося од снів, які повезли його у пишній кареті в світ синіх квітів і трав.

Сама ж Золотокоса поважна зробилася й рушила до своєї Золотої зали, щоб належно прибратися. Одягла вона сукню, ткану із золотих ниток, поверх накинула легкого плаща, на голову вдягла вінка, сплетеного з барвистого листя, а в руку взяла золотий пірнач — палицю із металевим оперенням.

Перейшла через Голубу залу й кинула оком на Синьокосу; після того перейшла Зеленою залою і позирнула на Зеленокосу, до якої найбільше подібна була. Після того гукнула на хлопців із золотими трубами, і коли ступила на білу стежку, що вела до їхнього трону, заграли й заголосили золоті її

Золотокоса Осінь

*Чому осінь часто
асоціюють
із золотоволосою або
рудоволосою дівчиною?*

*Скільки разів
проганяла зима
сестер?*

*Зауваж, що прогнала
вона трьох сестер.
Як називають цей
прийом у народних
казках?*

*Стосунки між
сестрами в казці
є **алегорією**
на взаємини в родині.*

*Доведи або спростуй
цю думку та наведи
два докази з тексту.*

труби. Від того гуку скинулася раптом Білокоса й здивовано протерла очі. Збудився на її плечі Чорний Птах і каркнув незадоволено.

— Чуєш, Пташе, — стурбовано сказала Зима. — Щось небувале коїться! Якись труби незнайомі голосять, і тривога мене обійма.

— Це, мабуть, ще раз Літо вибирається, кінець серпня тепер, — мовив Птах.

— А може, це обидві сестри до мене йдуть: Літо й Осінь?

— То, може, це вони і йдуть, — сказав Птах. — Будь мужня й неопступлива.

Але дорогою йшла сама Осінь. Яскраве світло виточувалося від неї, ніби горіла в ній велика лампа, і Зима аж очі прикрила рукавом, намагаючись вгадати, що там сяє.

— Потемни мені трохи світу, Чорний Пташе, — попросила вона. — Несила мені дивитися на те світло.

Махнув Чорний Птах крильми — і збудилися хлопці Холодні Вітри з крижаними трубами. Заграли й заголосили, а над землею чорна віхола пронеслася. Завили вітри, заметали вихорами снігу, задвигтіли довкола крижані гори й рушили, пересипаючись, снігові тороси.

Померк світ, і все покритлося сірою млою, але не переставала світитися-палахкотіти золота постать на білій стежці! Ішла — і дзвеніли, спі-

вали-заливалися золоті труби, аж очі Білокосі засльозилися — це вже до самого трону Золотокоса підійшла.

— Кланяйся, кланяйся цариці світу! — закаркав Чорний Птах, махаючи крильми.

— Я не бачу тут цариці світу, — голосно сказала Золото-коса. — Царицею світу має бути моя рідна сестра, молода й гожа, гарнішої за яку нема на землі, а рівними до якої є тільки троє дівчат, її сестер... Чи правильно я сказала?

— Правильно, — хитнула головою Зима, яка вже аж зовсім на красуню не подобала.

Була це похила баба, зморшкувата, незугарна й нечупарна.

— Я не бачу на троні такої гарної і юної, — сказала Золото-коса. — Я бачу стару відьмугу!

— Вона гарна, гарна! — зарепетував Чорний Птах.

— Але ж, сестро, — зніяковіло промовила Зима. — Невже ти й справді мене не пізнаєш?

— Це не моя сестра! — вигукнула Золотокоса. — Ти — лиха відьмуга, яка десь поділа, ув'язнила чи отруїла мою любу Білокосу. Через це прийшла я, щоб викликати тебе на герць, бо хочу визволити свою любу сестру.

— Схаменися, сестро! — закричала Зима. — Це я, я, твоя Білокоса сестра. Хіба не бачиш, що я біла і ясна і що чисте світло від мене сяє. Подивися на моє чудове біле лице і на мої чудові білі коси!..

Вона аж із трону звелася й похитнулася, адже була горбата і зігнута, обличчя мала сіре й поморщене, а волосся посічене й сиве.

— Білокоса гарна, гарна! — закричав Чорний Птах.

— Ти — не моя сестра, — сказала дзвінко Золотокоса, а її Золоті хлопці приклали до ротів труби й урочисто заграли раз, і другий, і третій. — Ти — самозванка, яка поділа десь мою любу сестру. Ставай до бою!

— Забуваєшся, сестро, — прошипіла тоді Зима. — Чи ж незвісні тобі закони наші: не ти мене маєш змінити, а я тебе. Зима Осінь змінює. Отож іди геть з моїх очей і лягай спати. Це я тобі наказую, володарка світу!

— Ти не володарка світу! — сказала Золотокоса. — Ти — самозванка. А я прийшла сюди не царювати, а визволити мою бідну сестру.

Звела золотий пірнач — палицю з металевим оперенням — і махнула ним у повітрі. Від того помаху перестали

Коли настає бабине літо?

Із яким природним явищем пов'язаний цей період?

дути в крижані труби хлопці Холодні Вітри, втишилась і віхола, та й сніг перестав іти. А ще в листяній короні Золотокосої пробудився малесенький, срібнесенький жучок-черв'ячок, саме той, котрий павутину виплітає в Бабине Літо. Він спустився на тонюсенькій срібній нитці і на тихе повеління своєї володарки подибцяв помаленьку в повітрі до Білокосої. Він встиг при-

чепити срібну павутинку до волосся Зими, коли ж каркнув люто Чорний Птах, зірвався з плеча Зими й кинувся на Золотокосу. Хотів ударити її в обличчя, але натомість натрапив на зведений золотий пірнач і закричав дико, поранившись.

Десь далеко відгукнулися Холодні Вітри, і темна ніч покрила землю. Не бачила Золотокоса довкола себе нічого: вили тільки Холодні Вітри і щось начебто зубами заскреготіло. Знову змахнули чорні крила, але Золоті хлопці приклали до вуст труби — і розкололася темрява, розбилася, як розбивається глек, розлетілася на тисячі, мільйони клаптів.

Замигтіло й зарябіло довкола, знову повернулося світло, і побачила Золотокоса, що задумано-запечалено сидить на троні Зима, у неї на плечі ховається переляканий Чорний Птах, а біля вуха провис на павутинці хитрий нашіптувач і безстрашний воївник жучок-черв'ячок, який Бабине Літо на землю приводить.

— Таке дивне ти мені оповіла, сестро, — мовила задумливо Зима. — Таке дивне мені подумалося: ніби я — це не я. А все ж таки це я...

— Зирни у дзеркало, — сказала Золотокоса. — Упізнай себе...

— Але в мене немає дзеркала, — сказала спантеличено Білокоса. — Воно розбилосся, не пам'ятаю вже як і коли... Щось приключилося...

— Чорний Птах розбив твоє дзеркало, — сказала Осінь.

— Вона і без дзеркала гарна! — закричав зі свого притулку Чорний Птах. — Вона найкраща, найвродливіша, найрозумніша, найсильніша і найвеличніша. Вона одна повинна царювати в цьому світі...

— Чуєш, — мовила, розпогіднюючи лице, Зима. — Це — віщий голос. А віщий голос завжди правду каже... Однак... може, все-таки глянути в дзеркало... Сумнів на мене найшов — непокоїтися я починаю.

— Прожени Чорного Птаха, і я тобі позичу дзеркальце.

Тоді вдруге зірвався з плеча Чорний Птах і кинувся до Осені, гадаючи, що тримає вона дзеркальце, як тримали його раніше Зеленокоса й Синьокоса, і вирішив розбити його так, як розбив у інших сестер. Але знову звівся золотий пірнач — поранив собі груди Чорний Птах. Закричав розпачливо, гнівно, рипуче:

— Прожени її, прожени її!

Закружляв і затанцював довкола Золотоосої, замахав крильми, жахаючи, обсипав її снігом та градом, жбурнув сотнею крижаних стріл, але розтавало все це, торкаючись осяйної одежі Золотоосої.

— Ти не можеш її перемогти, чому? — спитала Зима.

— Бо я вийшла з добром, — сказала Золотокоса. — Мушу розшукати і звільнити свою любу сестру і добрий лад на землі встановити.

— Мала б ненавидіти ту свою білу сестру, — тихо мовила Зима. — Хочеш їй щось лихе учинити?

— Я люблю свою сестру, бо вона ніжна й гарна. Вона приходить мене змінити, коли я втому відчуваю. Ласку мені чинить, змінюючи мене, бо не дає мені постаріти.

Отаке сказала сестрі Золотокоса, а ще сказав щось таємне їй на вухо жучок-черв'ячок, який Бабині Літо на землю насилає. Тоді пильно зирнула Білокоса на свою гарну сестру, і щось зворухнулося в її замерзлому серці, а може, це жучок-черв'ячок уже там поселився. Зір її пом'якшав і полагіднішало лице.

За мить уже й бліда усмішка почала з'являтися на її потемнілому обличчі, а з одного ока раптом викотилася каламутна сльоза.

*Зверни увагу,
що Білокоса порушила
ритм світоустрою
й довго не спала.*

*Як це відобразилося
на її зовнішності?*

*Чому для здоров'я
важливо спати,
дотримуючись
режиму дня?*

І коли викотилася та сльоза, крикнув пронизливо Чорний Птах, змахнув крильми і зірвався у повітря. За хвилину він став як метелик, а ще за мить у чорну крапку перетворився.

— А тепер на себе глянь, — сказала Золотокоса.

Вийняла дзеркальце й подала Зимі. Та зирнула — тихий зойк вирвався їй з грудей.

— Сестро моя, сестро! — закричала вона. — Що це за стара відьмуга на мене дивиться? Я не впізнаю себе!

— Зійди з трону, втомилася ти, — м'яко наказала Зимі сестра. — Піди в палац, збуди Зеленокосу, впади їй до ніг і попроси вибачення...

Зима ледве звелася з трону, стара була і немічна.

— Пособи мені, сестро, — попросила вона. — Дай руку!

Золотокоса подала їй руку і вивела стареньку на стежку. І тільки рушили вони до Блакитного палацу, як раптом почули

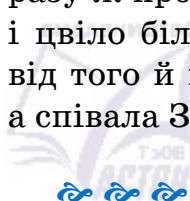
чарівну пісню. Хтось виспівував у супроводі найчарівнішої музики, й дивне диво на землі учинилося. Потемнів сніг, обм'як і заструміли довкола дзюрчисті потоки. Повіяло теплим вітром, і все повітря радісно затремтіло. Звели очі, шукаючи чарівної співачки, Білокоса із Золотокосою, і раптом завмерли від несподіванки.

Стежкою назустріч їм ішла прегарна дівчина. Зелені шати маяли в неї за плечима, зелене волосся гралось із теплим вітерцем, зелений з голубими квітами вінок лежав над її рівним, погідним чолом, довкола її осяйної постаті літали птахи, а вона розсипала навкруг насіння квітів. Воно одразу ж проростало, пробиваючи сніг, і цвіло білим та синім квітом. Саме від того й виникала чарівна музика, а співала Зеленокоса, співала Весна.

*Чому саме Зеленокоса
перемогла?
Із чим асоціюється
зелений колір?*

Зеленокоса Весна

Значення мотиву сну

Коли ми спимо, можемо бачити сні. Часом вони досить реалістичні, але найчастіше містять елементи казковості.

У сні людина літає, переміщується на далекі від-стані, може поринути в минуле чи, навпаки, майбутнє. Учені навіть до сьогодні ще не розгадали суті образів, які бачимо уві сні.

Чому ж тоді в літературі митці нерідко звертаються до мотиву сну?

Літературознавці називають різні причини, серед них — використання форми сну, щоб глибше розкрити психологію персонажів. Також саме сон допомагає зробити логічні переходи від одного епізоду до іншого.

*А ти бачиш сні?
Якщо так, то що
саме тобі сниться?*

*Образи, які ти
бачиш, позитивні
чи негативні?
У твоїх снах є
зв'язок із дійсністю?*

Назви три твори, у яких використано мотив сну.

Кажуть, родина — фортеця. Вона об'єднує людей, які мають бути надійною опорою одна одному. Деякі сім'ї — щасливі, а в інших, на жаль, панують сварки. Чи означає це, що одним людям щастить більше, іншим менше? Зовсім ні.

Щаслива родина — не подарунок долі, а праця над собою. У всіх бувають емоційні зриви, але важливо вміти пробачати, боротися за щастя.

У казці «Чотири сестри» змальовано модель родини. Тут не всі ідеальні. Так, Білокоса легко піддається впливу Чорного Птаха. Вона шкодить не тільки собі, а й родині, усьому світові. Найлегший спосіб — відмовитися від такої сестри. Проте Зеленокоса, Синьокоса та Золотокоса борються, бо насправді попри все треба не припиняти любити рідних. Недарма латинська мудрість каже: «Любов перемагає все» («*Amor vincit omnia*»).

*Чи погоджуєшся ти
з думкою, що близь-
ких (рідних, друзів),
потрібно любити,
попри все? Чому?*

Алегорія — це втілення загальних, абстрактних понять («добро/зло», «вірність/зрада» тощо) у конкретних образах.

Наприклад, у творі Валерія Шевчука «Чотири сестри» чотири дівчини з різним кольором волосся є алегорією чергування пір року та світової впорядкованості, гармонії.

1. Назви героїнь і героїв казки «Чотири сестри».
2. Виразно прочитай описи Синьокосої, Зеленокосої, Золотокосої, Білокосої. Чому портрет Білокосої поступово змінюється?
3. Що сприяло тому, що Зеленокоса перемогла Чорного Птаха?
4. Що, на твою думку, може символізувати Чорний Птах?
5. Яка роль дзеркала у творі? Пригадай твори зарубіжної літератури, у яких дзеркало теж відігравало ключову роль.
6. Чи нагадує твір «Чотири сестри» народну казку «Про лиху мачуху та дванадцять місяців»? Відповідь обґрунтуй.
7. Порівняй образи героїнь твору «Чотири сестри» Валерія Шевчука і «Снігова королева» Ганса Крістіана Андерсена. Чи схожі Білокоса Зима і Снігова Королева? Які спільні й відмінні риси Золотоволосої та Герди ти б виокремив / виокремила?
8. Розглянь схему і дай відповіді на запитання.

1. Чому Чорний Птах нашіптував лихі думки саме Білокосій?

2. Що означає «побачити себе»? Це стосується лише зовнішності? Чому?
3. Дай розгорнуту відповідь на запитання: «*Чи легко продовжувати любити навіть жорстоку людину?*»

9. У казці «Чотири сестри» через слабкість однієї сестри порушується послідовність змін пір року, що призводить до біди. Сьогодні земляни теж зазнають катаклізмів: тайфунів, землетрусів, виверження вулканів. Поміркуй, хто відповідає за кліматичні зміни: люди чи природа? Чому?

10. Дай свою назву казці. Як ти вважаєш, чи зміниться щось у творі? Запропонуй кілька варіантів назви казки.

11. Об'єднайтеся в групи. Виберіть найцікавіший, на вашу думку, епізод казки, напишіть до нього сценарій і розіграйте в класі.

12. Ознайомся за QR-кодом або покликанням <https://cutt.ly/CZtSWmQ> з інформацією про Всесвітній день сну і виконай завдання.

МИНУЛЕ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

- ◆ Легенди українців
- ◆ Народні перекази
- ◆ Літописні оповіді
- ◆ *Олександр Олесь. «Микита Кожум'яка»*
- ◆ *Сергій Плачинда. «Богатирська застава»*

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

- Легенди «Калина», «Як виникли Карпати», «Неопалима купина»
 - *Легенди Криму «Аю-Даг», «Скелі-близнята в Гурзуфі»*
 - *Літописна оповідь із «Повісті минулих літ»: «Подвиг юнака»*
- *Олесь Бердник. «Сказання про калину», «Вишня — вічна наречена».*
 - *Народний переказ «Шевченко на Хортиці»*
 - *Антоніна Гармаш-Литвин. «Голос утопленого села»*
(«Мова України», «Як українці отримали собі землю», «Переяслав», «Кобза», «Про запорожців», «Рідне слово», «Вогняна січ», «Дороги рідних пісень», «Пісня без слів»)
 - *Антін Лотоцький. «Михайло семиліток»*
 - *Зірка Мензатюк. «Дочка Троянди»*

«Дерево життя». Витинанка Галини Дудар

ЛЕГЕНДИ УКРАЇНЦІВ

Легенда завжди бере верх над історією.

Сара Бернар

Щоб усвідомити незрозуміле, люди придумували пояснення. Віра в те, що уявляли предки, була настільки великою, що іноді годі було розділити правду та вигадку.

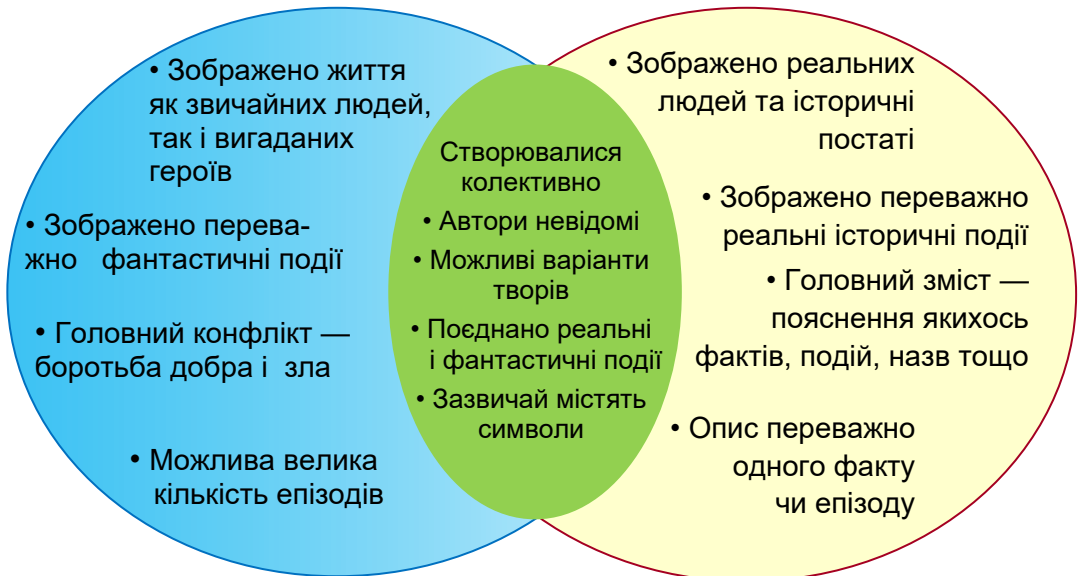
Назву жанр «легенда» отримав від латинського слова *legenda*, що означає *текст, який потрібно прочитати*.

Легенда — це невелика оповідка про якісь події, людей, богів, походження географічних назв тощо, у якій правда поєднана з вигадкою.

Легенда схожа на казку, тому що їй так само притаманна прозова форма і в ній ідеться про фантастичні події. Однак, на відміну від казки, це фантастична розповідь про диво, яке творилося незвичайними людьми (часто релігійними персонажами), і цьому диву дається пояснення.

Народна казка

Легенда

У легендах переплітається реальне й фантастичне. Наприклад, фантастичним є те, що боги й богині наділені надзвичайною силою, вони керують явищами природи. Деякі схожі на людей, а деякі — на міфічних птахів, звірів і навіть привидів.

Легенди складали на різну тематику:

- 1) походження назви міста чи села;
- 2) походження назв водоймищ чи інших природних об'єктів;
- 3) походження назв місяців, пір року;
- 4) рослинний або тваринний світ тощо.

Легенди переважно складає народ, але трапляється, що іноді їх створюють і конкретні люди.

1. Чи відоме тобі походження назви свого села (міста)? Якщо воно має свою легенду, то озвуч її.

2. Які ще легенди тобі відомі?

3. Перейди за покликанням <https://cutt.ly/xZtSAkJ> (або QR-кодом) і дізнайся чимало цікавого про щодо походження назв деяких давньоукраїнських міст.

БЕРЕГИНЯ

Йшли і йшли люди до Сварога та Берегині зранку й до вечора: подивитися на хатину, на піч і жорна, скуштувати того дива, що хлібом зветься й схоже на Сонце.

І нічого не таїв од людей Сварог, все показував і пригощав хлібом. Їли вони той хліб і казали: «Хочемо й ми піч мати та хліб пекти».

І казав їм Сварог: «Спочатку хатини будуйте, виходьте з печер та хлівів. Годі сумувати в темряві та холоді. Час жити в світлій хаті...»

Тоді просили його люди: «Навчи ставити ті хатини».

І сказав їм Сварог: «Ось піду я від села до села показувати, як ставити хатину, як піч мурувати, як жорна тесати».

«Коли ж це буде?» — нетерпляче допитувалися люди.

«Ось тільки закінчу ткацький верстат будувати».

«А що воно таке?»

«Це таке, що на ньому ткатимете полотно так, як навчить вас Берегиня».

Чому хліб називають «дивом»?

Ручні жорна

Яких умінь навчав Сварог?

Зверни увагу: Сварог не розповідав, а показував, як і що робити.

Чи доречно до цього епізоду прислів'я «Краще раз побачити, ніж сто разів почути»? Чому?

*Берегиня.
Худ. Олег Шупляк*

Чого вчила людей Берегиня?

Пригадай та перекажи технологію виготовлення одягу.

Із чим асоціюється білий колір у легенді «Берегиня»? Чому?

Чи схожа роль білого кольору в легенді «Берегиня» і казці «Чотири сестри» Валерія Шевчука (образ Білокосі)? Доведи свою думку.

Із чим асоціюється чорний колір? Чому?

Чи можна ототожнити символіку чорного кольору в легенді «Берегиня» і казці «Чотири сестри» Валерія Шевчука (образ Чорного Птаха)? Доведи свою думку.

Тоді промовляла до людей Берегиня:

«Ось годі вам, люди, ходити в диких шкурах. Треба ткати біле м'яке полотно та ходити в білій одяганці, як личить дітям Білобога. Я навчу вас, люди, як з конопель куделю робити, як нитку сукати, полотно ткати, як його вибілювати та вишивати».

Люди слухали й раділи. Та надходила ніч і страх виповзав на Землю з усіх шпарин. Бо починала Земля трястись і гойдатися. То лютував Чорнобог. Він шаленів, метався в своєму похмурому Підземному Царстві, несамовито гупав усім тулубом своїм у Землю, намагаючись її розвалити чи перевернути. Та — дарма.

Тоді гримів його трубний голос: «Он Сварог вже навчає людей кутини білі ставити, печі мурувати... А Берегиня хоче вдягати людей в біле полотно, аби відлякувати моє чорне військо, що боїться усього світлого. Тож мушу якнайскоріше знищити і Сварога, і Берегиню, і творіння їхнє...»

І зійшлися Чорнобог і Мара. І створили чорних панцирних потвор. І повелів їм Чорнобог іти на Землю й розтоптати хатину Сварога й Берегині, і їхню піч, і жорна, і їх самих разом зі Сварожичами.

Тоді здригнулася й загупотіла Земля, коли по ній важко полізли чорні ящери. Вони нестримно — тупою панцирною лавою — сунули на білу хату Сварога й Берегині.

І вихопилися назустріч потворам хоробрі сварожичі, але їхні двогострі мечі відскакували від зроговілого панцира ящерів і сини Сварога мусили відступити геть. Не зміг зупинити Чорнобогове військо і бог Сварог — він кидав у плазунів смолоскипи, проте їхній панцир не горів і не пікся.

І коли загрозливо наблизились ящери й мали ось-ось розчавити першу на Землі хатину, з неї вийшла Берегиня. Уся в яскраво-білому вбранні, з червоними, вишитими на білому полотні «стрілами Перуна» та «соколами». Богиня здійняла догори руки — і... чорне військо враз зупинилося, ніби заворожене білою красою.

Тоді Берегиня сміливо рушила з піднятими руками на ящерів, і вони стали понуро відповзати.

Тоді Берегиня сміливо рушила з піднятими руками на ящерів, і вони стали понуро відповзати.

І йшла вперед богиня в білому сяйві своєму, і відкочувався назад чорний морок потвор. І тоді загнала Берегиня чорних ящерів у річку Рось. І закипіла вода від них, і почорніла, і загнила вмиць. І сморід дійшов до Вирію, і в гніві великому Білобог — творець Росі — змахнув чарівною рукою своєю — і тої ж самої миті панцирні потвори перетворились на скелі, що обрамили береги цієї річки.

І Краса засяяла довкруг, і Берегиня була богинею Краси і захисницею її. І пішла по Землі слава про Берегиню як захисницю Білої Хати.

*Білобог і Чорнобог.
Худ. Юлія Костенко*

*Берегиня.
Худ. Олег Шупляк*

*Чому саме Березині
вдалося подолати
Чорнобогове військо?*

*Знайди слова, які є
протилежними
за значенням
у виділеному уривку.*

*Які сили вони
протиставляють?*

*Монумент Незалежності
у Києві*

Як ти вважаєш, чи створена колона за образом давньоукраїнської Берегині? Чому?

Щоб дізнатися більше про монумент, перейди за покликанням <https://cutt.ly/KZtSJLD>

І стали люди її віншувати і молитись їй, захисниці дому людського від чорних сил.

І, навчившись робити пологно, стали роси, і гукри, і кияни вишивати не тільки «стріли Перуна» та «соколів», а й Берегиню з піднятими в захисному пориві руками, і почали вони викарбовувати образ Великої Охоронниці на дверях, на вікнах, вишивати її постать на рушниках, на сорочках, аби Берегиня захищала їх від усього злого завжди й повсюдно.

4. Ознайомся з матеріалами, презентованими за покликанням <https://cutt.ly/EZtSMzU> або QR-кодом. Що нового ти дізнався / дізналася?

5. Як віддячили люди Берегині?

6. Символом чого є Сварог?

7. Символом яких сил є Чорнобог? Доведи думку цитатами з твору.

8. Які засоби увиразнюють боротьбу добрих сил зі злими?

9. Які асоціації до образу Берегині виникають у тебе? Від якого дієслова пішло слово «Берегиня»? Що символізує цей образ?

10. Чи є у творі підтвердження того, що Берегиня — це захисниця й охоронниця?

11. Проаналізуй ланцюжок слів. Поясни, що таке «оберіг».

Берегиня — берегти — обереги — оберіг.

12. Чи використовуєш ти обереги? Якщо так, то які? Чи є обереги у твоїй оселі? Сфотографуй один із них і презентуй його в класі.

13. Дай розгорнуту відповідь на запитання, чому в народних легендах і в народних казках завжди перемагає добро.

14. Перекажи текст від імені Білобога, Берегині, Чорнобога.

Чи всі твої перекази вийшли однаковими? Чому?

15. Об'єднайтеся в групи. Виберіть одне із зображень Берегині, складіть його опис і презентуйте однокласникам та однокласницям.

*Мурал «Берегиня»
у Києві*

*Під покровом.
Худ. Олег Шупляк*

*Нічна Берегиня.
Худ. Олег Шупляк*

16. Виконай проєкт «Створи легенду». Тема проєкту — «Легенди рідного краю». Щоб проєкт був успішним, використай дороговказ за покликанням або QR-кодом, що розміщені в *завданні 4*; алгоритм написання проєктної роботи й алгоритм написання легенди (дивись відповідно *Додаток 2* та *Додаток 4*, що подані на форзаці).

НАРОДНІ ПЕРЕКАЗИ

Багато про минуле нашого народу можна дізнатися з переказів. Саме в цих творах збережені знання про історичні події, подвиги героїв та цікаве минуле українців. Їх переповідали усно.

Так перекази дійшли до наших днів, адже люди пам'ятали про народних месників Устима Кармелюка на Хмельниччині й Олексу Довбуша на Поділлі та в Галичині, про тяжкі часи кріпаччини і визвольних війн.

Народний переказ — це оповідка про визначні історичні події та їх героїв.

Хоча за змістом переказ нагадує легенду, у ньому менше казково-фантастичних елементів та інакомовності (алегоричності).

Історичні події, на які багаті українці, пов'язані із народними героями, які прославилися своїми подвигами.

«Прийом у запорожці» — твір, побудований на основі народних переказів про те, як козаки приймали новобранців у свої лави. Тут розповідається про винахідливість запорожців під час добору новобранців до славного війська козацького.

ПРИЙОМ У ЗАПОРОЖЦІ

¹ Гетьманщина — напівофіційна назва території Лівобережної України, якою в середині XVII ст. управляв гетьман.

² Чура (джура) — зброєносець у козацької старшини; тут: козак.

Запорожці як підмовлять, було, до себе на Січ якого хлопця з Гетьманщини¹, то перше пробують, чи годиться бути запорожцем. Ото звелять йому варити кашу:

— Гляди ж, вари так, щоб і не сира була, щоб і не перекипіла, а ми підемо косити. То ти, як уже буде готова, вийди на такий-то курган да й клич нас, а ми почуємо да й прийдемо.

От поберуть коси та й підуть нібито косити, а де там їм хочеться косити! Заберуться в комиш та й лежать. То оце хлопець, зваривши кашу, вийде на могилу й зачне гу-

кати. А вони й чують, але не озиваються. То він гукав, гукав да й давай плакати:

— От занесла мене нечиста сила між сії запорожці! Лучче б було дома сидіти при батькові да при матері. А то ще перекипить каша, то прийдуть да битимуть, вражі сини! Ой бідна ж моя головонька! Чого мене понесло між сії запорожці!

То вони, лежачи в траві, вислухають усе та й кажуть:

— Ні, се не наш!

А далі вернуться до куреня, дадуть тому хлопцеві коня й грошей на дорогу да й скажуть:

— Їдь собі к нечистому! Нам таких не треба!

А як же которий удасться розторопний і догадливий, то, вийшовши на могилу, кликне разів зо два:

— Гей, панове-молодці! Ідіть кашу їсти!

Да як не озиваються, то він:

— Чорт же вас бери, коли мовчите! Буду я й сам їсти. — Да ще перед відходом ударить на могилі гопака: «Ой тут мені погуляти на просторі!» Да затягнувши на весь степ козацьку пісню, і піде собі до куреня, і давай уплітати тую кашу.

То запорожці, лежачи в траві, і кажуть: «Оце наш!» Да побравши коси, ідуть до куреня.

А він: «Де вас у біса носило, панове? Гукав, гукав, аж горло розболілось; да щоб каша не перекипала, то я почав сам їсти». То запорожці споглянуть один на одного да й скажуть йому: «Ну, **чуро**², уставай! Годі тобі бути хлопцем. Тепер ти рівний козак».

І приймають у товариство.

1. Перекажи, як приймали в запорожці. Чим цікавий такий звичай?
2. Які риси вдачі властиві запорожцям? Підтвердь цитатами з тексту.
3. Як ти вважаєш, чому нам важливо пам'ятати про запорожців?
4. Дай власну назву народному переказу «Прийом у запорожці». Як впливає зміна назви на сприйняття тексту?
5. Використовуючи одну з пошукових систем і ключові слова «*цікаві факти про запорожців*», знайди в мережі відомості про запорожців. Зачитай їх у класі.
6. Розглянь монету «*Острів Хортиця на Дніпрі — колыска українського козацтва*». Як слова Тараса Шевченка, що на реверсі монети, суголосні з твором «Прийом у запорожці» та тією інформацією, яку ти відшукав / відшукала в інтернеті?

реверс монети

У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,
Степом укривалась!

7. Створи мультфільм за прочитаним переказом. Для цього вибери один із варіантів роботи:

- а) намалюй ілюстрації до кожного абзацу твору в зошиті або в додатку в смартфоні; озвуч малюнки (запиши відео зі своїми коментарями);
- б) зроби з пластиліну чи полімерної глини фігурки персонажів та розіграй сюжет переказу на камеру смартфона.

8. Придумай історію, пов'язану зі звичаями й традиціями запорожців. Використай для створення образу козаків деталі з поданих малюнків.

ЛІТОПИСНІ ОПОВІДІ. «ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ»

Кожне слово нашої мови
записане в Літописі.
Василь Голобородько

У «Повісті минулих літ» — першому історичному творі на землях Русі–України — читаємо: «В літо 882. Виступив у похід Олег,..» і розуміємо, що саме так розпочинатимуться оповіді про події та діяння князів, описані в літописах.

Літопис — це твір,
у якому розповідь
ведуть за роками.

**Тих, хто записував
чи переписував літописи,
називали літописцями.**

Часто цю роботу виконували ченці, які також збирали й переповідали відомості про різноманітні події в житті Русі–України.

Гмммм... Чому літописи розпочиналися завжди словами: «У літо...»? Може, вони описували тільки ті події, що влітку відбувалися?

Та ні!.. «У літо» означає *такого-то року*, а подія могла трапитися і навесні, і восени, і взимку...

1. Який твір називають літописом?
2. Які особливості цього жанру?
3. Хто писав літописи?
4. Доведи, що літописи — не лише історична, а й літературна пам'ятка українського народу.
Для цього склади висловлення, послідовно використовуючи фрази, що розпочинаються так:
«Я вважаю, що ...»,
«Оскільки ...»,
«Наприклад, ...»,
«Отже,...».

*Пам'ятник у Києві
Несторові Літописцю*

Найдавніші відомості про походження назви міста Київ знаходимо в «Повісті минулих літ». Цей літопис був написаний у Києві в 1113 році.

Над твором працював чернець Києво-Печерського монастиря Нестор. Через це його називають **Нестором Літописцем**.

Нестор Літописець (1056–1114) — чернець Києво-Печерської лаври, автор літопису «Повість минулих літ». Цей твір — головне джерело вивчення стародавньої історії України, тому Нестора називають першим істориком Русі–України.

Перейди за QR-кодом і дізнайся більше про видатного літописця.

«**Повість минулих літ**» — один із найдавніших творів світової літератури, перша в Русі–Україні пам'ятка, у якій історія держави показана на тлі світових подій.

Нестор та інші літописці створювали «Повість минулих літ» в XI – на початку XII ст. Цей твір складається з оповідей (невеликих оповідань), кожна з яких розпочинається датою — конкретним роком (літом).

У творі висвітлено основні підвалини тодішнього життя:

- історія слов'ян і князівської влади;
- утвердження християнства в Русі–Україні;
- виникнення слов'янської писемності.

Нестор Літописець.
Гравюра XVIII ст.
Леонтія Тарасевича

<https://cutt.ly/HZtDuLK>

Зразок літописної сторінки

«Повість минулих літ» — твір, прадавні таємниці якого вабили найвідоміших учених усіх часів. Вабили, але так і не відкрилися до кінця нікому.

ТРИ БРАТИ — КИЙ, ЩЕК, ХОРИВ І СЕСТРА ЇХНЯ ЛИБІДЬ

¹ Либідь — ця назва збереглася за річкою, яка впадає в Дніпро.

² Боричів узвіз — стрімка дорога, що вела з верхнього міста на горі донизу на Поділ.

«Засновникам Києва».
Скульптор
Василь Бородай

«І було троє братів. Одному ім'я Кий, другому — Щек, а третьому — Хорив, а сестра в них була Либідь¹. Сидів Кий на горі, де тепер узвіз Боричів². А Щек сидів на горі, яка зветься тепер Щекавицею. А Хорив — на третій горі, від цього вона прозвалась Хоревицею. І збудували вони місто в ім'я старшого брата свого, і нарекли [назвали] його Київ».

Ця розповідь істинна, а не легендарна у своїй основі. Кий жив наприкінці V ст. і в першій половині VI ст. А на Ставрокіївській горі археологи відкрили «Град Кия» («Місто Кия») — городище періоду життя князя.

Невелика розповідь про Кия, Щека і Хорива — цінний історичний матеріал. Ми дізнаємося з нього, що очолювали слов'янські племена князі; отже, задовго до того як були покликані варяги, у слов'ян була своя державність.

Розповідь повідомляє також про давні зв'язки з Візантією³, які підтверджують грецькі й арабські історики (зокрема, Кий відвідував Царгород — візантійську столицю).

³ Візантія — держава, що виникла внаслідок поділу Римської імперії на Західну та Східну частини 395 року.

5. У яких творах ти можеш дізнатися про походження назв населених пунктів?
6. Хто, за літописною оповіддю, заснував місто Київ?
7. У чому заслуги родичів засновника Києва — братів та сестри на ім'я Либідь?
8. Напиши сценарій до літописної оповіді й організуй проведення вистави в класі.
9. У деяких джерелах оповідь «Три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь» називають «Легендою про заснування Києва».
 - Як гадаєш, звідки пішла ця назва?
 - Чи варто називати літописну оповідь легендою? Чому?
10. Уяви, що Нестор Літописець живе в наш час. Чи змінився б стиль його оповідей?
 - Напиши оповідь про будь-яку історичну подію (на власний вибір), дотримуючись стилю літописного твору.

*Древній Київ на сторінках «Повісті минулих літ».
Худ. Георгій Якутович*

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ

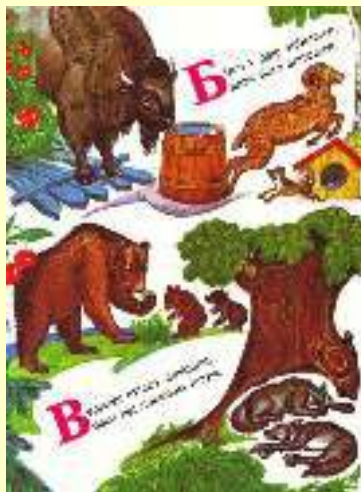
(1878 – 1944)

Я в казку дивную свою
Усю фантазію віллю...
Олександр Олесь

*Псевдонім до ініціалів
скорочувати не можна,
його треба писати
повністю.*

*Хто з уже відомих тобі
письменників
чи письменниць
самостійно вчив мови?*

*Чи легко ти вчиш мови?
Якими іноземними
мовами вже володієш?*

*Сторінка з «Абетки»
Олександра Олесь.*

Олексáндр Олесь — псевдонім відомого митця Олексáндра Івáновича Канді́би (Олесем його називала дружина).

Народився письменник у містечку Білопiлля на Харківщині. Чотирічним навчився читати. Згодом здобував освіту в сільській школі. Самостійно вивчив польську, сербську та болгарську мови.

У п'ятнадцять років надрукував перший вірш.

Після закінчення Київського університету Олександр Олесь намагався знайти роботу, хоч якось пов'язану з творчою діяльністю — у газетах чи видавництвах. Однак пошуки були невдалими, і митець протягом десяти років працював ветеринарним лікарем у Києві.

Поет був наділений неабияким почуттям гумору. Незнайомим людям любив представлятися фразою «Не рак, не риба, Олесь Кандиба».

Олександр Олесь оспівував історичне минуле українського народу,

захоплювався мудрістю князів Русі–України, їхньою хоробрістю і мужністю, любов'ю до рідної землі.

Багато творів присвятив дітям. Олександр Олесь написав «Абетку» — називалася ця книжечка «Алфавіт віршами, писаними для сина».

1. Розглянь афіші. На яке дійство запрошували глядачів?
Із чого ти дізнався / дізналася?

а)

б)

2. Про виставу «Микита Кожум'яка» можна довідатися з афіші [а](#)) чи з афіші [б](#))? Чому?

У літературних творах можна розповідати про події порізно. Є твори, що написані спеціально для постановки на сцені. Вони призначені для вистави, яку можна переглянути в театрі або навіть на шкільній сцені.

Такі твори називають *драматичними*.

Драматичний твір — це твір, призначений для постановки на сцені.

Особливості драматичного твору:

- немає слів оповідача;
- події та характери розкриваються через розмови дійових осіб (монологи, діалоги) або їхні вчинки;
- герої розмовляють між собою за допомогою *реплік*;
- у ремарках, які завжди виділені іншим шрифтом, автор / авторка дає стислу характеристику поведінки, зовнішності героїв;
- поділяється на *дії* або *картини* та *яви*.

Репліки — висловлювання дійових осіб.

Ремарки — авторські пояснення в драматичному творі.

Декорації — це предмети, якими облаштовують сцену, щоб вона зображала місце дії, обстановку.

3. Поміркуй і скажи, яке значення декорацій і ремарок для читачів та творців театральної вистави?
4. Чи обов'язково, на твою думку, давати перелік дійових осіб на початку твору? Чому ти так вважаєш?

Оповідь про силача Микиту Кожум'яку відома ще з літопису «Повість минулих літ». Щоправда, за змістом цього твору, на відміну від казки, Кожум'яка в 992 році переміг не змія, а печенізького богатиря. Упродовж тисячоліть народна уява видозмінювалася, опоетизовувалася, але ім'я та славу героя не затьмарило ніщо й ніхто.

Народ береже пам'ять про історичних героїв. Україна завжди славилася силачами. Серед них Іван Фірцак (Кротон-Фірцак, Іван Сила) — закарпатський богатир зі світовим ім'ям.

Богатир Василь Вірастюк — володар титулів «Найсильніша людина України» (2000, 2001, 2002, 2003, 2005) і «Найсильніша людина світу» (2004).

Афіша фільму «Іван Сила»

Василь Вірастюк

5. Відшукай в інтернеті й переглянь художній фільм режисера Віктора Андрієнка, знятий за книжкою Олександра Гавроша «Неймовірні пригоди Івана Сили». Чому на афіші фільму зображено силача Василя Вірастюка?
6. Склади висловлення, давши відповідь на одне із запитань:
 - а) Яка людина по-справжньому сильна? Наведи приклади сильних людей;
 - б) Сила — це тільки про фізичні можливості чи й про духовні?

МИКИТА КОЖУМ'ЯКА

Казка в чотирьох картинах

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Микита Кожум'яка.

Гонець.

Батько, він же Дід.

Воєводи. Старий дід.

Князь. Джура¹.

Сини. Діти.

Княгиня. Дівчина.

Парубок. Дівчинка.

Князівна. Посланець.

Юрба.

КАРТИНА ПЕРША

Палати Князя.

Дівчина

Сумний наш Князь,

сумний наш Князь,

Лягли йому на чоло хмари,

Неначе ждуть нас знов удари,

Неначе знов орда² знялась...

Княгиня

Ах, я так серцем не боліла,

Коли орда в степах кипіла,

І він з мечем і на коні

Літав орлом між ворогами,

А кров червоними квітками

Цвіла на дикім бур'яні.

Тепер же я горю в огні, —

Невже віддати мушу Змію

Дочку мою, красу, надію,

Сама згубити її мушу?

Ах, краще б взяв мою він душу...

Худ. Петро Андрусів

¹ Джура — зброєносець,
помічник.

² Орда — військо кочовиків.

Назви казки, у яких звучить
мотив викрадення дівчини
Змієм.

Чому сумує князь?

Які засоби виразності
вжито у виокремленому
кольором уривку?

Зверни увагу, що княгиня
навіть не намагається
боротися.

Чому вона зневірена?

У що вірить дівчина?
Чи можна вважати її
оптимісткою?

Яка вдача Дівчини?
Ілюструй свою відповідь
цитатами з тексту.

Хотіла / хотів би ти
мати таку подругу,
як Дівчина? Чому?

Чи підтримуєш ти
позицію княгині
«І не змагайся, і ко-
рись...»? Чому?

Як ти розумієш
виокремлені кольором
слова?
У чому сила народу?

Які засоби виразності
використовує автор
у зображенні Змія?

Поясни значення
фразеологізму
«І стіни мають вуха».

Дівчина

Лишіть! Послухайте мене:
Ще, може, лихо і мине.
Ще, може, найдеться в державі
Юнак хоробрий, молодий,
Що й сам повернеться у славі
І вславить трон ваш золотий.
Хай Змій віки уже лютує, —
Всьому на світі край свій є...
Княгине! Серце моє чує,
Що Змія лицар той уб'є!

Княгиня

Покинь свої химерні мрії
І в очі правді подивись:
Прийшла черга — і смерть надії,
І не змагайся, і корись...
От так колись черга настане,
І згину я, і згинеш ти...

Дівчина

Чому ж увесь народ не встане
Страшного ката розп'ясти?!
Хай має він залізні руки,
Хай має безліч він голів,
Нехай страшні народні муки, —
А ще страшніш народний гнів.

Княгиня

Мовчи... Бо й стіни мають вуха!..
І що, коли нас Змій підслухав, —
Удвох загинем в одну мить!

Дівчина

Ах, в серці кров моя кипить!
Коли б Князівну врятувати,
Я б не боялась самострати...

Княгиня

У тебе серце золоте...

Мовчи!.. Здається, хтось іде...

Дівчина, угледівши на порозі Князя, виходить.

Князь

Недобрі знов у тебе очі...

Чому?! Від сліз? Не спала ночі?

Тому моя й журба подвійна...

Княгиня

Ні, Князю мій! Ні, я спокійна.

Князь

Спокійна... ти... А де ж вона?

Княгиня

Сидить в задумі край вікна

І в простір дивиться кудись...

А очі слізьми налились...

Князь

Невже країна вся байдужа?..

Невже у нас немає мужа

Палкого серцем, молодого,

Який би зваживсь на двобій,

Невже не знайдеться нікого

В державі нашої молодій?!

Входить Джура.

Князь

Що сталося, Джуро?

Чийсь гонець?

Джура

Атож! Від Змія посланець.

Князь (до Княгині)

Іди собі в свої покої.

Про які взаємини в князівській родині свідчить розмова Князя та Княгині? Чому ти так уважаєш?

Назви епітети у виділеному кольором уривку. Що вони підкреслюють?

Увідповідни розділовий знак та інтонацію.

А !	1 коротка пауза
Б .	2 тривала пауза
В ...	3 сильний емоційний наголос

Назви ще героїв казок,
чиї образи створені
на основі чорного кольору.

Чому посланець чорний?
Знайди на цій сторінці
порівняння із цим
прикметником.

Яким тоном потрібно
читати текст, коли є знак
оклику і дві крапки (!..)?

Які засоби виразності
використовує автор
у зображенні посланця Змія?
Із якою метою?

Худ. Петро Андрусів

Чому саме три дні на роздуми
є в Князя?

Княгиня
Ах, не минути долі злої...

(Виходить.)

Князь
Хм! Посланець?!. Від Змія...
Клич!

Джура
Такий він чорний, як та ніч!..
Такий зубатий та окатий...

Князь
Дарма!.. Іди, зови в палати!

Посланець (входить)
Наш пан, великий володар
Землі й самого пекла цар,
Прислав мене тобі сказати,
Що мусиш ти Дочку віддати.
Лишає він тобі три дні...
Оце сказать звелів мені.
А що мені сказати Пану, —
Кажі, бо так я не одстану.

Князь
За три дні відповідь я дам...
Яку — твій Пан почує сам.

Посланець
Гляди! Накличеш ще біду...
Дивися сам... Так я піду.

(Виходить.)

Князь
Щоб нарешті ката-гада
Наш позбавився народ,
Джуро, скликають воєвод!
Нині ввечері нарада!

Воєводи надворі
Ходять, радяться, міркують,
А у Змія на горі,
Кажуть, зранку бенкетують.

(Пішов.)

Князь
...Відчуваючи зарані,
Що у них бенкет останній!..

Княгиня (входить)
Що, пішов?

Князь
Пішов, здається.

Княгиня
Як у мене серце б'ється!
Що ж було тут, розкажи.

Князь
Та нічого... Залиши!
Мусить бути те, що буде...

Княгиня
Як горять у мене груди!..
Келих випитий до дна...
Вся отрута...
(Побачила князівну.) Ах, вона!

Князівна (входить)
Мамо, тату! Не журіться!..
Ви навколо подивіться:
Смерть зливається з життям,
Розцвіт тут, занепад там...
Хай я згину в пащі Змія,
Та в мені живе надія,
Що загине й він колись,

Чи можна вважати, що
в цьому уривку вжито
антоніми? Чому?

Як, на твою думку, події
розгортатимуться далі?

Чи можуть люди наплатати
потоки сліз?

Як називається таке
художнє перебільшення?

*Князь і княгиня часів
Русі-України.
Реконструкція
Тамари Ніколаєвої*

³ Єдваб — сорт коштов-
ної шовкової тканини.

⁴ Днесь — сьогодні, зараз.

І потоки людських сліз
Згодом висохнуть росю...

Княгиня

Доню, донечко, з тобою
Хтось навек розлучить нас...
Чи ж коли настане час,
Що тебе угледжу знову
І голівоньку шовкову
Знов до серця притулю,
Чи, напоєна журбою,
Тільки сльози розіллю,
Сиву голову схилю?

Князь

Ні, до зброї, до двобою!
Зараз скличу воєвод
І, коли вони, безсилі,
Схилять голови похилі,
Підніму я весь народ —
Або більше я не Князь!
Джуро! Слухати наказ:
Всі столи *єдвабом*³ вкрити,
Воєвод цю мить просити.

КАРТИНА ДРУГА

*Велика світлиця в палатах Князя.
За столами сидять воєводи.*

Князь

Воєводи, в горі, в тузі
Вас, мої і слуги, й друзі,
Скликав я на раду *днесь*⁴...
Я не сам, народ увесь
Просить вас пораду дати,
Як державу врятувати,

Як скрутити Змія злість,
Бо він всіх нас переїсть.
Ви згадайте, скільки кращих
Вояків пропало в пащі,
Скільки в розквіті дівчат
Йде щороку з наших хат.
За яку, скажіть, провину
Мусим ми платить данину?!
За що кров з нас смокче Змій?
Воеводи, на двобій!
Що черга Дочці, — байдуже,
Хай моя Княгиня тужить,
Все дарма... Але неволі
Мусим крикнути: «Доволі!»
Досить нам зубів і лап!
Хто не бореться, той раб!

Перший воєвода⁵

Мусим ми скоритись долі —
Вітром гнеться й дуб у полі.

Другий воєвода

Гнулись ми, та досить гнутись —
Час до вітру обернутись!..

Третій воєвода

Правда! Час підставить груди:
Хай що буде, те і буде!
Мусить статися двобій.

Четвертий воєвода

Хай загине лютий Змій!

П'ятий воєвода

Мусить край настати Змію!

*Чому Змій знищив стільки
люду?*

*Чому ніхто не боровся
зі злом?*

*Чи погоджуєшся ти
з такою позицією покори?*

*Яке рішення приймає Князь
після розмови з посланцем
Змія?*

*Як ти ставишся до таких
дій керівника держави,
батька?*

*Як ти розумієш
виокремлений вислів князя?
Чи погоджуєшся з його
думкою? Чому?
Цей вислів можна назвати
крилатим. Чому?*

⁵ Воєвода — воєначальник

*Як ти розумієш слова,
що й дуб кориться вітру?*

*А тобі яка позиція до душі:
коритися чи боротися?*

*Що означає **гнути**ся
в переносному значенні?*

*Чи підтримуєш ти
життєву позицію
воєвод? Чому?*

Якими смайликами (емодзі)
ти перекладеш
для користувачів соцмереж
слова князя: «Бачу, слухаю,
радію...»?

⁶ Криця — твердий метал
сріблясто-сірого кольору,
що є сплавом заліза
з вуглецем; те саме,
що **сталь**.

Як ти розумієш вислів
«пильна справа»?
Добери синоніми
до цього слова.

Худ. Петро Андрусів

⁷ Бити чолом — низько
вклонитися кому-небудь,
шанобливо привітати когось.

Князь
Бачу, слухаю, радію.
Але хто себе і зброю
Вкриє славою ясною?!

(Тиша.)

Другий воєвода
Що ж замовкли, люди добрі?!
Є ж у нас борці хоробрі!
Їхні руки з крици⁶ куті...
І, як звірі, в гніві люті.

Перший воєвода
Їхні руки, кажеш, з криці!..
Чув вже я... Лиши дурниці,
Досить тих борців хвалити!..
Краще — де вони, — вкажи ти;
Їх, на жаль, у нас немає...

Джура (входить)
Дід там... Справу пильну має,
Хоче Князю щось сказати.

Князь
Що ж, гаразд! Зови в палати.
Вибачайте, воєводи,
Що нараду перервав.

Третій воєвода
«В лихоліття всі до згоди», —
Батько мій колись казав.
Хай земля йому пером!

Дід (входить)
Б'ю я Князеві чолом,
Б'ю чолом⁷ і воєводам!
Чув я, Князю мій, що ти
Перестав спокійно спати,

Що до тебе йдуть свати,
Щоб Дочку твою узяти.

Перший воєвода

Тут не місце жартувати!

.....

Дід

Змія б син мій поборов.

Князь

Що ж, він дужий?

Дід

Та не знаю,

А подужав би, гадаю.

Всі сини мої, панове,

Молоді, міцні, здорові,

А найменший —

щось страшно!

Вже трьох літ боров мене!

...Раз колись коня мій син

Перекинув через тин.

...А сердитий!.. Тільки

слово —

І скипів, і вже готово!

Що підвернеться під руку,

Все потрощить, як макуху!

Скажеш: «Сину, час

вставати!», —

І тікай, тікай із хати,

Бо, що трапиться на очі,

Те тобі й на спину скоче!

Сміх і сльози... Чулий,

добрий,

І розумний, і хоробрий,

І всіх любить нас, либонь,

А зачепиш — як огонь!

Князю! В мене є надія,
Що подужає він Змія.

Князь

Ах, коли б він гада вбив,

Я б тебе озолотив!

Незабаром замість хати

Мав би ти, старий, палати,

Мав би коней і волів —

Все, що тільки б захотів...

Дід

Не прошу нічого в тебе,

Та мені його й не треба;

Я хотів лише тобі

Помогти в тяжкій журбі...

Князь

Ох, старий, тяжка година!

Що ж... Поклич

до мене сина!

Дід

Щоб пішов він?! Та нізащо!

Не послухає, ледащо.

Він не встане із стільця.

Князь

Що ж — послати посланця?

Дід

Де там! Знаю я синів!

Шли дванадцять посланців,

Шли найкращих, молодих.

Не послухає — старих!

Як не вийде знов нічого,

Шли малих дітей до нього.

Наймиліш йому дитина...

От такого маю сина!

Князь

Все зроблю, сивенький мій,
Тільки б завтра був двобій!
Я на все, старий, готовий!
Прощавай, іди здоровий.

Перший воєвода

Цей уб'є напевно гада!..

Князь

Що ж... Скінчилася
нарада...

Дуже ви допомогли...

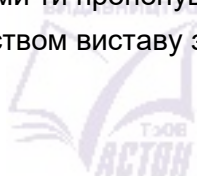
Але є ще в нас орли,
Та не тут, не в цій палаті,
А в мужицькій простій хаті!

(Князь встає і виходить.)

Разом з ним встають і воєводи з ніяково похиленими головами.)

1. Як до горя, яке спіткало князівство, ставляться герої та героїні твору: Князь, Княгиня, Князівна, Дівчина? Чим можна пояснити індивідуальну позицію кожного / кожної?
2. Що спонукає Князя боротися зі Змієм: особистий чи громадський інтерес?
3. Чи прислухається Князь до порад воєвод? Про що це свідчить?
4. Зачитай виразно розповідь Діда про сина Микиту Кожум'яку. Яким ти уявив / уявила цього героя?
5. Які засоби виразності використовує автор у зображенні наймолодшого сина Діда? Із якою метою?
6. Прочитай на попередній сторінці слова Діда, позначені кольором. Про що свідчать ці слова? Чи за все треба просити винагороду? Відповідь обґрунтуй.
7. Чи є число 12 магічним? Чи трапляється воно в казках, легендах, переказах? Чи є у цього числа синонім? Дізнайся, який саме.
8. Як ти вважаєш, чому Дід порадив Князеві відрядити саме дітей до своїх синів?
9. Рольова гра «Ти — театральний режисер».
 - Добери уривок із твору для вистави.
 - Добери акторів серед своїх однокласників / однокласниць для постановки.
 - За якими критеріями ти пропонував / пропонувала ролі?
 - Підготуй з товариством виставу за прочитаним твором.

КАРТИНА ТРЕТЯ

*Подвір'я Кожум'яки.
Сини при роботі.*

Перший син (співає)
«На горі мак цвіте,
А волошка в житі.
Любить дівчину юнак
Над усе на світі.
Одружився б з нею він,
Взяв її додому,
Та далеко до зорі
Місяцю ясному».

Другий син
Гарна пісня, що й казати...
І чому на світі так:
Любить дівчину юнак,
Та не може її взяти?

Третій син
Вибирати треба рівну,
Незважаючи на смак...
Ось Микита наш, дивак,
Покохав собі Князівну.

Четвертий син
Тихше!.. Може він почути,
І тоді нещастю бути:
Вхопить шкуру та як трісне —
Дух твій вийде, ані писне!

Третій син
Коли шкурою вже лясне, —
На добраніч, сонце красне!

Четвертий син
А ви чули чутку дивну?
Кажуть люди, що Князівну
Завтра Змію віддають...
У палатах сльози ллють!..

*Ремісник-кожум'яка
за роботою.
Гравюра XVI ст.*

*Як ти вважаєш, яку роботу
виконують Микитині брати?
Чому ти так вирішив /
вирішила?*

*Чи можна виокремлені
кольором рядки назвати
портретом героя?*

Другий син

Що робить? Прийшла черга
Невблаганна, грізна, люта...
Ех, коли б оця рука
Та була з заліза кута!

Четвертий син

Таку руку має він,
Наш найменший брат,
Микита.
Не з заліза — з криці лита!
Переміг би він один...

Перший син

Гей, Микито, чуєш ти,
Що Тарас про тебе каже?
Може б, ти схотів піти?..
Переможеш, Змій поляже.
Зважся, з силою зберись
І — на гада!

Микита

Одчепись...

Батько (входить)

Гарно, сину, дуги гнеш —
Це сьогодні уже п'яту?
(До другого)

І ти добре шкури мнеш...
Що ж! Нову збудуєм хату,
Купим пару ще волів
Та новий поставим хлів.
А Микита?! Цей відразу
По дванадцять шкур бере...

Другий син

З його сила так і пре:
Він поміг уже й Тарасу...

Четвертий син

Ех, цю б силу та на Змія!
Та чомусь плоха надія...

Входять дванадцять парубків.

Парубок (до старого Кожум'яки)

Князь великий нас послав
І чолом звелів нам бити
До твого синка Микити,
Щоб він відповідь нам дав.
Князь довідавсь, що твій син
Неймовірно силу має,
Що в державі він один
Ката-Змія подолає.

(До Микити)

Отже, Князь хотів би знати,
Чи ти підеш на двобій,
Бо Князівну нашу взяти
Післязавтра хоче Змій.
Що звелиш сказати Князю?
Не вагайся, кажи відразу:
Будеш ти з тим гадом
биться?..

Що ж мовчиш ти?..

Микита

(рве дванадцять шкур)

Одчепіться!..
Геть! Не маю я охоти
Розмовлять під час роботи.

Батько (до парубків)

Кепсько... Ви мовчіть тепер...
Тихо йдіть собі додому,
Бо не спустить він нікому!
Бач, дванадцять шкур роздер.
*(Парубки з похиленими
головами пішли.)*

Батько

Сину, сину! Що ж це буде?
Це ж були від Князя люди...
Негаразд, мій любий сину...

Микита

Слово ще — й робити кину.
(*Входять дванадцять дідів.*)

Старий дід

Князь послав нас до Микити
І звелів чолом нам бити!
(*Вклоняються.*)

Довго Князь марнів від суму,
Все мовчав і думав думу,
І надумавсь він повстати
Проти Змія, проти ката,
І почав він добиватись —
Хто б міг з гадом потягатись.
І, повірите: пів світу
Показало на Микиту.
Кажуть: другого немає,
Він і біса подолає.
Згляньсь на Князя, край
спаси!
Яку ж відповідь даси?

Микита

Ходять, лазять, заважають,
Від роботи одривають,
Хоч покинь та з двору йди...

Батько (пошепки до дідів)
Йдіть, бо близько до біди!

Микита

Знов набилось повний двір...
Через вас дванадцять шкір
Вже подер... Хіба не шкода?

Батько

Йдіть, бо станеться пригода!
(*Діди пішли.*)

Батько

Що це, сину?! Глум, пиха?

Микита

Не доводьте до гріха!

Батько

Я мовчу... Не хочеш битись, —
Будем Змієві коритись.

Перший син

Бачать: робить, —
почекайте,
Не схотіли — ну, так майте.
(*Входять дванадцять дітей.*)

Дівчинка

Нас прислали до Микити,
Ми прийшли його просити.
Де ж він, той, що дуги гне?

Батько

Ось він, діти, шкури мене.

Дівчинка

Князь, Княгиня і Князівна
Низько б'ють тобі чолом.
Налети орлом на Змія,
Вбий його своїм крилом.
Коли кращу від Князівни
Найдеш квітку навесні,
І коли темніше неба
її віченьки ясні,
Коли є корали в морі,
Червоніші уст її,
І коли від неї краще
Заспівають солов'ї, —

*Які казкові елементи
використав автор
у творі?
Із якою метою?*

*Прочитай виразно
слова дівчинки.
Чим її мова
відрізняється від мови
дідів та посланців?*

Худ. Петро Андрусів

*Чому Микита,
не послуховавши вмовлянь
дорослих, погодився
на прохання дітей
піти на двобій зі Змієм?*

То не йди... Вона й не хоче.
Коли ж чуєш правду ти,
На двобій із лютим Змієм
Мусиш, лицарю, піти.
Все ти матимеш, що схочеш,
Зробить Князь для тебе все,
А вона тобі в дарунок
Власне серце принесе...

Микита

Скарбів, діти, я не хочу!
Що б робив я з скарбом тим?
Недосяжна зірка в небі,
Хоч вона і сяє всім.
Йдіть скажіть ясному
Князю,
Що іду я на двобій,
Що поміряюсь я з гадом,
Хоч і дужий, кажуть, Змій.
Йдіть скажіть, що за хви-
лину
Я у Князя на дворі
Хочу спробувати силу,
А уранці — на горі.

Дівчинка

Низько б'єм чолом Микиті...
Ще не вмерла правда в світі,
Вогник віри не погас...

Гонець (вбігає)

Люди добрі! Лихо в нас!
Прилетів на крилах гад!
І Князівну вкрав з палат!

(Всі наче закам'яніли.)

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Майдан за містом. Вдалині,
на горі, химерний⁸ замок Змія
з різнокольоровими, освітленими
огнями вікнами. Ліворуч попід
горою частина міста. Ледве
починає розвиднятись. Юрба,
яка щохвилини збільшується.

Перший голос

Ось тут, ось тут ставай:
Все видко звідси буде,
А ти не заступай:
Хай дивляться і люди.

Другий голос

Народу звідусіль
Іде сюди без ліку,
Ідуть із міст і сіл
Дивитись на потіху.

Третій голос

Хотілося б піти
До замку, аж на гору...

Четвертий голос

І смерть собі знайти,
Але вже певну й скору.

П'ятий голос

Та там тебе чорти
Умить на вила схоплять,
Розірвуть, як хорти,
Або в смолі утоплять.

Четвертий голос

А скільки їх прийшло
До Князя у палати!..

Змій полонив
Князівну

⁸ Химерний — дивний,
незвичний, чудернацький

Чому люди хочуть
дивитися «на потіху»,
як Змій прийшов
по Князівну, але ніхто
не йде з ним боротися?

Поміркуй, чи пішов / пішла б
ти дивитися на подібну
«потіху»? Чому?

Які були б твої дії?

Чи обговорював /
обговорювала б ти
ситуацію з іншими людьми?
Чому?

І Князю довелось
Дочку свою віддати.

Третій голос

Коли б це вдень було,
Ми б шлях їм показали,
А то вночі прийшли,
Коли всі міцно спали.

Другий голос

Та де там! Серед дня
На крилах Змій прилинув,
Князівну ухопив
І наче в прірву згинув.

Перша дівчина

Сьогодні Князь ішов,
Мовчав, сховавши муку,
Княгиня ж — як та ніч...
Її вели під руку.

Друга дівчина

Я бачила в дворі
Микиту Кожум'яку:
Усе сміється він —
Ні крихти переляку!

Третя дівчина

Залізну булаву
Всю ніч йому кували,
Нещасні ковалі
І стілечки не спали.

Перший голос

Здається, ось ідуть
Княгиня з Князем поруч...
Микита шапку зняв,
Пішов собі праворуч.

Друга дівчина

В палац, до замку йде!
Ой лишенько, ой горе!
Та що ж це буде з ним?
Та він же не поборе?!

Парубок (з дерева)

Погляньте: став, як дуб,
І стукає в ворота...
Змій виглянув з вікна
І сипле іскри з рота!!!

Другий голос

Князь! Князь! Шапки з голів...
Дорогу! Розступіться!

Третій голос

Княгиня також з ним
Іде на бій дивиться.

Князь

Добридень вам усім!
Усіх тут вас вітаю...
В страшний, тривожний час
Я шапку вам скидаю.

Дід

Б'ємо тобі чолом,
Б'ємо й твоїй Княгині!
Минало тебе зло,
Мине тебе і нині.
Я Змія знав здавен
І силу його знаю:
Микиту щоб побив, —
Я, Князю, не гадаю.
Хіба що Змій огнем
Микиті спалить очі,
Та хлопець він верткий
І набік в час відскочить.

(Князь із Княгинею пішли
наперед.)

Голос (з дерева)
Ой, гляньте, гляньте: Змій!
Перша дівчина
Ой лишенько, дивіться!
Друга дівчина
Який страшний та злий!
І в сні таким не сниться.
Другий голос
Микита одступив...
Друга дівчина
Невже це з переляку?
Третій голос
Микита не здригне:
Я знаю Кожум'яку.
П'ятий голос
Посипав іскри Змій.
Горять, вгорі літають,
Мов снігом золотим
Вітри у полі грають.
Шостий голос
Схопились... ай, ай, ай!
Одскочили і стали...
Стоять і ждуть...
Перший голос
Дивіться! Буде щось:
Микита наступає,
Тримає булаву,
Змій лапи потирає.
(Гук від удару.)
Ага! Ото дістав!
Другий голос
Дісталось і Микиті!
Дід
Це, мабуть, перший бій
Такий на цілім світі.
Другий голос
Ай, як розгнівавсь Змій!
Пустив, дивіться, пару,

Мов курява знялась.
О, знову кинув жару!
(Чути гупання булави.)
Голос (з дерева)
Не видко ані-ні!
Вся площа димом вкрита.
(Пауза)
Дивіться: Змій упав,
Спіткнувся і Микита.
Третій голос
Схопились знов! Ай-ай!
(Чути: бух, бух, бух.)
Ну, тут вже буде край!
Другий голос
Погляньте: Змій зваливсь!
Це, мабуть, добре вшкварив!
Микита Змія взяв,
Ще раз об землю вдарив.
(Гупання. Люди весь час ворухаються, деякі пробують вилізти на дерева, матері піднімають угору дітей.)
Голос (з дерева)
Як мертвий, Змій лежить...
Лежить і не здригнеться...
Микита в боки взявсь,
Стоїть собі й сміється.
Крики
— Слава, слава, слава,
— Слава, слава Микиті!
— Хай живе Князь!
— Хай живе Микита!
— Слава, слава, слава!
Перший голос
Микита вже з палацу йде
І на руках виносить
Крики
— Князівну, Князівну!

10. Чи легко читався цей драматичний твір?
Як ти вважаєш, чому?
11. Дай назву кожній картині твору.
12. Який жанр нагадує драматичний твір «Микита Кожум'яка»?
За якими ознаками ти це визначив / визначила?

Драма-казка — це драматичний твір, у якому наявні ознаки казки (використання магічних чисел у виконанні, наприклад, трьох завдань чи зображенні чарівних героїв, наприклад Змія).

Драму-казку «Микита Кожум'яка» Олександр Олесь написав не прозовою, а **віршованою мовою**. Така форма написання художнього твору має **ритм** і співзвучне закінчення рядків, тобто **риму**. Ця співзвучність надає мові мелодійності.

Прочитай рядки із твору:

Все зроблю, сивенький **мій**,
Тільки б завтра був двобі**й**!
Я на все, старий, готов**ий**!
Прощавай, іди здоров**ий**.

Останнє слово першого рядка співзвучне з останнім словом другого, а закінчення третього рядка — із закінченням четвертого.

13. Герої та чарівні предмети мультфільму супроводжують тебе під час вивчення літератури за цим підручником. Переглянь офіційний трейлер до мультфільму «Микита Кожум'яка» за QR-кодом або покликанням: <https://cutt.ly/HZtDhL2>.

14. Що схожого, а що відмінного між анімаційними (мультиплікаційними) і літературними творами?
15. Чи доречними, на твою думку, є піктограми? Яка з позначок твоя улюблена? Чому?

16. Порівняй казку «Кирило Кожум'яка», яку ти читав / читала у початковій школі, і драматичний твір «Микита Кожум'яка». Що спільного, а що відмінного між ними?

 <i>Микита</i>	 <i>Іва</i>	 <i>Світлячок</i>
 <i>Русик</i>	 <i>Троль Тат</i>	 <i>Цапелін</i>

СЕРГІЙ ПЛАЧИНДА (1928 – 2013)

Яке коріння —
таке й насіння.
Народна мудрість

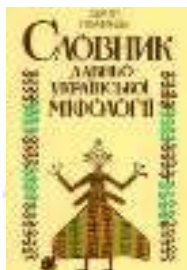
Плачинда Сергій Петрович — митець, який народився 1928-го року на Кіровоградщині. Він казав, що письменник «починається з матері». Саме мати вечорами розповідала казки та дивовижні легенди, які запам'яталися хлопчикові на все життя. Згодом вони лягли в основу книжки «Міфи і легенди давньої України».

Із тринадцяти років Сергій почав вести щоденник про тогочасну історію. Серед записів можна прочитати про життя улюбленого вчителя історії та географії, який розповідав учням про кошового отамана Запорозької Січі Івана Сірка.

У будні ходив на роботу, а вихідні проводив у науковій бібліотеці. Мама просила: «Сергію, хоч у неділю побудь удома». А він лише сміявся у відповідь. Ходив туди, як на роботу. Приходив першим, а йшов останнім.

Головна тема творів — про Україну й українців. Саме вони є героями книг «Кам'яна веселка», «Київські фрески», «Неопалима купина».

У збірнику «Дерево пам'яті» ти зможеш прочитати історичні оповідання Сергія Плачинди «Хлопець з обротькою», «Кожум'яки», «Богатирська застава».

БОГАТИРСЬКА ЗАСТАВА

Він стояв коло *бійниці*¹ й замислено споглядав табір печенігів. Із глибокої задуми його вивів близький лункий стукіт. Аж іскри сипонули у вічі. Відсахнувшись, розгледівся. Прямо біля

*Чи можна вважати,
що у творі нема
зачину? Чому?*

¹ *Бійниця* — отвір,
«вікно» у мурах
фортеці.

² *Одесную* — праворуч.

³ *Тягива́* — мотузка,
що зв'язує кінці лука.

⁴ *Десниця* — права рука.

⁵ *Чур* — у давніх
українців «домашній»
бог; охоронець домаш-
нього вогнища, тепла,
затишку.

⁶ *Ладо* — пестлива
назва чоловіка,
дружини, дитини;
коханий, любий.

⁷ *Біло* — підвішений
брус металу, ударами
об який сигналізують.

голови тремтіла стріла, яка щойно за-
стрягла в просмоленій колоді біля кра-
єчка бійниці. На два-три пальці *одес-
ную*² — і... стріла розтрощила б його,
Будимирову, стару голову.

Поруч бренькнула *тягива*³, і Бу-
димир, остаточно отямившись від гір-
ких дум своїх, побачив унизу перед
стіною молодого печенізького лучника
в сідлі. Це ж він цілив у сиву голову
Будимира. А тепер сам хилиться з сі-
дла, бо стріла стримить з його плеча.

— Ось так тобі! — помахав обруб-
ком своєї *десниці*⁴ Будимир, угаду-
ючи чуттям старого воїна, що рана у
печеніжина не смертельна, та й ген до
нього вже біжать на підмогу однопле-
мінники з табору.

— А *Чур*⁵ береже тебе, *ладо*⁶, —
пролунав поруч молодий голос. Буди-
мир повернув голову і побачив біля
сусідньої бійниці лучника, який пора-
нив ординця.

— Спасибі, сину, — кивнув Буди-
мир і, зіпершись на мур, знову повів
оком по табору печенігів.

— Будь обережний, *ладо*, — почу-
вся той же молодий голос.

Будимир кивнув головою, але не
відступив: печеніги не наважувалися
більше під'їздити до стіни. За спиною
десь ударило *біло*⁷.

«Старійшини на віче скликають», — подумав Будимир, але не поворухнувся. Ити не хотілося: говоритимуть, як і коли відчинять ворота стоклятим печенігам — голод уже допік до краю.

У нього все тіло потерпло від тужливої думки: «Невже ми здамо отим ворогам наш Білгород, богатирську заставу Києва? Невже маємо загинути ганебною смертю?»

Мимохіть згадав свій останній бій з печенігами. Коли ж то було? Гай-гай, двадцять та ще й п'ять літ тому...

Святослав, преславний і великий князь, вів свою *дружину*⁸ від *ромей*⁹, з якими уклав вигідний мир.

Везли багаті дарунки від переляканого й поступливого *василевса*¹⁰. Вели бранців без ліку. Дружина йшла на стомлених конях понад берегом Дніпра. Під берегом гнали і бранців.

Коли дійшли до *порогів*¹¹, саме випав перший сніг. Рікою пливло «сало». А побіля порогів шлях перетнула вгодована розбійницька орда *кагана*¹² Курі. Його, як згодом з'ясувалося, попередили *перекінчики*¹³ з Переяславця на Дунаї: «Іде Святослав повз пороги з великими скарбами, а дружина в нього мала».

Не змогла пробитися ослабла дружина Святослава до Києва. Мусила зимувати в Білобережжі. А зима люта вдарила. Невдовзі почався голод. Сяк-так перезимували. *Лодій і довбанок*¹⁴ нових настругали чимало. Тільки крига зійшла — рушили до Києва. Поволокли лодії повз пороги.

Аж тут Куря напав.

Чому Білгород названо богатирською заставою Києва?

Відшукай цей населений пункт (сучасна назва — Білогородка) через застосунок Google-карти.

⁸ Дружина — військо.

⁹ Ромей — візантійці.

¹⁰ Василевс — візантійський імператор.

¹¹ Пороги — кам'яниста або скеляста ділянка в руслі річки.

¹² Каган — титул правителів середньовічних держав кочових народів Євразії.

¹³ Перекінчик — зрадник.

¹⁴ Лодії, довбанки — різновиди човнів.

*Князь Святослав у бою.
Худ. Надія Сомко*

¹⁵ Вої — воїни.

*Яка позиція краща:
підкоритися ворогові
чи битися?*

Волхв

¹⁶ Волхв — мудрець; поганський священник.

¹⁷ Віче — збори, спільна рада.

Була січа люта. Лише воевода Свенельд пробився до Києва з жменькою воїв¹⁵. Решта загинули. І передусім сам Святослав, що хоробро бився до останнього подиху. А йому, Будимирові, відтяли в січі правицю та в стегно поранили.

Відтоді в Будимира запеклася ненависть до печенігів...

Відкрити їм завтра ворота Білгорода? Стати на коліна перед степовими грабіжниками? Це ганебно й страшно.

Як запобігти лихові?

Великий князь Володимир далеко. Він пішов у Новгород (цим і скористалися сини Курі). А пішов князь у Новгород, аби набрати воїв для своєї дружини. З ним, Володимиром, подалися і двоє синів Будимирових. Що ж, не догукаєшся їх звідти.

Як же бути?

Чомусь знову згадався голод у Білобережжі. І як волхв¹⁶ Осій вміло годував людей, здавалося б, з нічого.

А що, коли...

Несподівана зухвала думка полонила Будимира. Він заспішив на віче¹⁷. Але коли опинився на вулиці, побачив похнюплених, змарнілих людей, що розходилися після спільної ради.

Зупинив першого стрічного:

— Про що говорили на вічі?

— Що скоро всі помремо з голоду, а від князя немає підмоги. То здамояся печенігам — когось вони вб'ють, а когось залишать живим, якимось буде. Бо так усі згинемо...

Не дослухав Будимир. По-спішив до городських старійшин, які ще сиділи під церквою в тяжкій зажурі.

— Чув, що хочете здаватися печенігам? — запитав їх Будимир.

— Не стерплять люди голоду, — розвели руками.

— Послухайте мене. Не здавайтеся ще два дні і зробить усе так, як я вам скажу.

— Кажи, Будимире.

Його шанували. Найперше — він нащадок великого Кия, правнук Щека. Друге: Будимир — чередник. Пасе так, що за двадцять літ жодна корова в нього не пропала. Ось і тепер першим дізнався, що йде орда. Попередив білгородців про небезпеку через свого підпасича, а сам загнав череду в такі нетрі, що ніякий ординець не знайде. Тим більше, що там переховуються й мудрі волхви.

Міг би він теж перебути в тому надійному схроні. Та не такий Будимир. Пекло його за долю білгородців. Залишив череду під наглядом волхвів, а сам — на випадок, мовляв, тривалої облоги — пригнав до Білгорода перед самісіньким носом у печенігів черідку биків та вгодованих телиць.

Тому з пошаною дослуховуються до його слів.

— Кажи...

— Ідіть від хати до хати, — мовить Будимир, — і зберіть по жмені вівса, пшениці або висівков. А чого — не питайте.

Пішли. Зібрали хутко, бо казали всім: «Так повелів Будимир». А він поряdkував біля церкви, вимахуючи порожнім рукавом правиці. Одним показав, де копати два колодязі по коліна. Не глибше! Накликав добрих теслярів, аби вони хутко

*Пригадай, ким був Кий —
перевізником чи князем.*

*Чому Будимира поважали?
Тільки за працю?*

Чому Будимир наказав
зібрати саме овес?
Поміркуй,
як розвиватимуться
події далі.

¹⁸ Ця́мрина — верхня
частина колодязного
зрубу, складена
переважно з дерев'яних
колод.

¹⁹ Ціжа́ — суміш вівса
й води, основа для
приготування киселю.

²⁰ Сита́ — мед,
розведений водою, або
медовий відвар на воді.

²¹ Каді́б — велика діжка.

²² Огрядни́й — міцний
поставою, кремезний.

спорудили добрячі *цямрини*¹⁸. Жінкам звелів збовтати *ціжу*¹⁹, з якої варять кисіль.

Збовтали. Тую кисільну бовтанку залили в широкий кадіб, який на вимогу Будимира поставили у виритий колодязь. І вельми подивувалися всі, бо виходило, ніби колодязь ущерть повний кисільної бовтанки.

— Це ще не все,— сказав Будимир. Його чередницька шапка-ковпак з'їхала набік. Заросле сивою щетиною худе лице почервоніло. Чорні очі палали молодю й завзято. Навіть зморшки на лиці розгладилися.

— Хоч убийтеся, а знайдіть мені трохи меду.

Невдовзі знайшли велику миску меду, сховану в княжій медовні.

Будимир попрохав жінок приготувати з меду солодку *ситу*²⁰, вилити її в *кадіб*²¹, який поставити в другий колодязь.

— Тепер шліть за печенігами. Тільки най посли наші будуть не вельми худі.

На ранок підібрали *огрядненьких*²² посередників, які й пішли до печенігів. Сказали їм:

— Візьміть од нас заложників, а самі пошліть своїх чоловіків з десяти у город наш — най подивляться, що там коїться.

Зраділи печеніги. Витлумачили по-своєму прихід посередників: «Це білгородці хочуть уже здатися нам».

Коли печеніги вступили в город, навчені Будимиром старійшини привітали гостей і сказали їм:

— Пощо губите ви себе? Хіба в змозі перестояти нас? Якщо стовбичитимете тут і десять років, то нічого не заподієте нам. Бо нас годує сама земля. Вона харч нам дає. Ось погляньте, коли не вірите.

Привели печенігів до колодязів, сперше туди, де була ціжа.

Поставали над колодязем печеніги і аж роти пороззявляли од подиву. Старійшини ж зачерпнули відром ціжі, розлили в

лотки — великі глиняні сковороди — і на очах у сторопілих ко-
чівників зварили кисіль. Потім пішли до другого колодязя, за-
черпнули солодкої сити. Самі їли й частували печенігів. Ті сма-
кували, аж губами плямкали і дивувалися.

Урешті сказали:

— Ми бачимо диво. Але наші хани не повірять нам, якщо
самі не скуштують.

— Тоді ось їм...

Старійшини налили по глекові ціжі та сити й вручили по-
середникам. Пішли печеніги. Повернулися заручники.
І весь Білгород прикипів до бійниць у німому очікуванні.

Ждали день, вечір, ніч. А на ранок полегшено зітхнула вся
богатирська застава: знялися печеніги! Пішли. Повіялися...

Тут же, на стіні, біля бійниць, білгородці обіймалися, ці-
лувалися, плакали. А Будимир погро-
зливо помахав услід ординцям порож-
нім рукавом своєї десниці:

— Ось так вам, дурні набиті!

Потім він згадав про свою череду,
яка зараз у лісових нетрях під догля-
дом вірних волхвів. Прикинув, що до
обіду прижене сюди корів і напоїть мо-
локом голодних білгородців. А волхви
ще й сиру нагнітили цілий віз. І хліба
напекли. Тож по обіді голоду в Білго-
роді вже не буде...

Городище літописного
Білгорода. Сьогодення —
с. Білогородка під Києвом

Чому печеніги
так легко повірили
білгородцям?

Тема — це те, про що розповідається у творі.

Історичне оповідання — це оповідання на історичну
тему.

Часто в історичних творах можна натрапити на **застарілі
слова**, що вжиті для увиразнення того історичного періоду,
про який ідеться.

Такими словами у творі «Богатирська застава» є: *свитка,
вої, ладо, довбанки, події, віче* та інші.

Лексичне значення цих слів подано на берегах сторінок і
увідповіднено за допомогою чисел словами в тексті.

1. Про які події йдеться у творі? Де і коли вони відбувалися?
2. Яка основна думка твору?
3. Коли автор знайомить нас з головним героєм?
4. Як ставляться до Будимира молодші захисники? Зачитайте.
5. Чому Будимир не хотів іти на віче? Який у нього був настрій?
6. Відколи ненависть до ворогів стала особливо запеклою в душі героя? Який епізод він пригадав?
7. Чому білгородцям було важко вистояти перед ворогом? Як про це сказано у творі?
8. Що порадив Будимир старійшинам? Як допомагав білгородцям?
9. Як приймали захисники застави печенізьких послів?
10. Чим закінчилася облога Білгорода?
11. Визнач жанр твору «Богатирська застава». Відповідь обґрунтуй.
12. Пригадай за допомогою словничка літературознавчих термінів (Додаток 1), що таке *портрет* у літературному творі.
13. Чий портрет змальовано у творі «Богатирська застава»?
14. Хто такий Будимир? Що тобі відомо про нього?
15. Чи можна стверджувати, що Будимир — патріот? Схарактеризуй героя за планом.

План

1. Будимир — громадський чередник, правнук Щека.
2. Портрет героя.
3. Риси характеру, які зумовили авторитет Будимира серед білгородців:
 - а) безстрашність, кмітливість, мудрість, далекоглядність;
 - б) чесність у служінні громаді; відповідальність за долю обложених;
 - в) ненависть до ворогів.
4. Будимир — патріот, оборонець рідної землі.

16–17. Перейди за покликанням <https://cutt.ly/8ZtDR6K> чи QR-кодом і виконай завдання (асоціативне (16) і тестове (17)), а також дізнайся цікаві факти про таємничий літописний Білгород.

Давньоруські міста захищали від ворогів **Змієві вали** — військові оборонні споруди часів Русі–України завдовжки приблизно 2000 км. Одна з ділянок пролягала біля літописного Білгорода, захищаючи його від ворогів протягом століть.

Ось і нині (у березні 2022 р.) під сучасним селом Білгородка російські загарбники дізнались про історію Русі–України на власному досвіді. Їхня техніка (танки, БМП тощо) не змогла форсувати Змієві вали. «Давньоруські оборонні системи проти орди — 2000 років гарантії!» — повідомив речник Сухопутних військ Збройних сил України.

УКРАЇНА І Я

- ♦ Тарас Шевченко. «Зоре моя вечірняя».
«Учітесь, читайте...» (уривок з твору «І мертвим, і живим...»)
- ♦ Богдан Лепкий. «Шевченкова верба»
 - ♦ Галина Кирпа. «Мова моя»
 - ♦ Віктор Зубар. «Крила України»

Позакласне читання

- Микола Щербак. «Волошки»
- Ліна Костенко. «Кобзарю»
- Володимир Лучук. «Клятва»
- Людмила Савчук. «Український віночок»

✓ Добери разом із учителем / учителькою дві поезії із цього розділу й вивчи їх напам'ять.

Українські витинанки на Всесвітній виставці
EXPO-2021 у м. Дубай (ОАЕ). Світлина Марії Юрчишиної

ТАРАС ШЕВЧЕНКО (1814 – 1861)

...А десь поруч —
вечір, ласка, мати
І садок вишневий
коло хати.

Євген Маланюк

1. Хто з українських поетів писав про
«садок вишневий коло хати»?
2. Пригадай твори Тараса Шевченка, які ти читав / читала.
3. Як ще називають Тараса Шевченка?

*Пам'ятник
Тарасові Шевченку
на Чернечій
горі. Місто Канів.
Скульптор
Матвій Манізер,
архітектор
Євген Левінсон.
1939 р.*

Тараса Шевченка називають національним пророком. Остап Вишня, відомий український письменник, зазначив: «Тарас Шевченко! Досить було однієї людини, щоб урятувати цілу націю!» Завдяки Шевченковій творчості Україна вціліла у вирі історії, не перетворившись на Малоросію.

Шевченкове життя дивовижне. Кріпак-сирота з українського села став художником, академіком Петербурзької академії наук і всесвітньо відомим поетом. Його знаменита збірка «Кобзар» видана мільйонними накладками.

Звісно, російська імперська влада не могла вибачити державницької позиції митця, тому його було заслано аж на десятиліття подалі від України.

Тарас Шевченко повернувся із заслання хворим і помер у сорок сім років. Але справа його життя перемогла — Україна стала незалежною. За заповітом, поета поховали в Україні — на Чернечій горі.

Любов до Батьківщини, болісна туга за нею відчуються в поезіях Кобзаря, зокрема у вірші «Зоре моя вечірняя».

ЗОРЕ МОЯ ВЕЧІРННЯЯ

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.

Розкажи, як за горою
Сонечко сідає.
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає.

Як широка *сокорина*¹
Віти розпустила...
А над самою водою
Верба похилилась...

Добре знаю. Зоре моя!
Мій друже єдиний!
І хто знає, що діється
В нас на Україні?

Чому ліричний герой
згадує неволю?
Де написано цей вірш?

¹Сокорина — осокир.

Обкладинка збірки поезій
Тараса Шевченка
(видавництво «Веселка»).

Худ. Микола
Компанець. 1985 р.

Лірика (від назви музичного інструмента — «ліра») — один із родів художньої літератури.

Твір «Зоре моя вечірняя» — **ліричний**. Таким текстам притаманні емоційність, схвильованість, особлива задушевність, невеликий обсяг і значна кількість художніх засобів: епітетів, метафор, порівнянь тощо. Ці поезії відтворюють думки, почуття, переживання авторів.

У ліриці є образ **ліричного героя**, якого не можна отожднювати з автором. Інколи їхні позиції збігаються, а подеколи — ні. Тему ліричного твору іноді називають його **мотивом**. Наприклад, мотив любові до батьківщини, мотив туги за рідним краєм тощо.

1. Який настрій вірша?
2. Поміркуй і вислови припущення, у який період життя поет міг написати вірш «Зоре моя вечірняя». Підтвердь припущення рядками з твору.
3. До кого на чужині звертається ліричний герой? Кому довіряє свої думки? Наведи приклади з твору.
4. Чому саме із зорею спілкується ліричний герой? А кому б ти довірив / довірила свої таємниці? Чому?
5. Що, на твою думку, переважає в цій поезії: опис природи чи змалювання внутрішнього стану ліричного героя?
6. Які засоби виразності автор використовує у творі? Випиши епітети, метафори та звертання.
7. Розглянь банкноту. Чому на ній зображено кобзаря? Які ще художні образи ти зауважив / зауважила на купюрах?

8. Розгадай ребус. Чи є слова-відповіді мотивом вірша «Зоре моя вечірняя»? Відповідь обґрунтуй.

9. Ознайомся з таблицею «Паспорт твору (вірш “Зоре моя вечірняя”)» за покликанням <https://cutt.ly/sZtD87I> або QR-кодом. Виконай завдання до неї.

10. Об'єднайтеся в групи. Відшукайте в інтернеті пісню «Зоре моя вечірняя» (муз. Якова Степового). Прислухайте її. Чи вдалося виконавцям передати мотив вірша?
11. Попрацюймо в групах.
 - 1 група. Намалюйте картину до твору.
Які кольори переважають? Чому?
 - 2 група. Змонтуйте відео за цією поезією.
Які об'єкти будуть рухомими? Чому?

Хоча системної шкільної освіти Тарас Шевченко замолоду не здобув, він став одним із найосвіченіших людей свого часу.

Це потребувало неабияких зусиль і характеру. Поет розумів, що тільки освіта може вивести українців із тенет Російської імперії. Тому він закликав своїх земляків навчатися, думати, читати і пам'ятати, «чиїх батьків які діти».

УРИВОК «УЧІТЕСЬ, ЧИТАЙТЕ...» ЯК ЛІРИЧНЕ ЗВЕРТАННЯ ДО НАЩАДКІВ

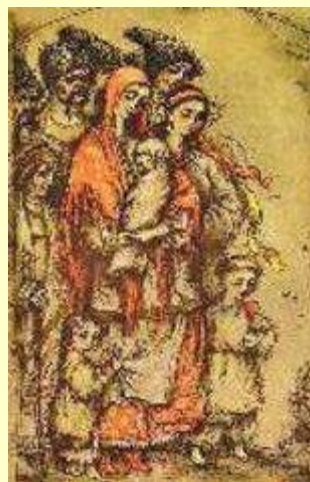
...Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь:
 Бо хто матір забуває,
 Того Бог карає,
 Того діти цураються,
 В хату не пускають.
 Чужі люди проганяють,
 І немає злому
 На всій землі *безконечній*
Веселого дому.
 Обніміте ж, брати мої,
 Найменшого брата —
 Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати,
 Благословить дітей своїх
 Твердими руками
 І діточок поцілує
 Вольними устами.
 І світ *ясний, невечерній,*
 Тихо засіяє...
 Обніміться ж, брати мої,
 Молю вас, *благаю!*

Епітети

Епітети

Чи можна
 виокремлені слова
 назвати афоризмом?
 Чому?
 Що вони означають?

Чому важливо
 навчатися?

Худ. Катерина
Штанко

1. Кого має на увазі ліричний герой, коли звертається «брати мої...»?
2. Поміркуй, до якого об'єднання закликає ліричний герой.
Чи важливо вміти згуртовуватися? Навіщо люди об'єднуються?
3. Які настанови дає автор у творі «Учітесь, читайте...»?
До чого закликає?
4. Які рядки повторюються у вірші? Як ти вважаєш, із якою метою?
Чи перегукується цей заклик поета із гаслом «Схід і Захід разом»?
5. Батько Тараса про свого сина казав: «Із його буде або щось добре, або велике ледащо». Наскільки ці слова стали пророчими?
Поясни свою думку.

6. Ознайомся з таблицею «Паспорт твору (уривок "Учітесь, читайте...")» за <https://cutt.ly/PZtFiUX> або QR-кодом. Виконай завдання.
7. Розглянь світлину. Що, на твою думку, символізують діти біля Кобзаря? Обґрунтуй свої міркування.

Скульптурну композицію «Тарас Шевченко та діти» створено за добровільні внески членів територіальної громади та за кошти благодійників.

Вінницький Тарас Шевченко вирізняється тим, що зображений молодим, тридцятип'ятирічним — саме таким, яким він був, гостюючи на Поділлі, коли працював у складі мистецької експедиції.

Тоді він мав намір відвідати своїх родичів. Дійшовши до села, Тарас дізнався, що їх уже немає, і, втомлений, присів відпочити. Незнаюмцем одразу ж зацікавилися діти.

Саме ця картина нині відображена в проєкті, де композицію 3-метрової скульптури створюють двоє маленьких дітей, які захоплено слухають Тараса.

Скульптуру виконано в бронзі й розташовано на великих гранітних брилах.

*Тарас Шевченко
та діти.
Місто Вінниця.
Скульптор
Володимир Цісарик*

8. Чи є пам'ятник Кобзареві у твоєму селі / місті? Зроби селфі біля пам'ятника й придумай цікавий підпис, використовуючи рядки віршів Тараса Шевченка.

В Україні та світі є 1384 пам'ятники Кобзареві, з них 1256 — в Україні та 128 — за кордоном у 35 країнах. Це найбільша у світі кількість монументів, установлених діячеві культури. В Україні найбільше пам'ятників Тарасові Шевченку встановлено на Прикарпатті.

9. Як ви вважаєте, чому таку велику кількість пам'ятників споруджено саме Тарасові Шевченку?

10. Доведи або спростуй думку, що й сьогодні уривок «Учітесь, читайте...» є важливим і для нас — нащадків Тараса Шевченка. Використай для цього відповідний алгоритм, який наведено в Додатку 5 (на форзаці).

11. Розглянь на малюнках, як сучасна творча молодь уявляє Тараса Шевченка. А яким бачиш його ти? Відобрази своє уявлення словесно чи на власному малюнку.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

Як бачать Тараса Шевченка сучасні митці:

Назар Дубів (1), Юрій Шаповал (2, 4, 5), Андрій Єрмоленко (3), Любов Костецька (6)

БОГДАН ЛЕПКИЙ (1872 – 1941)

Колисав мою колиску
Вітер рідного Поділля...
Богдан Лепкий

Перебуваючи в засланні на Косаралі, Тарас Шевченко знайшов на дорозі гілочку верби, посадив її, дбайливо доглядав — і згодом виросло дерево, під тінню якого любив відпочивати поет-засланець. Цей момент із біографії Кобзаря оспівав Богдан Лепкий.

Богдан Лепкий народився у селі Крогулець на Тернопільщині в родині священника.

Навчався в Бережанській гімназії, а згодом у Віденському і Львівському університетах. Працював учителем у Бережанській гімназії. Згодом переїхав до Кракова, де викладав українську мову та літературу.

*Пам'ятник
Богданові Лепкому
в Крогульці*

*Бережани. Ратуша.
Тут була гімназія,
де вчителював
Богдан Лепкий*

Богдан Лепкий присвятив чимало віршів Тарасові Шевченку. Зокрема, цілу збірку *«За люд. У сотні роковини уродин Тараса Шевченка»*. Саме в ній є вірш *«Шевченкова верба»* про Тарасове перебування в неволі.

Мотив туги за рідним краєм звучить у кожному рядку Богдана Лепкого. Так само, як і в Шевченкових віршах і картинах.

У 1963 році, напередодні 150-літнього Шевченкового ювілею, поет Андрій Малишко привіз гілочки цієї верби з Казахстану. Їх було висаджено в Києві біля Спілки письменників і біля будинку поета Максима Рильського.

1. Як ти гадаєш, для чого поет Андрій Малишко привіз гілочку Шевченкової верби в Україну?
2. Розглянь і порівняй зображення дерев на картині Шевченка «У Корсуні» й на світлині з Казахстану.
3. Поміркуй і скажи, чому саме дерево може слугувати місцем відпочинку, місцем творчості чи спогадів для поета.

ШЕВЧЕНКОВА ВЕРБА

Коли на чорний шлях ступав,
Йдучи на вигнання, в неволю,
Галузку вербову підняв
Й забрав ту гілочку з собою.

Була відірвана, як він,
Від стовбура й землі святої,
Засуджена на лютий згин
Серед пустелі степової.

Поніс її і посадив
За фортом, в полі, у пустині,
Здалека воду він носив
Й невтомно поливав щоднини.

Прийнялася і на весну
Зелене листя розпустила.
Ох, як же, як була йому
Та деревина люба й мила!
Було, з казарми прибіжить,
В зеленій тіні спочивати
Приляже, а верба шумить
І шепче щось над ним, як мати.

Мов жалується, що весна.
Сади вже квітнуть в Україні,
Вона ж сумує тут одна
Посеред дикої пустині.

Летить степами листя шум,
Немов далека пісня жалю,
Ні твоїх снів, ні твоїх дум
Нам не забути, рідний краю!

Верба, яку посадив Тарас Шевченко. Місто Форт-Шевченко (Казахстан)

*«У Корсуні».
Худ. Тарас Шевченко*

*Парк міста Малин.
Студенти саджають
Тарасову вербу*

4. Який період життя Кобзаря згадує Богдан Лепкий у вірші «Шевченкова верба»?
5. Чому автор порівнює перебування Тараса Шевченка в неволі з відірваною вербовою гілочкою?
6. Чому так важливо не забувати рідну землю, куди б не занесла тебе доля?
7. Як можна врятувати життя рослинам? Чи дієвий такий метод стосовно людей? А в переносному значенні?

Проект «Тарасова верба», розпочали перед 200-річчям від дня народження поета. Саджанцями верби прикрашали міста і села України.

Поцікався, можливо, у твоєму місті / селі також росте Тарасова верба.

Мова ліричних творів **віршована**. Вона відрізняється від прозової будовою рядків. Зазвичай у віршах вони короткі та ритмічні. Віршовий ритм посилює *рима*.

Рима — суголосся, співзвучність рядків у вірші.

Наприклад: *шум — дум, жалю — краю*.

8. Добери з тексту вірша по 2-3 приклади таких засобів художньої виразності:

а) епітет; б) порівняння; в) метафора.

9. Ознайомся з паспортом твору «Шевченкова верба» за покликанням <https://cutt.ly/oZtFj7G> або QR-кодом. Поміркуй, які відомості можна додати.

ВИДИ РИМУВАННЯ

Якщо співзвучні (римуються) перший і другий, третій і четвертий рядки, це **суміжне римування (аа бб)**.

Василь Симоненко:

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,	а
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.	а
Заглядає в шибку казка сивими очима,	б
Материнська добра ласка в неї за плечима.	б

Якщо співзвучні (римуються) перший і третій, другий і четвертий рядки, це **перехресне римування (абаб)**.

Ліна Костенко:

Це — сивий лірник. Він багато знає.	а
Його послухать сходяться віки.	б
Усе іде, але не все минає	а
над берегами вічної ріки.	б

Якщо співзвучні (римуються) перший і четвертий, другий і третій рядки, це **кільцеве римування (абба)**.

Олександр Олесь:

О слово рідне! Орле скутий!

а

Чужинцям кинуте на сміх!

б

Співочий грім батьків моїх,

б

Дітьми безпам'ятно забутий.

а

10. Визнач, яке римування:

а) вірша *Богдана Лепкого «Шевченкова верба»*:

Коли на чорний шлях ступав,
Йдучи на вигнання, в неволю,
Галузку вербову підняв
Й забрав ту гілочку з собою.

б) перші рядки твору *Олександра Олеся «Микита Кожум'яка»*:

Сумний наш Князь, сумний наш Князь,
Лягли йому на чоло хмари,
Неначе ждуть нас знов удари,
Неначе знов орда знялась...

в) репліка Князя з твору *Олександра Олеся «Микита Кожум'яка»*:

Все зроблю, сивенький мій,
Тільки б завтра був двобій!
Я на все, старий, готовий!
Прощавай, іди здоровий.

11. Увімкни у своєму гаджеті додаток аудіозапису. Прочитай вірш виразно. Добери музику й прочитай вірш удруге, але вже в супроводі мелодії. Який варіант кращий? Чому?

12. Проект «Збірка віршів». Скористайся Додатком 7 (на форзаці).

1. Об'єднайтеся в пари й напишіть вірш на кілька рядків, де римуються такі слова: *нас — Тарас; край — сая; слово — мова; зернина — Батьківщина; жити — любити; гори — твори.*

Ви можете придумати й власні рими.

2. Зачитайте свої вірші, відредагуйте їх (за потреби).
3. Запишіть їх на чисті аркуші, намалюйте ілюстрації.
4. Скріпіть аркуші в книжку.
5. Не забудьте вказати авторів / авторок.
6. Вітаємо! Ти — співавтор / співавторка книжечки! 😊

A photograph of a woman with short brown hair and glasses, wearing a dark jacket. She is holding a small white cat with dark spots on its face. The background shows a bookshelf filled with books.

Галина обожнювала читати: «У дитинстві мені хотілося одного — прочитати всі на світі книжки і все на світі знати».

Чи завжди тобі все
вдається з першого
разу? Як чиниш:
опускаєш руки
чи пробуєш ще раз?

Потім працювала у видавничій галузі та журналістиці.

Пані Галина також пише поезію та прозу для дітей і дорослих.

138

2018 року за переклад книжки шведського письменника Ульфа Старка «Диваки і зануди» ім'я Галини Кирпи було внесено до Почесних списків Андерсена. До цього письменниця ставала лауреаткою премій в Україні, серед яких премії імені Івана Огієнка, Максима Рильського, Олени Пчілки.

У 2019 році Галині Кирпі вручили високу нагороду — Орден Полярної зірки — від імені Його Величності короля Швеції Карла XVI Густава за численні переклади шведської дитячої літератури українською мовою.

1. Переїди за покликанням

<https://cutt.ly/GZtFWu2>

або QR-кодом і прочитай інтерв'ю з Галиною Кирпою. Що тебе здивувало найбільше?

Пригадай, хто такий Ганс Крістіан Андерсен.

За які досягнення, на твою думку, відзначають митців, нагороджують їх преміями?

Посол Швеції в Україні вручає Орден Полярної зірки Галині Кирпі

МОВА МОЯ

порівняння

Мова моя — *мов дівчинка у віночку*,

йде полем, йде лугом,
терновими стежками йде.

епітет

Мова моя — *мов ластівка*,
летить горою, летить долом,
провіщає мені ясен-день.

порівняння

Мова моя — *немов Березиня*,
що на кожне своє дитятко
дихає і тремтить.

порівняння

Мова моя — *БУЛА! БУДЕ! А нині*
я терни¹ в стежках визбирую,
щоб їй було легше ходити...

метафора

¹ Терни — місце, заросле колючими кущами.

Пригадай, який засіб виразності називають метафорою.

За потреби звернися до словника в Додатках.

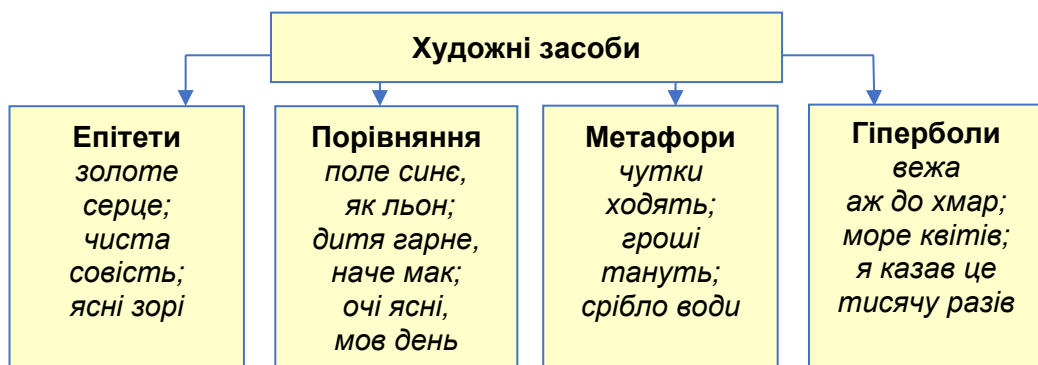
Чи можна вважати образ мови-дівчини метафорою? Чому?

2. Що означає «визбирувати терни в мові»?
3. Часто можна почути вислів «Через терни до зірок». Поясни, як ти його розумієш. Легко чи важко йти «терновими стежками»? Чому?
4. Чи втілилася в життя мрія дитинства Галини Кирпи? Відповідь обґрунтуй.
5. Який мотив вірша «Мова моя»?
6. Яке значення мови в житті людини?

Виразності ліричним творам надають **художні засоби** — слова та вислови, які часто вживають у переносному, образному значенні. Деякі з них тобі вже відомі.

Автори творів зазвичай не просто вибирають ознаку, яку хочуть підкреслити, а висловлюють своє ставлення до зображуваних подій чи персонажів через цю ознаку.

Так, поетка Галина Кирпа у вірші «Мова моя» порівнює мову то з «дівчиною у віночку», то з ластівкою, то з Берегиною. Такий художній засіб називають *порівнянням*.

Порівняння — пояснення одного предмета або явища за допомогою зіставлення з іншим, схожим на нього. Для порівняння зазвичай уживають слова: як, ніби, мов, наче, неначе, немов. Наприклад, «Мова моя — мов ластівка».

Епітет — художнє означення. Епітети вживають як у фольклорі, так і в інших видах літератури. Наприклад, «щедра душа». Найчастіше це прикметник у переносному значенні.

У художніх творах вживають і *метафору*.

Метафора — це перенесення ознаки одного предмета або явища на інші на основі подібності чи контрасту. Наприклад,

«мишка комп'ютера». Про цей засіб виразності ти дізнався / дізналася, коли читав-відгадував / читала-відгадувала загадки.

Читаючи казки, ти зауважував / зауважувала такий художній засіб, як *гіпербола*.

Гіпербола — це художній прийом, який полягає в навмисному перебільшенні для надання зображуваному виразності. Наприклад, «море радості», «І тривало так, люди кажуть, мільйон років».

Образним і яскравим порівняння буде тоді, коли предмети, які зіставляють, мають схожу або спільну ознаку.

Богородиця.
Худ. Олександр
Охупкін

7. Зачитай порівняння, які є у вірші «Мова моя». Поміркуй і скажи, чи влучно вони дібрані. Відповідь обґрунтуй.
8. Чому авторка порівнює мову з дівчиною у віночку, яка йде терновими стежками? Про які моменти щодо важкого шляху української мови тут ідеться?
9. Пригадай вивчене про Берегиню. Чому мова, на думку ліричного героя, схожа на Берегиню?
10. Як виховання авторки віддзеркалено в поезії?
11. Ознайомся з таблицею «Паспорт твору “Мова моя”» за <https://cutt.ly/eZtFGP7> або QR-кодом. Якою інформацією можна її доповнити?
12. Прослухай пісню Наталії Бучинської «Мова єднання», перейшовши за покликанням <https://cutt.ly/AZtFBZx> або QR-кодом. Чи можна говорити про спільні мотиви вірша та пісні? Чому?
13. Твір Галини Кирпи пронизаний мотивом важливості збереження мови для історії, народу, людства. Уклади пам'ятку «Як берегти рідну мову».
14. Добери порівняння до образу мови та продовж твір Галини Кирпи.
15. Намалюй ілюстрації до вірша Галини Кирпи «Мова моя».
16. Назви твори, мотиви й образи яких перегукуються з віршем Галини Кирпи.
17. Дізнайся з доступних тобі джерел про твори Галини Кирпи для дітей. Випиши в зошит назви кількох із них.

ВІКТОР ЗУБАР

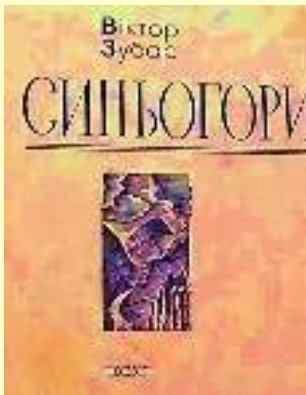
(1923 – 1994)

Можна все на світі
вибирати, сину,
Вибрати не можна
тільки Батьківщину
Василь Симоненко

*Пільний Олексинець.
Світлина Я. Верес*

*Обкладинка
книжки Віктора
Зубара «Синьогори»*

Віктор Зубар народився на Хмельниччині в селі Пільний Олексинець. Майбутньому митцеві довелося пережити жахи Другої світової війни.

Письменником Віктор стати й не планував, бо здобув медичну освіту. Але зустріч із Максимом Рильським, знаним українським поетом, виявилася вирішальною.

Віктор Зубар писав твори і для дітей, і для дорослих, а ще — переклав українською цілу низку віршів зарубіжних поетів.

У літературному доробку Віктора Зубара є і драматичні твори, зокрема п'єса «Вітрова донька», за якою поставили романтично-казкову оперу на музику композитора Юрія Мейтуса.

Головні мотиви творів Віктора Зубара — любов до Буковини, карпатської природи, духовний світ, кохання...

Буковинці пам'ятають Віктора Зубара й пишаються ним. 1995-го року на знак вшанування творчої та громадської діяльності була заснована літературна премія імені поета.

Одна з найвідоміших книжок Віктора Зубара «Легенда про дерева» — збірка віршів для дітей, написаних у різні періоди творчості поета.

КРИЛА УКРАЇНИ

Синьо-жовтий прапор
Процвіта над нами,
Наче синє небо
В полі над житами.

Синьо-жовтий прапор
В сонячній промінні —
Символ щастя-долі,
Крила України.

З волі запорожців
Стяг наш народився,
З духу України
В небесах розвився!

Постає Вкраїна
З щирості й сумління,
Шлях їй осінило
Боже Провидіння.

Синьо-жовтий прапор
Процвіта над нами,
Наче синє небо
В полі над житами.

*Із чим порівнює автор
кольори прапора
України?
Чи традиційним є таке
порівняння? Чому?*

*Символом чого є синій
колір?*

*Яку роль відіграли
запорожці у формуванні
національної святині —
прапора?*

1. Про які два крила йдеться у вірші Віктора Зубара?

2. За допомогою яких засобів виразності автор передає настрій вірша? Процитуй їх.

3. Об'єднайтесь у групи. Намалюйте ілюстрації до кожної строфи. Які кольори переважають?

4. Відшукайте в інтернеті інформацію про те, які ще держави мають синьо-жовті прапори.

Лірику поділяють на **пейзажну** (описи природи),
громадянську (патріотичну) та інші.

Вірш «Крила України» — це **громадянська лірика**, адже в ньому йдеться про символіку Державного Прапора України.

5. Ознайомся з таблицею «Паспорт твору “Крила України”» за покликанням <https://cutt.ly/EZtGoeM> або QR-кодом. Якою інформацією можна її доповнити?

6. Прочитай текст, розглянь світлину та поміркуй, чому під час акції до Дня Соборності України майорять прапори?

День Соборності України — державне свято України, яке відзначають щороку 22 січня в день проголошення Акту Злуки Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки, що відбулося в 1919-му році. Символічно в цей день українці, узявшись за руки, утворюють «ланцюг» єдності.

Герб Львова

Уперше поєднання синього і жовтого з'явилося на гербі Львова: Данило Галицький подарував місту, заснованому в 1256 році, герб із зображенням жовтого лева на блакитному тлі.

7. Дізнайся цікаве про Державний Прапор України. Презентуй цей матеріал у вигляді відео чи інфографіки.

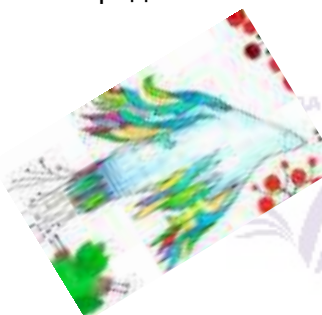
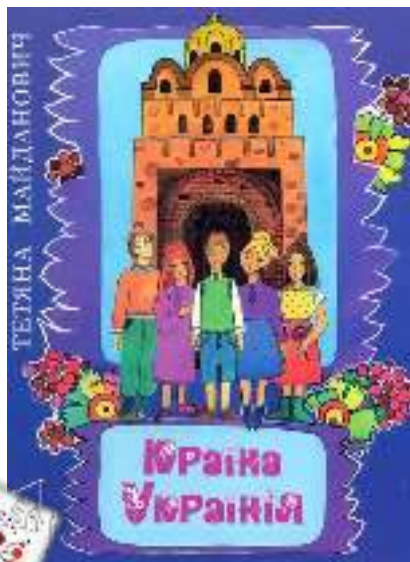
8. Перейди за покликанням <https://cutt.ly/lZtGjnQ> або QR-кодом і ознайомся з такими творами

Тетяни Майданович: «Найкраща Україна», «О Україно! Божий білий цвіт!», «Країна Українія». Виразно прочитай їх. Який мотив цих поезій?

9. Розглянь ілюстрації до книги Тетяни Майданович «Країна Українія» (художниця Іванна Хомчак). Поділися своїми враженнями про них із родичами.

РІДНА ПРИРОДА

- ◆ Олена Пчілка. «З ґринджолями»
- ◆ Павло Тичина. «Хор лісових дзвіночків»
 - ◆ Оксана Іваненко. «Цвітарінь»
- ◆ Микола Вінграновський. «Гусенятко»
- ◆ Марія Морозенко. «Вірність Хатіко»
- ◆ Анатолій Качан. «Море грає»

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

- Іван Багряний. «До Ворскли, по рибу!»
 - Анатолій Дрофань. «Янехо»
 - Василь Чухліб. «Після хуртовини»
- Анатолій Давидов. «Таємниці старого дуба»
- Дмитро Чередниченко. «Мандри жолудя»

«Осіння казка». Витинанка Галини Дудар

ОЛЕНА ПЧІЛКА (1849 – 1930)

Діти — це наш скарб,
це наша надія,
це — молода Україна.

Олена Пчілка

Слово «пчілка» —
діалектизм, означає
«бджілка» і є символом
працьовитої людини.

¹ Бал — вечірка.

² Драгоман — перекладач.

Із якою метою
письменники придумують
псевдоніми?

*Олена Пчілка
і Леся Українка*

Ольга Петрівна Драгома-
нова (по чоловікові — Ко-
сач) обрала собі *псев-*
донім — *Олена Пчілка*.

Олена Пчілка вже відома вам
як мати письменниці Лесі Украї-
нки, але водночас ця жінка —
знана поетка, авторка прозових
і драматичних творів, переклада-
чка, фольклористка, етнографиня,
журналістка, видавчиня й активна
політична діячка.

Олена Пчілка була надзви-
чайно вродливою й мала напрочуд
тонкий смак. Справжня модниця,
королева *балів*¹. Завдяки їй у
моду зайшла вишиванка, яка й
зараз є частиною колекцій відо-
мих дизайнерів.

Народилася Олена Пчілка на
Полтавщині.

За переказами, засновник їх-
нього роду — грек, який у козаць-
кому війську Богдана Хмельниць-
кого був тлумачем.

Отож, за козацьким звичаєм, йому «пришпилили» прізви-
сько — *Драгоман*², що згодом стало офіційним прізвищем.

Дітей у сім'ї Драгоманових при-
вчали любити мистецтво, шанувати
природу. Олена Пчілка згадувала:
«При садибі стояв гарний садок із
пасікою. Ми, діти, дуже любили той
садочок і ті вулики. А коли б хто хо-
тів знати, то й письменницький псе-
вдонім позичила я від тих, добре
знайомих... пчілок».

Минули роки. І вже сама Олена
Пчілка стала берегинею власної ро-
дини. Разом із чоловіком — Петром
Косачем — вона навчила своїх дітей
малювання, мов, історії, заохочу-
вала до літератури, організовувала
поїздки сім'єю на природу, у теа-
три, на виставки, ініціювала шевче-
нківські вечори.

Усі діти з родини Косачів здо-
були освіту й стали знаними особис-
тостями:

- Леся Українка — письменницею
й перекладачкою;
- Ольга Косач-Кривинюк — лікар-
кою й видавчиною;
- Оксана Косач-Шимановська — музиканткою, викладач-
кою французької мови;
- Микола Косач — учасником революційного руху;
- Ізидора Косач-Борисова — дипломованою агрономкою;
- Михайло Косач — етнографом і фотографом.

Альбом «Український народний орнамент. Вишивки,
тканина, писанки» Олена Пчілка видала і представила
на Всесвітній промисловій та індустріальній виставці в Па-
рижі (так-так, у Франції — країні-законодавиці моди, де від-
булися перші всесвітні промислові виставки, на яких кожна
країна показувала всьому світові свої досягнення, презенту-
вала свою культуру. Це щось схоже на сучасне EXPO³).

*Олена Пчілка
і Петро Косач з дітьми
Оксаною, Ізидорою,
Миколою. 1890 рік.*

*Олена Пчілка
у волинському строї*

³ EXPO — від англ.
exposition — контакт —
Всесвітня виставка.

Альбом складався з тридцяти одного аркуша зі зразками українських вишивок, виконаних уручну. Саме завдяки цій праці в усьому світі дізналися про українські орнаменти. Альбом Олени Пчілки є першим оприлюдненням результатів досліджень українського народного мистецтва.

1. Об'єднайтеся в групи. Дізнайтеся з матеріалів інтернету про ЕХРО. Які, на твою думку, напрацювання Олени Пчілки можна було б презентувати на сучасній всесвітній виставці?

З ГРИНДЖОЛЯТАМИ⁴

Що за чудова днина,
Сніг, *наче срібло, блищить.*
Вийшов веселий хлопчина,
Швидко з санками біжить.

порівняння

Ох, ті санки-ґринджолята!
Коней не треба до них:
Роблять їх мудро хлоп'ята,
Треба *прудких* тільки ніг!

епітет

Сам у санки упряжешся,
Вже ж не яка там вага!
Стежкою хутко женешся,
Всякий тебе оббіга!

Ось вона й гірка маленька, —
Ой, як униз я спущусь!
Наче та пташка швиденька,
Долі умить опинюсь.

порівняння

Нуте лишень, хто зручніший?
Швидше хто із вас збіжить?
Кепсько, — мороз все лютіший,
Носик з морозу щемить.

Ей, чи ж морозу боятись
Та отаким козакам?!
Нумо у сніжки гуляти,
Треба зогрітися нам!

Ой, чи заходить вже сонце?..
Пізня така вже пора?..
Стукають мама в віконце,
Треба рушати до двора!

⁴ ґринджолята —
дитячі санчата.

ґринджоли.
Худ. Віталій Бараненко
Музей у Криворівні

Сучасні розваги
на ґринджолятах

Пейзаж — зображення природи, довкілля в художньому творі. Це слово походить із французької мови й означає «місцевість», «країна».

Пейзаж у літературному творі подібний до живописного. Він допомагає виразніше уявити, коли і де відбуваються події, у яких умовах живуть герої тощо.

Залежно від того, про що саме йдеться, пейзажі відображають ліс, море, місто, село, степ і т. ін.

2. Прочитай виразно вірш. Який його настрій? Чому ти робиш такі висновки?
3. Які розваги описано у вірші Олени Пчілки «З ґринджолятами», а які зображено на картині художника Віталія Бараненка?
4. Оспівування зимової природи через пригоди дітей авторка підсилює художніми засобами: *епітетами, порівняннями, метафорами*. Знайди їх у вірші. Випиши в зошит.

5. Ознайомся з паспортом твору «З ґринджолятами» за посиланням <https://cutt.ly/WZtGwyJ> або QR-кодом. Якою інформацією можна його доповнити?

6. Розкажи про своє дозвілля взимку. Чому надаєш перевагу — розвагам у будинку чи іграм на свіжому повітрі?
7. Катаючись на санках і граючи в сніжки, ти не лише витрачаєш, а й отримуєш багато енергії. Через це настрій стає бадьорим, життєрадісним, а всі навколо — щасливими та веселими. Катання на санчатах є різновидом оздоровчих прогулянок і занять спортом. Водночас гра в сніжки та розваги на санчатах можуть бути небезпечними.

Поміркуй і напиши для однолітків правила:

а) безпечної гри в сніжки; **б)** катання на санчатах; **в)** катання на ковзанах.

Поділися цими правилами в соцмережі чи онлайн-групі класу.

8. Пригадай, що називають *римою*. Добери рядки з будь-якими римами з вірша Олени Пчілки й склади вірш із ними (використай алгоритм із *Додатка 7*, що на форзаці).
9. Зроби кілька світлин зимового пейзажу й опублікуй їх в онлайн-групі класу. Добери до них цитату з опрацьованого на уроці вірша.

Визнач разом із друзями найцікавіше фото. Переможе та світлина, що отримає найбільше вподобайок.

ПАВЛО ТИЧИНА (1891 – 1967)

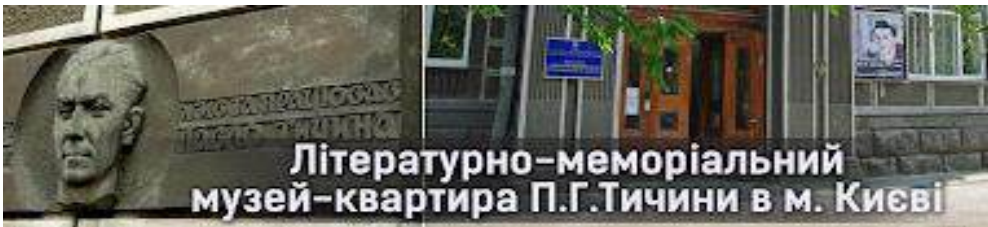

Струмок серед гаю, як стрілочка.
На квітці метелик, мов свічечка.
Хвилюють, маюють, квітують поля.
Добрідень тобі, Україно моя!

Павло Тичина

Кажуть, щоб зрозуміти поета, треба побувати в його країні — у світі його знайомств, захоплень, у його рідних місцях. Саме в музеї можна відтворити все це в кількох експозиціях, щоб люди, виходячи з нього, говорили: «Ми зустрічалися з поетом!»

1. Пропонуємо помандрувати віртуальними кімнатами музею Павла Тичини, перейшовши за QR-кодом або за покликанням <https://cutt.ly/fZtGI2V>.

Павло Тичина народився на Чернігівщині. Саме ця земля подарувала ліриці такі образи, як *липа біля батьківської хати, дзвіночки в полі...* Талановитий юнак виявив себе в поезії, живописі й музиці. Це поєднання музичності та краси слова дало неперевершені зразки поезії.

Улюблені заняття Павла Тичини — малювання й співи. А згодом ці захоплення «переплавляються» у вірші. Поезії з легкої руки Михайла Коцюбинського побачили світ у першій збірці Павла Тичини «Сонячні кларнети».

Сонце + звук = «Сонячні кларнети».

Можливо, це поєднання й народило назву збірки.

2. Чи можна говорити про специфіку світосприйняття поета за інтер'єром кімнат у музеї? Чому?
3. Уважно прочитай епіграф до матеріалів про Павла Тичину. Які засоби виразності вжито в ньому? Із якою метою?
4. Виразно прочитай поезію Павла Тичини.

ХОР ЛІСОВИХ ДЗВІНОЧКІВ

Уривок із поеми

Ми дзвіночки,
 Лісові дзвіночки,
 Славим день.
 Ми співаєм,
 Дзвоном зустрічаєм:
 День!
 День.
 Любим сонце,
 Небосхил і сонце,
 Світлу тінь,
 Сни розкішні,
 Все гаї *затишні:* *епітети*
 Тінь!
 Тінь. *звертання*
 Линьте, *хмари,*
 Ой прилиньте, хмари, —
 Ясний день. *епітет*
 Окропіте,
 Нас благословіте:
 День!
 День.
 Хай по полю,
 Золотому полю, *епітет*
 Ляже тінь.
 Хай схитнеться —
 Жито усміхнеться:
 Тінь! *персоніфікація*
 Тінь.

Обкладинка першої збірки поетичних творів Павла Тичини.

Книжка вийшла друком у Києві в приватному видавництві «Сяйво» наприкінці 1918 року.

Назві літери, які позначають звуки [з] – [дз] – [с].

Який звуковий ефект вони створюють?

Чи нагадує вірш звуки дзвіночків? Чому?

Як змінилася звукова палітра завдяки повтору звуків [с] – [т] – [н]? Дзвінкішою чи тихшою стає «мелодія» поезії?

Дзвіночки

Поезія Павла Тичини — яскравий приклад *пейзажної лірики*. Часто в ліричних творах, у яких змальовано картини природи, автори використовують *персоніфікацію*.

Персоніфікація («олюднення») — **перенесення властивостей живих істот на предмети чи явища природи.**

Тобто це зображення предметів чи явищ природи як живих істот. Наприклад: *сонечко всміхається, тінь лягає*. Персоніфікація — різновид метафори.

5. Чи легко читалася поезія? Чому? Доведи цитатами з вірша, що автор зачарований природою.
6. Якими кольорами можна розфарбувати рядки поезії? Чому? Які почуття вона викликає?
7. Відшукай приклади персоніфікації у вірші «Хор лісових дзвіночків» і випиши їх у зошит (наприклад: «...*Лісові дзвіночки, / Славим день*»).
8. Накресли в зошиті таблицю. Відшукай рядки, які відображають музичне (слухове), зорове, емоційне наповнення поезій. Впиши їх у таблицю.

Рядки вірша, які відображають		
музичне наповнення	зорове наповнення	емоційне наповнення
.....		

9. Ознайомся з таблицею «Паспорт твору “Хор лісових дзвіночків”» за <https://cutt.ly/2ZtGKzo> або QR-кодом. Якою інформацією можна її доповнити?

10. Які зразки пейзажної лірики зарубіжних поетів ти читав / читала? Що є спільного в настроях віршів українських поетів і зарубіжних? Відповідь обґрунтуй.
11. Об'єднайтеся в групи.

Варіант 1. Відшукajte в збірках творів Павла Тичини (у бібліотеці або інтернеті) поезії «Гаї шумлять» і «Арфами, арфами...». Які емоції викликають прочитані вірші?

Варіант 2. Намалюйте ілюстрації до кожного образу поезії Павла Тичини «Хор лісових дзвіночків», створіть із них відео або слайд-шоу до вірша.

До речі, Павла Тичину вважають майстром **неологізмів** — нових слів.

У його художній скарбниці натрапляємо на такі унікальні слова-перлини, як-от:

- *яблуновоцвітно* (дивитися);
- *дзвінкоблакитне* (небо);
- *стоцвітні* (іскри);
- *розпрозоре* (безмежжя Космосу);

• *яснозорно* (від фольклорного «ясні зорі») та багато інших. Свого часу науковці створили словник авторських неологізмів, у якому було 637 слів.

12. Які неологізми вжито в прочитаних тобою поезіях Павла Тичини? Як ти їх розумієш?

13. Прочитай історію з життя Павла Тичини та геніальної народної художниці Катерини Білокур за QR-кодом чи покликанням <https://cutt.ly/XZtG1Ys>. Поміркуй, яким був письменник. Чому знайомством із Катериною Білокур поет так дорожив?

14. Вивчи напам'ять вірш «Хор лісових дзвіночків» (дивись Додаток 6). Спробуй прочитати його в музичному супроводі.

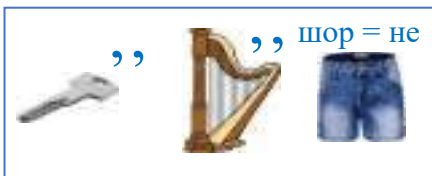
15. Про що співають лісові дзвіночки? Склади про це коротке висловлювання.

16. Розгадай ребус. Що означало зашифроване словосполучення в житті поета Павла Тичини?

«Півонії».

Худ. Катерина Білокур. 1948 р.

17. Хто грає на: 1 – сопілці, 2 – трубі, 3 – валторні, 4 – кларнеті?

А

Б

В

Г

**ОКСАНА
ІВАНЕНКО**
(1906 – 1997)

Що за дім без дитини?
Ніякого затишку.

Оксана Іваненко

Оксана Іваненко народилася 13 квітня 1906 року на Полтавщині. Батько її був редактором, згодом — учителем. А мама працювала вчителькою в притулку для дітей-сиріт. Саме вона прищепила доньці любов до слова, поезії, пісні.

Оксана Іваненко згадувала: «Писати я почала дуже рано, як тільки вивчилася читати, а читала я з чотирьох років... Псувала... безліч паперу... і в шість років вирішила видавати свій журнал. Він називався «Гриб». Мій журнал, щоправда, після кількох номерів «прогорів»... Але я продовжувала писати нескінченні повісті».

Оксана Іваненко здобула освіту педагога й працювала вихователькою в дитячій колонії. Там жили діти з непростими долями.

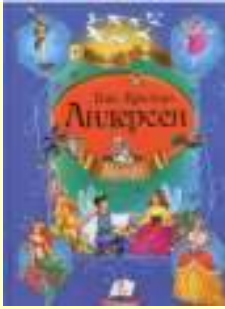
*Пофантазуй, який вигляд
міг мати дитячий журнал
Оксани Іваненко?*

*Можливо, ти також пишеш
твори чи маєш навіть свій
журнал або блог?*

*Чи подобається
тобі ставлення
Оксани Іваненко
до дітей, у яких з різних
причин неповні родини?
Відповідь аргументуй.*

Письменниця добре розуміла, що дитяче серце можна відіграти тільки ласкою та любов'ю, тому її твори й сповнені добра, милосердя, терпимості.

Оксана Іваненко ще й чудова перекладачка. Саме завдяки їй діти мають змогу читати українською казки данського письменника Ганса Крістіана Андерсена та перекладені з німецької казки, зібрані братами Грімм.

Обкладинки збірок казок
видавництва «Пегас».

Пригадай, які твори
Ганса Крістіана Андерсена ти
читав / читала.

Поміркуй, чи варто прочитати
німецьку казку «Пані Метелиця»
усім дітям? Чому?

Що пов'язує братів Грімм із цією
казкою?

ЦВІТАРІНЬ

Тук-тук!.. — тихенько застукотіло на горішній вітці. Так тихо, як у тебе іноді у вушку зазвенить, — навіть ніхто, крім тебе, і не почує. Отак застукотіло і в гнізді, у двох малесеньких яєчках, і почула цей стук лише мати-пташка. Це ж були її рідні-рідні яєчка.

— Тук-тук! — знову повторилося в першому і в другому яєчку. Але вже трошки голосніше. Так, ніби роса падала на світанку з пелюсток лісових дзвіночків. Це вже почули інші пташки. Вони висували голівки із своїх гнізд і з цікавістю прислухалися.

— Їм так важко пробити цю тверду шкаралупку, — зітхаючи, сказала мати-пташка. — Навіщо я знесла такі тверді яєчка!

Але подруги з сусідніх гнізд засміялися-зацвірінчали. Адже у всіх пташок такі яєчка. І нічого — пташенята вилуплюються.

Прочитай твір Оксани
Іваненко. Якщо зручно,
можна це робити
під мелодію «Жайворонок»
у виконанні оркестру
Поля Морія

<https://cutt.ly/TZtHyaM>

Чи не нагадує тобі цей зачин
початок однієї з казок
Андерсена? Якщо так,
то пригадай назву цієї казки.

Які ознаки казки
використала авторка
в зачині твору?

*Дві пташки.
Худ. Олег Шупляк*

*Прочитай розмову
пташок за ролями.
Про що, на твою думку,
ітиметься далі?*

*Чому пташок назвали
Цві та Рінь?
Як ти вважаєш, за якими
критеріями батьки
вибирають імена дітям?*

*Усі рисунки до цієї
казки придумав
і намалював художник
Василь Євдокименко*

*Подумай, а де ще
можна загубитися?*

*Що ти порадиш, аби не
загубитися, наприклад,
у лісі?*

— Тук-тук! — почулося втретє.
І це було цілком виразно — так, як
стиглі кислички падають на стежку.

І раптом — трах! — розкололися
яєчка, і звідти висунулися дві мале-
сенькі кумедні голівки з великими
роти. Роти враз розкрилися.

— Цві! — цвікнуло перше пта-
шеня.

— Рінь! — закінчило друге.

— Цві-рінь! — сказали вони ра-
зом і так широко розкрили роти, що
здавалося, от-от роздеруться.

— Цві-та-рінь! Цвітарінь! — під-
няли всі пташки враз галас, заспі-
вали, засміялися, бо пташки були
взагалі найпривітніші й найвесе-
ліші в лісі, а тут же — в їхньої това-
ришки вилупилися пташенята.

І пташенят тих назвали Цві та
Рінь.

У лісі вже наливалися терпкі кис-
лички, а в полі покосили жито й пше-
ницю. Цілий день Цві та Рінь літали
над лісом. Вершечки дерев жартома
лоскотали їх, пташки спускалися до
річки або намагались у височині до-
гнати хмарки. Коли не було вітру,
вони літали дуже-дуже високо...

Щоб не загубити одна одну, вони
весь час переспівувалися:

— Цві! Цві! Цві! — кликала Рінь
з річки.

— Рінь! Рінь! Рінь! — відпові-
дала Цві з ліщини.

А ви знаєте, чому пташкі́ ввечері́ здіймали́ такий галас, у лісі? То клопітлива мати склика́ла їх на весь ліс:

— Цві та Рінь! Цві та Рінь! Цвітарінь!

А пташки, її́ по́други, допомагали всі хором:

— Цві та Рінь! Цві та Рінь! Цвітарінь!

Цві та Рінь повертали до свого гнізда, і тут починалися такі співи, що кожному листочку в лісі хотілося усміхнутись, а то просто пташкі́ розповідали матері сьогоднішні новини.

— Я була сьогодні над річкою, — казала Рінь, — і бачила, як чайки літають понад самою водою і ловлять пташок, що літають у воді, зовсім без крил. А на болоті я зустріла кумедних птахів. У них у всіх по одній нозі, але вони стоять рівно і не хитаються, і мені здалося — вони спали. Мамо! Невже можна спати не в себе у гніздечку, а на одній нозі?

— А я бачила багато звірів, — перебила її Цві, — але ніхто з них не літає, як ми. Подумайте! Навіть велика ведмеді́ха не може літати. Вона така велика, що й одна її лапа не вміститься у нашому гнізді. Але я сама бачила, як вона хотіла зірвати грушку і не могла її дістати. Вона трусила, трусила стовбур, але верхня грушка не падала, а я підлетіла і поклювала, скільки хотіла. І я нікого не боюся, бо від усіх можу полетіти!

Та трапилося зовсім не так.

Вже поспіли кислички на диких яблунях, тріскалися шкаралупки на каштанах. Кароокі каштани падали на лісові стежки, і здавалося — веселі очі дивляться з землі.

А за каштанами почало опадати й листя. Пташкі́ загомоніли про відліт.

Одного сухого, але вже не теплого ранку в лісі почулася незнайома пісня:

— Чім-чім-перечім! Чи почули мій привіт?

*А ти розповідаєш
своїм рідним про
новини щодня?
Тобі подобається
повідомляти про все
докладно чи краще
сказати кількома
словами? Чому?*

*Назви епітети в аб-
заці, виокремленому
кольором.
Зачитай ознаки
приходу осені.*

*Намалюй словесну
картину до цього
абзацу.*

*Знайди в інтернеті
зображення чечітки.
На яких відомих тобі
птахів вона схожа?*

*Яку новину принесла
чечіточка? Про що
попередила птахів?*

¹ Шуліка — птах-хижак,
схожий на сокола
чи яструба.

*Яка подія перервала
спілкування чечітки
з іншими птахами?
Чи дозволено стріляти
в пташок?*

На дубі сиділа весела, не відома малечі пташка. Але літні пташкі її знали. Це була північна гостя — чечіточка.

— Як, ви й досі не полетіли? — дивувалася чечітка. — А нас уже випав сніг, і я швидше подалася сюди. Тут буде не так холодно, і я перезимую у вас. Але, любі мої, збирайтеся швидше. Незабаром прилетить справжня морозиха — біла сова, а тоді вже, будьте певні, скоро випаде сніг. Мені що? Мені нічого! Ваша зима мені не страшна!

Чечітка наробила переполоху в лісі, і на терміновому пташиному зльоті вирішено було негайно відлітати.

Літні пташкі ще перецвірінькувалися про різні дрібні справи, коли зненацька згори каменюкою упав шуліка¹ з гачкуватим дзьобом.

Всі пташки кинулися врозтіч. Але він встиг схопити в свої колючі пазури маленьку пташку.

— Ббах-бах! — пролунало раптом. Постріл?

Всі пташки враз примружили очі, бо перед ними постелився туман. А коли розплющили — туман розійшовся — ні шуліки, ні маленької пташки ніхто вже не бачив. Уночі всі пташкі зібралися летіти.

— Цві! Цві! Цві! — кликала сестричка, але не чути було звичайної відповіді.

— Де ж Цві? Де ж Цві? — хвилювалася мати.
Цві ніде не було.

— Ой мамо! — заплакала Рінь. —
То, мабуть, її потяг шуліка.

Та сумувати було ніколи. Спі-
ваючи прощальних пісень, пташки
знялися вгору.

Замрячів дрібний дощик, і зда-
валося, весь ліс плаче за пта-
шка́ми, бо з усіх гілочок, листків,
хвоїнок стікали дрібні краплини.

Останніми відлетіли журавлі і дикі гуси. Опало листя. За-
тихла говірлива річка. Жаби й риби залізли подалі від таких
холодних неприємностей і поснули на всю зиму. Випав сніг,
і почалася справжня зима.

* * *

Було темно й тихо. Тільки чулись якісь дивні звуки, зо-
всім не схожі на пташине цвірінькання.

— Хрр-хрр,— хрпів хтось.

«Де ж це я?» — подумала Цві перелякано.

На ній згори і з боків було сухе листя. Це вона зрозуміла.
Але це було не в лісі, ні. Вона випросталася, підстрибнула на
лапках, і враз її носик ткнувся в щось густе, волохате, дуже
тепле й м'яке.

— Тут хоч тепло, як під мамі-
ними крилами, але де ж це? — мір-
кувала вона. — Може, це той шу-
ліка, що схопив мене, відніс до себе
на гору? Але ні, він би з'їв мене да-
вно? І потім, він же випустив мене,
і я упала.

Цві спробувала розправити свої
крильця і тихенько сказала:

— Цвірі-цвірі-цвір — цвірінь!

І раптом щось заворушилося у темряві.

*Пейзаж у фрагменті,
виокремленому кольором,
віддзеркалює емоції чи
слугує контрастом?
Чому ти так вважаєш?*

*Пригадай вивчені твори,
у яких ідеться про зміну
пір року.
Що в них спільного?*

*Де могла опинитися Цві?
Зупини читання тексту.
Напиши, як, на твій
погляд, далі
розгортатимуться події.*

*Тепер продовж читати
й порівняй свій сюжет
з оригіналом.*

— Мамо! Мамо! — почулися рикаючі голоси десь тут поблизу. — Прокидайся, вже, напевне, весна — вже пташки співають!

І Цві відчула, що те, в чому вона сиділа, заворушилось, і було воно дуже-дуже велике. Воно, це велике, потяглося, позіхнуло так, що вітром війнуло, і сказало басом, просто як грім загуркотів:

— Що, весна? Пташки співають? Ну, я гляну!

Цві сиділа ні жива ні мертва. Та вона з головою заховалася у волохату шерсть, і її ніхто не бачив. Проте все, що вона побачила, зовсім приголомшило її.

Волохате, велике одгорнуло лапою листя й гілки, і в темряву ринуло світло. Спочатку аж очі засліпило, — а потім вона побачила, що сидить на спині великої ведмедиhi! Тої самої ведмедиhi, що не вміла літати, але була найдужчим звіром у лісі. А поруч лежали двоє маленьких ведмежаток.

Холодом-морозом війнуло у теплий ведмежий барліг...

Білим, холодним мело на всі боки й намітало високі кучугури. Маленьких кущиків навіть не видно було. Ви́ла хуртовина, танцювала метелиця, а вітрові підспівували десь здалеку голодні вовки.

— Де там весна! — гримнула сердито ведмедиха. — Тільки розбуркали мене даремно! Пустуни!

— Але ж ми чули, як пташка заспівала, — винувано сказали ведмежата.

— Чули, чули! — буркотіла ведмедиха. — От вижену вас усіх з барлога, коли, по-вашому, вже весна, тоді й знатимете!

Якими фарбами можна відобразити виокремлений кольором зимовий пейзаж? Які почуття він викликає?

Чи справді вигнала б ведмедиха своїх дітей з барлогу? Чому вона так каже? Про що це свідчить?

Цві злякалася, що всіх виженуть через неї на мороз.

— Не сердьтєся. Це я! — тихенько сказала вона.

Всі підвели морди, наскільки могли, і побачили над вухом у своєї мами (тільки вона, звичайно, не могла побачити) маленьку-маленьку пташку.

— Ану йди сюди, щоб і я подивилася, — вже лагідно сказала ведмедиха, що ти за звір.

— Я не звір, я пташка, — сказала Цві, — я не знаю, як я опинилась у вас. Справді, я сама не залітала сюди. Я зараз полечу у вирій, — додала вона, але згадала метелицю і аж затремтіла.

— Куди ти там полетиш! — пробурмотіла ведмедиха. — Ти замерзнеш через хвилину. Лягай і спи вже тут за моїм вухом. Можеш поклювати наших грушок.

Цві насмілилась і сказала:

— Спати я вже зовсім не хочу, а я дуже хочу поспівати.

І вона заспівала:

*Цві-цвірінь,
Весна, прилинь,
І з нею Рінь!*

У барлозі стало весело-весело. Ведмедиха задоволено посміхнулася й сказала:

— Просто наче літо! Аж меду захотілося!

Того ж дня косий заєць, що завжди гасав по всьому лісі і все бачив і чув найперший, бо в нього ж такі довгі вуха і ще довші ноги, — розніс цікаву новину: у ведмежому барлозі живе Цві, яку восени схопив шуліка.

— Як же вона там опинилася? — міркували всі.

*Якими рисами наділено
ведмедиху?*

*Чи можна говорити,
що вона людяна?*

*Що стало причиною
веселоців у барлозі?*

*Які пісні, що закликають
весну, знаєте ви?*

*Про яких лісових
листонош ти ще чув
/ чула?*

*Перекажи, як Цві
потрапила в барліг
ведмеда.*

*Поміркуй, що може
символізувати
старий дуб.*

*Поясни, чому ти так
уважаєш.*

А знав про те тільки старий дуб. Він чув, як вистрілив мисливець, що полював на диких качок, і зачепив крило шуліки. Він бачив, як Цві упала непритомна під дерево. Ведмедиха, лаштуючи собі барліг на зиму, загірбала сухе листя. Загребла і Цві: їй не помітно було між червоним і жовтим листям. У барлозі вона зігрілася, крильця загоїлися, вона й прокинулася.

Ясними днями в лісі бувало тепер весело. Пробігаючи повз старий дуб, і зайчик, і білка, і лисиця не могли не зупинитися. З дула дуба, де був ведмежий барліг, лунали веселі пісні Цві. Усі ж співочі пташки відлетіли, а Цві нагадувала всім весну.

Прилетіли горобці, чечітки, снігурі, що зимували тут. Вони раділи, що Цві жива, і кликали її з собою.

Але ведмедиха висунула з своєї хати морду і сказала:

— Хай живе у мене, он ви самі гасаєте, холодні й голодні, та ви вже звикли, а вона замерзне!

Струмочок хотів подалі втекти від снігу і побіг швидко-швидко. А тому що він не знав ще дороги, бо це ж був перший весняний струмок, він і плував то праворуч, то ліворуч.

По дорозі праворуч почув його і виткнувся зелений гостричок якоїсь рослини — два листки разом. Сонце припікало, і струмок бавився і сміявся, пробиваючи собі дорогу. Два листки розкрилися, як повіки вранці, і звідти визирнула блакитна квітка:

— Так це справді починається весна?

По дорозі ліворуч з-під кори осики вилізла мушка. Вона розправила крильця, кілька разів змахнула ними — це була її ранкова зарядка — і спитала:

— Так це справді починається весна?

А струмок біг далі по лісі і будив усіх і праворуч, і ліворуч. Витикалися з землі трави, проліски; прокидалася комашня, потягалися дерева зацікавленими за зиму вітами.

Першою серед дерев прокинулася молоденька верба над рікою. Вона була тоненька-тоненька. Їй легко було і потягтися до сонця, і нахилитися до води. Зараз вона потяглася до сонця — треба ж було погрітися після зими. І на гілочках у неї виступили бруньки, як білі зайчики побігли.

— Скільки я живу на світі, а ще не бачив хутряних квітів, — сказав здивовано справжній зайчик і побіг рознести цю новину всьому лісові.

Вилізли ведмежата з барлога, бо-рюкались і бавились. Вилетіла весела Цві і сіла на вершечку дуба, мружачи очі на сонці.

— Що це? Що це?

По блакитному небу наче розси-пано чорні намистинки. От намисти-нки більші. От вони вже як кольорові квіти. Але то не пелюстки квітів — то крила. То пташки махають крилами і летять сюди.

А найперша невеличка пташка, така самісінька, як і Цві. Ця пташка радісно вітає ліс.

— Цві! Цві! Цві!

— Рінь! Рінь! Рінь! — закричала дзвінко Цві.

Рінь зупинилася. Це ж Цві! Її сестричка Цві! Вона сидить жива й весела на рідному дубі.

— Цві-та-Рінь! Цві-та-Рінь! — зацвірінчали, загомоніли всі пташки. І це вже була справжня весна.

*За якими змінами
в природі зрозуміло,
що настала весна?
Процитуй.*

*Із чим авторка порівнює
бруньки на вербі?
Чи вдале, на твою думку,
таке порівняння? Чому?*

*Про які «хутряні» квіти
йдеться?*

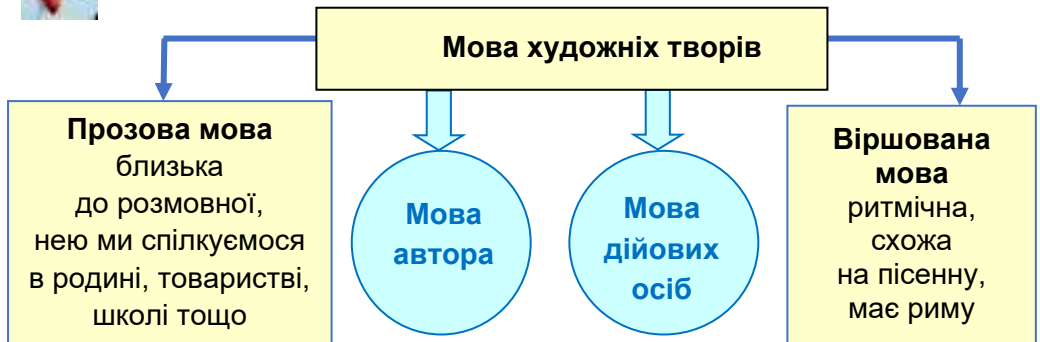
Час перепочити. Виконай у класі руханку. Спробуй відтворити рухами прихід весни або виконай руханку під відому всім веснянку «Подоланочка».

Літературні *прозові* твори зазвичай написані так, що розпо-відь у них ведеться від імені оповідача. Таку розпо-відь називають **мовою автора**.

А висловлювання дійових осіб твору, що їх уводить автор у розповідь, називають **мовою персонажів (дійових осіб)**.

Мову автора і мову дійових осіб варто читати, добираючи відповідну інтонацію.

1. Яка тема твору?
2. Від чийого імені ведеться розповідь у творі «Цвітарінь» Оксани Іваненко?
3. Визнач головних і другорядних героїв / героїнь твору. Прокоментуй цей поділ.
4. Перекажи, використовуючи цитати з твору, як пташки пізнають світ.
5. Як восени змінюється настрій звірів, пташок зокрема? А що відбувається з ними, коли настає весна?
6. Яка пригода трапилась із Цві?
7. Перекажи, як Цві опинилася в барлозі ведмедихи.
8. Що спричинило зустріч двох сестричок-пташок?
9. Поміркуй, чи можна цей твір вважати пізнавальним. Чому?
10. Чому так важливо берегти пташок? Склади, запиши й презентуй пам'ятку щодо охорони птахів.
11. Намалюй схематично розвиток подій у творі.

ПТАХИ РОКУ В УКРАЇНІ

Щороку орнітологи (науковці, які вивчають, птахів) України обирають птаха — символ року. Поцікався, до якої пташки в межах Всеукраїнської акції «Птах року» прикута наразі увага.

Прочитай у мережі інформацію про цю пташку.

2019 р.
Грак

2020 р.
Горлиця звичайна

2021 р.
Синиця чубата

2022 р.
Ластівка міська

МИКОЛА ВІНГРАНОВСЬКИЙ (1936 – 2004)

Я річечку оцю в городі
в нас під кленом,
Як тата й маму і як
мед, люблю.
Микола Вінграновський

Напевно, тобі подобається кіно і, поза сумнівом, маєш улюбленого актора чи акторку. Багато людей свого часу захоплювались актором Миколою Вінграновським, який зіграв чимало ролей у популярних фільмах.

Микола Вінграновський народився на Миколаївщині.

Змалечку мріяв стати актором. Мрія здійснилася, коли юнак познайомився з відомим письменником і кінорежисером Олександром Довженком. Згодом майбутній письменник зіграє чимало ролей у кіно, працюватиме сценаристом і режисером на Київській кіностудії.

Водночас, попри захоплення кіномистецтвом, Микола Вінграновський став великим українським письменником. Перші вірші він написав ще підлітком.

Загалом Микола по-особливому бачив і сприймав довкілля: у його художніх творах рослини думають, а звірі засмучуються та радіють. Саме в незвичайному ставленні до навколишнього світу і полягає неповторність поетичного світу Вінграновського!

У дитячу літературу Микола Вінграновський прийшов на початку 1960-х років, коли в журналі «Ранок» з'явилися оповідання «Бинь-бинь-бинь» і «Чорти».

Читачі любили Миколу
Вінграновського.
Він здобув багато
нагород, відзнак і премій.
Але найголовніша
з них — Національна
премія України імені
Тараса Шевченка.

Обкладинки деяких
дитячих книжок Миколи
Вінграновського ти
можеш розглянути
за покликанням
<https://cutt.ly/4ZtHvJN>
або QR-кодом.

Можливо, ти вже
читав / читала їх?

Цю ілюстрацію та всі
інші до цього твору
намалювали Петро
Гулин і Надія Кирилова

Чому мама-гуска
заплакала?

Народження якого
героя нагадує тобі цей
опис?

Тоді ж були надруковані і його перші вірші для дітей, які ввійшли в окрему збірку «Андрійко-говорійко», а трохи пізніше побачили світ збірки поезій: «Мак», «Літній ранок», «Літній вечір» та інші.

Твори Миколи Вінграновського (як поетичні, так і прозові) надзвичайні, і ти ще захоплюватимешся ними.

Переглянь буктрейлер на твір Миколи Вінграновського «Гусенятко» за покликанням <https://cutt.ly/TZtHdjW>.

За аналогією до відео створи свій буктрейлер або серію аплікацій.

ГУСЕНЯТКО

Гусенятко розплющило одне очко, потім друге, пискнуло і — народилося. Мама подивилась на нього, вкрила його крилом і заплакала: вночі гуси мали відлітати.

Її чоловік з табуном¹ і старшими дітьми зранку подався політати над полем і плавнями перед відльотом.

Гуска лишалася на пізнім своїм осіннім яйці. Вона ще мала надію, що з цього яєчка нікого не буде, аж на — і є, знайшлося: згорблене, вогке, сумне, з прилиплою шкаралупкою на дзьобику, гусенятко обсихало під маминим крилом і не знало, що двоє його братів і четверо сестричок

¹ *Табун* — тут: зграя диких птахів.

народилися ще у травні, весною, коли й треба, а воно — восени, сьогодні, коли інші цвіте на зеленім лататті¹ і давно вже не чути голосу їхніх найближчих сусідів-деркачів².

Гуска думала: що робити? Летіти з дітьми через три моря і так нелегко, а це, сьоме, сьогоднішнє, куди? Під крило його не візьмеш і на спину не покладеш — упаде.

А тут на дзьобі уже зима, заплава³ замерзне — що тоді? Зимувати з малим? А вітер, а сніг, а мороз та лід, а лисиці, тхори, куниці, кібчики⁴, прибудні коти, собаки, а мисливці, а їсти що? Пропали...

І старій гусці вперше не захотілося жити.

..... Гуска переймалася долею новонародженого гусеняти, бо розуміла, що мусить летіти у вирій, а пташеня не вміє літати.

Між очеретом за лугами при озимині з прощального низького сонця вилетів з дітьми гусак — летів-летів і прилетів.

Діти стали чиститись. Їхні набиті вола⁵ ходили під молодими жовтими дзьобами, наче діти цю ніч нікуди не збирались.

Гусенятко визирнуло з-під маминої ноги і побачило тата. А тато побачив його. Він поправив крило і сказав мамі:

Яка небезпека чекала на новонароджене гусенятко?

Чому старій гусці вперше не захотілося жити?

Як кажуть зазвичай у таких життєвих ситуаціях?

¹ *Латаття* — водяна рослина з великим листям та білими або жовтими квітками.

² *Деркач* — невеликий перелітний птах з жовтуватобурих оперенням і характерним скрипучим криком.

³ *Заплава* — частина річкової долини, що затоплюється під час весняної повені.

⁴ *Тхір, куниця, кібчик* — хижі тварини (тхір і куниця); хижий птах (кібчик).

⁵ *Во́ло* — розширена частина стравоходу в багатьох птахів, де тимчасово перебуває та попередньо перетравлюється їжа.

Про яку небезпеку
говорить гусак?

Поясни значення
епітета «горіховий».
Які почуття викликає
образ горіхового неба?

Чи можна виокремле-
ний кольором уривок
назвати портретом?
Обґрунтуй свою думку.

Пригадай,
як називають опис
героя в літературі.

— Лети повечеряй. Але дивися,
не попади під літак над озиминою¹.

— Добре, — сказала мама. —
Лечу.

— Лети по сірому. По синьому не
лети. І не кричи. Над очеретом бери
праворуч вище: за ним в засідці вже
трое.

Гуска полетіла.

.....

*Почувся постріл. Гусак переживав,
чи не вцілили в гуску.....*

З горіхового неба стало накрапати.

В гусенятка на дзьобику зависла
крапельина, і в тій крапельині гусеня-
тко роздивлялося тата: у нього були
сторожкі очі, висока очеретяна шия,
татова шия ходила над гусенятком,
поверталася над ним на кожен най-
нечутніший порух. Мав тато і високі
м'які сірі груди: гусенятко пірнуло
під них, і так йому стало тепло, що
воно відразу ж заснуло знову.

.....

*Лунають постріли. Гусак і старші діти міркували,
летіти їм чи ні. Тут повернулася гуска, ціла
й неушкоджена. Гусак наказує їй летіти з дітьми,
а він залишиться з новонародженим.....*

— Збирайтесь. Надходить ніч і мряка. Підіймайтесь у
мряці. Крізь мряку вас ніхто не побачить і не дістане.

— А якщо літаки?

— Тутешні літаки у мряці не літають. До ранку добере-
тесь до заповідника. Там сідайте сміливо і нікого не бійтесь.

¹ *Озими́на* — сходи або посіви сільськогосподарських культур, які
сіють восени.

Підгодуйтесь. А далі від заповідника — морем. Над морем летить низько. Над морем вас ніхто не зачепить. А там далі дивіться самі: вибирайте ночі лише дощові і темні.

— А як ти малого не доведеш і сам?

— Не бійся. Ти, головне, бережи табун і дітей. Будь хитра і обережна. А я постараюся на весну прилетіти до вас з малим. Мале, дивись, у нас яке — народилося, а вже говорить. Гусачок!

...Серед ночі гуси знялися і полетіли. Гуска повела їх крізь мряку у небо і не втрималась, крикнула щось своєму гусакові на прощання. І як тільки крикнула, — відразу ж від озимини і очерету по ній і по табуну затарахкало¹ мокро і сліпо, як-небудь і неприцільно.

Гусак витягнув шию. Було тихо. Шепотів очерет. Потім почувся крик. Гусак дослухався. Ні, той крик був не гусячий, а людський. «Видно, попали

по своєму, — подумав гусак, — вночі ж то не видно, де небо, а де земля». Гусак нагнув шию і послухав, чи дихає гусенятко.

З відльотом табуна гусак відчув, як ніч раптом поважчала і стала тиснути своєю мокрою темінню на гніздо, темінь залазила йому в спину і крила, наче хотіла сховатися в ньому і хотіла обсохнути в його пір'ї.

Колись веселий, дорогий гусям очерет мовчав тепер над гусаком відчужено і вороже, і темно говорила до когось вода.

Перед гніздом з рибиною в зубах випірнула ондатра², ненажерливо подивилася на гусака, бо знала — гусак лишився з

Як ти оцінюєш це рішення батька? Чи правильно він зробив, що відпустив у вирій родину?

Які настанови дає батько-гусак?

Чому було так важливо долетіти до заповідника?

Чи можна полювати на тварин і птахів у заповіднику?

Як ти ставишся до мисливців?

¹ *Затарахкотіти* — утворювати різкі переривчасті звуки від пострілу, вибуху тощо.

² *Ондатра* — гризун бурого кольору з густим хутром, веде напівводний спосіб життя.

малим сам. Гусак засичав: мовляв, мало тобі риби в заплаві, а ти ще й мого гусенятка хочеш? Лише підпливи — вб'ю!

Ондатра почула це і пірнула додому. Та ненадовго. За хвилину ондатр з'явилося двоє і, малюючи вусами воду, вони стали наближатись до гусака. Гусак засичав з усіх сил, гусенятко забилося йому під живіт, під лапи, заплакало-запищало, а дощ

*Чому вночі приходить
якась важкість?*

*Знайди в тексті рядки,
які підтверджують думку,
що тато-гусак —
турботливий і уважний.*

*Які небезпеки чатували
на батька та гусенятко?*

*Як необдуманий вчинок
малого гусеняти став
причиною небезпеки?*

прибував з ночі, гніздо підпливало, ставало легшим, ось-ось гніздо попливе за водою.

З'явилась видра¹, ондатри — тікати, видра — за ними, повпірнали і ті, і та, і не стало їх більше чути.

.....

Гніздо гусака потрапило в течію.

.....

Гусенятко сказало:

— Тату, я хочу сполоснутися! Я сполоснусь,— і шубовснуло² в воду.

Гусак затерп³. Ледве втримуючи одним крилом гніздо, другим крилом він підчерпнув з води гусенятко і вкинув його назад у гніздо.

— Я тобі дам, дурне, сполоснутися! Я тобі дам! А соми, а щуки, а судаки! — і в цю мить гусака щось пороніло⁴ зубами по лапі в воді.

Гусак прожогом⁵ вискочив на гніздо. Гніздо закрутилося на бистрині⁶ у вирі⁷. «Розпадеться гніздо —

¹ *Ви́дра* — хижий ссавець із цінним хутром темно-бурого кольору.

² *Шубовснути* — кинутися, упасти, пірнути у воду, роблячи сплески.

³ *Затерпнути* — *тут*: втратити здатність вільно рухатися.

⁴ *Пороніти* — *тут*: зачепити зубами, поранити.

⁵ *Прожогом* — стрімголов.

⁶ *Бистрина́* — місце, де найшвидше тече вода в річці.

⁷ *Вир* — місце в річці, морі з круговим рухом води, що утворюється внаслідок дії протилежних течій.

пропадем», — подумав гусак. Гніздо було нове, сьогорічне, і складав його гусак з жінкою з позаторішнього очерету — таким очеретом люди огороджують на зиму від вітрів парники¹.

Назустріч, знизу, з глибини ночі з'явилися вогні і з ними музика, і вода помчала гніздо з гусакom і гусенятком на ці музичні вогні ще з більшою охотою. Вогні наближались, і ні дощ їх не брав, ні темінь. Гусак оглянувся на береги — берегів не було.

Гусак став загібати лівим крилом, аби подалі від оцих вогнів, розминутися б з ними! Вода під крилом пручалася², хихотіла, і судаки під гніздом клацали зубами. Гусак загіб правим. Праве крило було у нього дужчим, з ірію³ в ірій, ведучи табун, коли він відлітав чи повертався, вітри йому дули чомусь завжди у праве крило. Та одне діло небо, друге діло вода. Вода гнула, шарпала, теребила⁴ і праве: гніздо не слухалось, гніздо мчало на вогні, і ось вони вже перед дзьобом, музика, чорна блискуча громадина з темної ночі...

— Плигай! — закричав гусак, і гусенятко випало в воду. Сам гусак ледве встиг звестися на крила — перед його носом навалювала чорна рухлива гора.

— Птиця! — закричали з баржі⁵. — Птиця!

Гусак вже, було, раптово з'явився над баржею та з переляку зачепився краєм крила за антену⁶, перекрутився і впав на баржу, на вугілля. З рубки⁷ його освітили прожектором⁸, а бортом до нього вже добирався якийсь чолов'яга⁹, гусак заборсався, став від вугілля чорним, а чолов'яга закричав до рубки:

¹ *Парнік* — засклене приміщення для вирощування ранніх овочів і плодів.

² *Пручатися* — чинити опір.

³ *Ірій* — те саме, що *вирій*; теплі, південні краї, куди відлітають на зиму перелітні птахи.

⁴ *Теребити* — *тут*: тягнути, волочити, трясти.

⁵ *Баржа* — велике вантажне судно, що плаває своїм ходом або на буксирі.

⁶ *Антенa* — пристрій для приймання і передавання електромагнітних хвиль.

⁷ *Рубка* — велике на кораблях та суднах — закрите приміщення на верхній палубі.

⁸ *Прожектор* — потужний освітлювальний апарат.

⁹ *Чолов'яга* — згрубіла форма до слова «чоловік».

— Світи, світи, бо я нічого не бачу! — і навкарачки¹ поліз по вугіллю, обмацуючи його руками й очима. Поруч з гусаком пройшли його руки і цибуляче дихання — чолов'яга поліз до носа баржі. «Пропало мале, і я пропав, — подумав гусак, — щоб то було плисти під берегом, не впливати на середину...»

Баржа дрібно двигтіла проти води і везла гусака назад від ірію, від гусенятка, чолов'яга з носа закричав:

— Не знайшов! Нема! Світи менше, очі сліпиш, світи слабше, бо в воду впаду! — і знову на чотирьох поліз до рубки...

І треба ж було гусакові підвести голову! Він підвів голову, щоб роздивитись, де той розшуканець, чи вже проліз, чи ні, бо в хлюпотінні води і в гулі мотора гусак нічого не чув, як чолов'яга був саме перед ним, впав на коліна і схопив обома руками гусака за шию.

— Єсть!² Є! Ось! — і він звівся на ноги в світлі прожектора, тримаючи гусака за шию.

Гусак задихався. І тоді обома крильми, і здоровим крилом, і забитим, зашмалив³ чолов'ягу по обличчю, що той упав горілиць⁴ на вугілля головою до носа баржі, а сам із скособо-ченою шиєю викинув крила, в безнадії зіпертись на них, викинув, простелив і відчув, що крила його несуть і підіймають. Чорний, як ніч, він знову летів, тиснув грудьми темінь, і голова його теліпалась⁵ з крила на крило.

Тепер: де ж гусенятко, де саме воно вистрибнуло у воду, і де ж та сама вода, і над чим я лечу сам: над водою, полем, очеретами? Гусак закричав, та з придушеного горла той крик був чутен лише йому одному. Гусак знизився і залітав колами, довго літав і кричав колами так.

Та ось і вона. Вода. Солодка, добра для гусячого малого народу, вода з теплими мілкими затоками, з літніми комариними очеретами, де народилося його гусенятко і він сам...

¹ *Навкарачки* — поповзти, вилізти тощо на долонях рук і на колінах.

² *Єсть* — застаріла й просторічна форма теперішнього часу від дієслова «бути»

³ *Зашмаліти* — тут: суржикове жаргонне слово, означає «вдарити».

⁴ *Горілиць* — обличчям догори.

⁵ *Теліпатися* — колихатися, хилитатися, метлятися.

Вона закрутила ним, та ні лапи його, ні крила були вже йому не підвладні, і ця недобра чорна вода несла його всю ніч до світанку, аж доки гусак не вдарився об металеву сітку перед греблею ГЕС¹.

Гусак знав цю ГЕС по її степових берегах. Пролітали якось з жінкою над заводськими трубами і наковталися диму, що більше тут не літали.

Гусак поворухнувся шиєю — в шиї щось хряснуло, але не дуже, і він спробував впірнути. Впірнув, побачив верховодку², дзьобнув одну і другу: верховодки пішли непогано. Гусак випірнув і сперся забитим крилом на воду — крило заболіло, запекло, наче сперся він ним не на воду, а на вогонь. «Пропало крило, — подумав собі гусак і тоскно глянув на верхів'я ріки, де мало бути гусенятко. — Де воно там, і де його шукати, і з якого берега?»

Зімлілими³, наче не своїми лапами гусак відштовхнувся і поплив ввверх по ріці. З шлюзу⁴ поволеньки висунувся ніс ще однієї баржі з вугіллям, гусак пірнув і замотав⁵ під водою до берега, наскільки хватило повітря. А коли повітря не стало, і він випірнув, і з баржі закричали: «Птиця!» — гусак ударив крильми об хвилю, і здоровим крилом, і забитим, й не вірячи собі, полетів, важко, згорблено, орючи дзьобом, але полетів!

З берега, від спорожнілих дач, йшло троє брезентових⁶ рибалок.

¹ *ГЕС* — гідроелектростанція; на них виробляють порівняно дешеву електроенергію; водночас не варто забувати про згубні наслідки роботи ГЕС для екології: відбувається затоплення значних площ родючих земель, застій води, а отже — гниття водоростей, загибель риби тощо.

² *Верховодка* — дрібна прісноводна риба.

³ *Зімлілий* — знеможений, безсилий, ослаблений.

⁴ *Шлюз* — споруда на воді, яка регулює її рівень для проходження суден по ріці.

⁵ *Молотити* — тут: завдавати сильних і частих ударів лапами по воді.

⁶ *Брезентовий* — тут: в одягу з брезенту — грубої лляної водонепроникної тканини.

Помітивши гусака, вони підняли спінінги¹ і засвистіли на нього, гусак розгубився, заметляв² шиєю і впав на воду. Крила його вже не тримали. Одним оком гусак косився на середину ріки на баржу, другим спостерігав рибалок.

Човнів у рибалок не було, вода холодна — не полізеш, зате у їхніх руках були спінінги. І ось біля гусака зачали зо-

*Чи можна сказати,
що гусак опинився
між двох вогнів?*

*Що означає вислів
«народитися
в щасливій
сорочці»?*

*Чи був / була ти
коли-небудь
на риболовлі?
Якщо так, то опиши
цей процес.*

*Чи міркував / мікувала
ти колись, наскільки
певні розваги людини є
небезпечними
для природи?
Якщо так, то якого
висновку ти дійшов /
дійшла?*

*Відшукай в інтернеті
інформацію про вплив
людини
на природу через*

лотесенько вибухати блешні³, рибалки будь-що, а хотіли піймати гусака на блешню. Гусак пірнав, випірнав, ухилився від блешень і так і сяк, один із рибалок, так той прямо був таки майже снайпер⁴, — його блешня точно упала йому на дзьоб — каюк⁵! — але гусак родився в щасливій сорочці, бо блешня тільки ковзнула по дзьобу і ляпнулась разом із своїми гаками у воду. Тоді гусак зібрав свої крила наче в одне, і вже не бачачи куди і що, а лиш би відірватися від своєї погибелі, темно і тяжко злетів. Вслід йому загуділа баржа і плюнув на небо спінінговий снайпер.

Гусак насилу підгрібав під себе повітря і, витріщивши очі, дивився — шукав, де б це його сховатися. На його щастя, згори, з верхів'я, засірів лозовистий острівець...

Гусак вже майже дотягував до нього, як помітив: з острівної лози відштовхнувся голубий моторний човен.

¹ *Спінінг* — рибальська снасть, що складається з вудлища, котушки з волосінню, металевого повідка та блешні з гачками.

² *Заметляти* — почати гойдати щось або чимось.

³ *Блешня* — блискуча металева пластинка для принадження риби.

⁴ *Снайпер* — влучний стрілець.

⁵ *Каюк!* — кінець, смерть, капут!

Звертати! Чим, якими силами? Злетіти вище? На чому? І гусак спікрнув¹ у воду і заховався під хвилюю...

На острівці гусак допався² до іржавого лозячого листя і лозячої кори, потім ліг на пісок і став тихо зализувати зболіле крило.

А гусенятко? Рай³, та й годі! Як тільки тато крикнув йому — плигай! — і воно вискочило з гнізда в іскристу чорноту, і чорна рухлива громадина боком тернулася в бік гусенятка, і хвиля схопила й потягла його в ніч. Плинучий темний шовк води обгорнув його жовтеньке карапузенське тільце, одягнув його хвилюю, з хвилі і роздягнув, занунив і винунив, пливи собі далі!.. Яке воно все, коли все воно отаке: все темне! Не видно ні себе, ні тата перед собою, один тільки дощик січе тебе по голівці та пахне якоюсь їжею, але де вона є... З ночі шумить, шумить, мабуть, очерет, жми⁴, гусаченьку, туди, та не дуже бійся, а як тільки що — набирай побільше повітря і — під воду... На березі щось наче говорило. Гусенятко прислухалось — то вітер грався з водою залізним цепом⁵ від човна. «Тікати не буду, бо мені не страшно. Раз я нікого не бачу, то й мене ж не бачить ніхто».

Гусенятко підпливло до човна, обпливло його, вибрало під його боком затишне місце і заснуло. І наснилось йому, що воно вже велике, живе серед гусей, і гуси на нього кричать, і рай його скінчився...

...Здрастуй, дурне, та я не дурне, я дике, ну, раз дике, то йди до мене, не бійся, а я сталевар, а жінку Валю свою я з фронту⁶ привіз, я в бочку тебе на ніч посаджу біля сараю, щоб тебе

¹ *Спікрнути (від пікірувати)* — на великій швидкості майже вертикально полетіти звернувши вниз.

² *Допастися* — з великим завзяттям, енергією, жадністю братися за що-небудь.

³ *Рай* — чудове, спокійне, щасливе життя.

⁴ *Жми (жми)* — з великим завзяттям, азартом, швидко робити що-небудь.

⁵ *Цеп* — те саме, що ланцюг.

⁶ *Фронт* — місце, район, де відбуваються воєнні дії і розташовані війська під час війни.

*Зверни увагу, що
в уривку на цій сторінці
нема вказівки
на автора слів —
доводиться
здогадуватися,
хто саме говорить.*

*Чому автор обрав такий
прийом? Чи передає він
схвильованість, емоційну
напругу?*

*Про що йдеться в цьому
уривку? Прочитай його
з однокласниками
й однокласницями
за ролями.*

*Зауваж, як змінюється
картина за картиною,
немов кадри у фільмі.
Як це пов'язано
з акторською діяльністю
Миколи Вінграновсь-
кого?*

*Про що свідчить кінцівка
твору? Чи можна вва-
жати, що це кінець*

часом ніхто не зобидив, бодай тебе мої — наші гуси не били, та не будуть вони мене бити, а може, будуть? та не будуть! а як і не будуть, то все одно не хочу, щоб на тебе багато дивилися, мацали очима, оце подивися, яка в мене шия, ну, чом як не в старого гусака; погрійте! а чого ж, іди за пазуху¹, та я замурзане, от дивися, Валю, як воно у мене за пазухою сидить, заснуло, а його і в домну² понесу хлопцям показати, ніжкою дрібає³, сниться йому, що пливе, дайте йому води, Валю, та виключи⁴ той телевизор, а то не засне, ти диви, як воно до тебе притулилося...тату, віддайте гусенятко нам, нащо воно вам, у вас свої гуси є, так у нас домашні, тобі воно нащо, ти ж так тільки вважаєшся сталеваром — то у тебе сесія⁵ одна, то друга, то відрядження, то іще щось в чорта-біса... то віддайте нам його, тату! а де ви держати будете його, на балконі? та і діти у вас такі, що замучать його в перший вечір... тоді мені, тату? кому, тобі? та мені, так тобі в армію ж через місяць!

Сизим інєєвим досвітком хтось наче ішов. Гусенятко хотіло виглянути з бочки, але не дострибнуло. Тоді воно спробувало крило, одне і друге, а потім уже обидва і вистрибнуло на бочкове ребро: худий, облізлий, довгий — городом від води по картоплянім бадилиці до гусенятка йшов сірий тато.

¹ *Па́зуха* — простір між грудьми й одежею, яка до них прилягає.

² *До́мна* — промислова піч для виплавки чавуну із залізної руди.

³ *Дрі́бати* — тут: перебирати лапками (ногами).

⁴ *Виключи́ти* — вимкнути, тобто припинити дію чого-небудь (тут: вимкнути телевизор).

⁵ *Сесія́* — тут: іспити в закладах вищої освіти.

Тема — те, про що йдеться, що автор розповідає читачам; найголовніше питання, розкрите у творі.

Ідея — головна думка, утілена у творі, яку автор хоче донести читачам.

1. Про що йдеться у творі? Як ти вважаєш, із якою метою автор написав такий твір? Сформулюй тему та ідею твору.
2. Поміркуй, чому твір має таку назву. Який заголовок дібрав би / дібрала б ти? Чому?
3. Поділи текст на частини і добери до кожної з них заголовок. Склади цитатний план твору. Намалюй ілюстрації до кількох його пунктів. Спробуй відобразити час і простір подій на цих малюнках-схемах. Презентуй свою роботу однокласникам / однокласницям.
4. Наведи докази, що в сім'ї головного героя поважають родинні цінності.
5. Створи плакат, що закликає берегти довкілля, прибирати за собою після відпочинку на природі.
6. Чому стверджують, що природа — наш дім?
7. Перейди за QR-кодом або покликанням <https://cutt.ly/rZtHOLT> і прочитай матеріал про екологічні небезпеки. Що можна зробити сьогодні, щоб уникнути катастрофи завтра?
8. Поміркуй і розкажи, як розкрита екологічна проблема у творі «Гусенятко»
9. Перейшовши за покликанням <https://cutt.ly/PZtHG6d> або QR-кодом, розглянь ілюстрації художника Костя Лавро.
Виконай завдання та дай відповіді на запитання.
10. Створи мультфільм за сюжетом твору.
Це можна зробити кількома способами:
а) дібрати слайди до кожного епізоду й озвучити їх;
б) відшукати в інтернеті фільм чи мультфільм із птахами (як-от «Гидке каченя»), вирізати потрібні кадри й озвучити їх;
в) створити пластилінових героїв і розіграти відповідні епізоди.

Увага! Якщо ти використовуєш кадри фільму чи інші чужі матеріали, не забудь зазначити це в **титулах**.

МАРІЯ МОРОЗЕНКО

(Народилася
1969 року)

Кожна з історій Марії
Морозенко буквально заряджає
читачів емоційними смислами
добра, співчутливості та людяності.
Григорій Клочек

Марія Морозенко народилася на Рівненщині в багатодітній сім'ї. Вона була дев'ятою дитиною із дванадцяти. Коли Марії виповнилося дев'ять років, загинув тато. Дітей піднімала на ноги самотужки мама Неоніла Андріївна, за що й отримала нагороду «Мати-героїня».

Пережиті втрати, убоління за рідних розвинули в Марійки почуття співпереживання.

Ідучи зі школи, часто забігала до сільської бібліотеки. Третьюкласниця Марійка не читала, вона «ковтала» ті книги. Дівчинка також виступала зі своїми віршами у школі. Майбутня письменниця читала праці Івана Франка, підручники з літературознавства. І постійно писала...

Зараз Марія Морозенко — письменниця, редакторка, ведуча студії «Духовність української родини» при Національному музеї літератури. Усі її твори — для родинного читання.

Спробуй увечері вдома попросити всіх залишити гаджети й послуhati якийсь твір Марії Морозенко у твоєму прочитанні. Поділися враженнями від такого родинного читання з друзями. Які твори Марії Морозенко ти їм запропонував би / запропонувала б для родинного читання? Чому?

ВІРНІСТЬ ХАТІКО

Напевно, немає такої людини, яка не чула про Хатіко. Розповідь про цього дивовижного пса з породи акіта¹ розчулює і зворушує до сліз.

Це особлива історія собачої вірності, нескінченної надії та безмежної любові. Історія про те, що наші чотирилапі друзі чуйні і безкорисливі. І попри все, готові чекати нас вічність. Дозволь, я розкажу тобі про Хатіко і його господаря — професора Хідесабуру Уено.

— Я назву тебе Хатіко — восьмим. Як добре, що ми зустрілись. Нещодавно я втратив свого вірного друга. То був чудовий пес, мій сьомий улюбленець. Знаєш, я невимовно сумую за ним, і найбільше боляче через те, що він так мало був поряд. Гірко, що собачий вік такий короткий. Але ти жити меш довго. Обіцяєш мені, Хатіко?

Маленький песик мало що розумів зі сказаного. Він був іще зовсім крихітним, а його досвід спілкування з людьми — мізерним. Та чомусь цієї миті Хатіко захотів залишитися із цим чоловіком, що мав світлий погляд і неймовірно теплі лагідні руки, які вміли ніжно гладити собачу шерстку.

Щуценятко відразу ж полюбило свого господаря. Професор сподобався Хатіко вже тієї миті, коли той узяв його на руки. Почуття безпорадності, що невідступно супроводжувало малого песика від рідної ферми, відразу ж зникло, щойно той заговорив лагідно до нього. Так, безперечно, Хатіко сумував за своїм звичним домом на фермі, де він насправді так мало провів часу. Щойно навчився їсти з мисочки,

Акіта є одним із найбільших японських собак

¹ Акіта — порода собак, виведена в префектурі Акіта на японському острові Хонсю.

*Ти маєш домашнього улюбленця?
Розкажи про нього.*

*Кадр із фільму
«Хатіко: Найвірніший друг».*

*Яке це неймовірне
цуцення! Кадр з фільму
«Хатіко: Найвірніший
друг»*

*Що свідчить
про вдячність
учителеві?
За що учнівство
зазвичай вдячне
вчительству?*

його колишній господар привіз цуцення у гамірне місце і передав на руки цього чудового чоловіка зі словами:

— Учителю, собачку породи акіта я хотів би подарувати вам на знак вдячності. Завдяки вашим життєвим урокам я навчився бачити цей світ по-новому, а знання, які отримав від вас, навчаючись на факультеті сільського господарства, допомогли мені визначитись із майбутнім. Тепер я став успішним фермером і ось тепер маю чудову прибуткову справу для родини.

Дізнавшись, яке горе спіткало вас, коли ви втратили свого улюбленця, я вирішив привезти «живий гостинчик» із власної ферми в Одате. Мої собаки — добрі помічники та надійні друзі. Вірю, цей песик стане утіхою вам, хоча й знаю, нікого не можна замінити бодай кимось. Але ж я не кажу зараз про заміну.

Гадаю, можна розпочати нову історію дружби. Собачий вік короткий — це не наша провина. Проте життя наших улюбленців триває доти, доки ми пам'ятаємо їх. І та любов, яку ви не встигли дати своєму втраченому песику, може зігріти того, хто так потребує вашого тепла у житті. Ось, погляньте, учителю, яке це неймовірне цуцення! Ви можете подарувати йому свою турботу і чуйність, натомість отримаєте щось значно ліпше — безмежну відданість і любов. Він утішить вас, цей чудовий песик.

Фермер поставив цуценятко долі, песик кумедно задріботів по землі, довірливо чалапаючи до рук професора, коли той присів навпочіпки, закликаючи його до себе. Коли ж цуцення ткнулося носиком у долоні свого нового господаря, професор радісно усміхнувся. Уперше за час втрати свого улюбленця радів присутності поряд собачки, який довірився йому. І це була перша перемога Хатіко. У подальшому їх було безліч.

Хатіко любив господаря. Він супроводжував його скрізь і всюди — удома, на риболовлі й будь-коли був поряд із ним.

Одного разу йому навіть пощастило побувати разом із господарем в Токійському університеті, де той викладав. Щоправда, це сталося через його неслухняність. Трішки підрісши, він якось подався слідом за професором на станцію Сібуя. Той, кваплячись, не помітив свого улюбленця, що поспіхом ішов слідом. Так уперше Хатіко подолав дорогу до залізниці. Коли ж господар сів у потяг до Токію, угледів свого песика на пероні.

Спохватившись, узяв його із собою, але в подальшому, після ранкового супроводу, наказував чотирипалому другові йти додому або ж сумирно чекати свого повернення на пероні.

— Я певен — ти все розумієш, Хатіко, — лагідно говорив усміхнений професор, невміло картаючи свого улюбленця, коли той ішов слідом. — Ні, не можу більше брати тебе із собою. Ти бачив минулого разу й сам, що заняття всі звелись до гри з тобою. Ти настільки чудовий пес, що не можеш будь-кого залишити байдужим. Мої студенти так захопились тобою, що їм було не до занять. А це зовсім не годиться, друже. Гра — це чудово, але у визначений час і у визначеному місці. Чекай мене на пероні, Хатіко. Коли я повернусь, ми неодмінно пограємось у саду. Розумієш?

Хатіко навіть пощастило побувати в Токійському університеті, де викладав професор.

Токійський університет

Токіо — столиця якої країни? Знайди цю країну на карті й дізнайся, скільки кілометрів між Токіо та твоїм населеним пунктом.

Чи хотів / хотіла б ти привести на урок свого улюбленця?

Пофантазуй, як би він повадився в школі.

Можливо, разом із домашнім улюбленцем ти навчаєшся вдома?

Хатіко насправду був розумним і слухняним песиком.

Тож, коли професор їхав у місто в університет, собака проводжав його тільки до входу на станцію Сібуя і не далі, а потім повертався додому, щоб рівно о п'ятій годині дня знову поквипитися на станцію зустрічати господаря з роботи.

Коли потяг прибував із Токіо, усі пасажери звично бачили на пероні Хатіко, що чекав професора.

Подивовані такою відданістю, містяни відтепер ставилися шанобливо не тільки до поважного Хідесабуру Уено, а й його вірного чотирилапого друга.

Так тривало півтора року. За цей час Хатіко безмежно полюбив професора. То було неймовірно — відчувати хазяїна й на віддалі. Він завжди знав про наближення господаря, його настрій і стан. Проте чомусь не відчув біди, що насувалася. Він ніколи й подумати не міг, що може несподівано втратити господаря. Але якогось дня той не повернувся з Токіо.

Вірний пес марно чекав його на станції.

.....

— Бідолаха, ти мабуть не знаєш, що в твого хазяїна, Хідесабуру Уено, стався серцевий напад і він раптово помер. Додому він уже не повернеться. Не чекай на нього більше.

Хатіко не вірив почутому. Він знав своє — рано чи пізно його господар мусить-таки повернутися на станцію. Недарма ж сказав йому сам: «Чекай мене на пероні, Хатіко. Коли я повернусь, ми пограємось у саду».

Так, він мусив повернутися, бо пообіцяв. Професор щоразу дотримував слова. Чого б мав порушити саме цю обіцянку?

Отож відданий Хатіко заповзято вірив у повернення свого господаря. Щодня він ходив на станцію, розумними очима обводячи щоранку й щовечора поквипливий натовп людей на пероні.

Та щойно наставав ранок, надія поверталася. Хатіко приходив знову на станцію, терпляче сподіваючись на диво.

Минали роки. Про Хатіко з часом дізнався весь світ.

.....

Люди були захоплені його вірністю. Про нього писали газети, заради нього на станцію Сібуя приїздили туристи, аби на власні очі побачити живе втілення відданості.

Хатіко... Хатіко не зважав на це. Його не цікавила слава. Єдине, чого він хотів, аби його господар усе-таки повернувся. За десять років розлуки він так і не забув його.

До останнього дня чекав з надією. І вже поринаючи поволі в сон вічності, бачив світле лице професора, як і чув його неповторний голос: «Чекай мене на пероні, Хатіко».

.....

Він так і стоїть на пероні дотепер, вірний пес Хатіко. Здається, що, вдивляючись у далечінь, усе ще сподівається побачити рідну людину.

Які почуття викликає в тебе Хатіко?

Добери музику до цього епізоду. Яка вона? Чому?

Біля Токійського вокзалу Сібуя стоїть бронзовий пам'ятник Хатіко.

Щодня тисячі людей фотографуються біля нього, призначають побачення.

1. Історію з Хатіко авторка не вигадала, а описала справжні події по-своєму. Перейди за покликанням <https://cutt.ly/OZtHVNv> або QR-кодом і переглянь світлини. Вибери ту, що сподобалася найбільше. Опиши її, використовуючи цитати з тексту.

2. Чому, на твою думку, місце біля пам'ятника Хатіко таке популярне?
3. Яка тема твору «Вірність Хатіко»? Чого навчає твір?
4. Сформулюй ідею твору. Чого може навчитися людина у тварин?
5. Поміркуй, якими особливостями твір «Вірність Хатіко» різниться від казки. Запиши висновок у зошит.

Твір «Вірність Хатіко» має такі особливості:

- невеликий за обсягом прозовий твір;
- описано невеликий період із життя героїв;
- невелика кількість героїв, про яких розповідає автор.

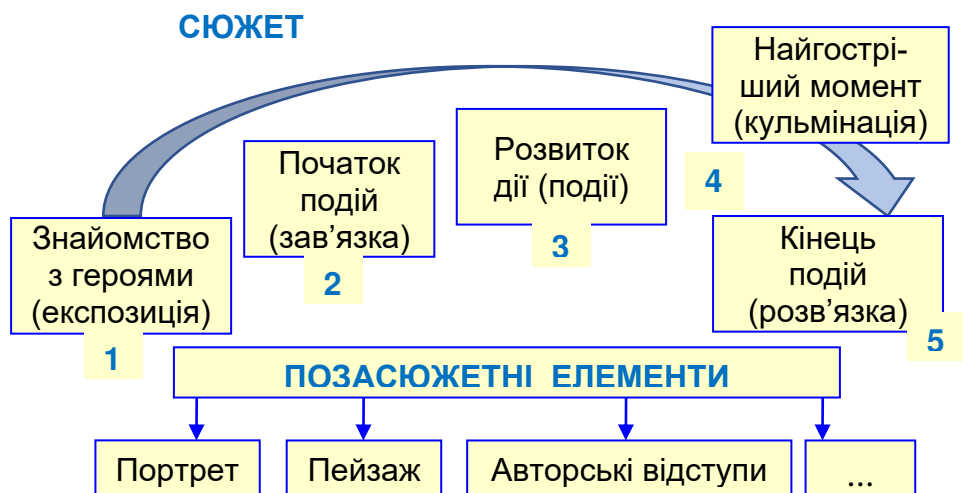
Саме такі особливості притаманні *оповіданням*. Отже, твір «Вірність Хатіко» за жанром — **оповідання**.

Оповідання — це невеликий прозовий твір, у якому йдеться про одну або кілька подій із життя одного чи кількох головних персонажів

Оповідання про тварин називають **анімалістичним**.

Оповідання має *сюжет* та *позасюжетні елементи*.

6. Поділи текст на частини і добери до кожної заголовок.

Схематично зобрази події твору в кадрах.

7. Увідповідни події оповідання із сюжетними елементами.

1 Професор помирає від серцевого нападу	А Експозиція
2 Господар ферми дарує Хатіко	Б Зав'язка
3 Прощання та зустрічі професора і собаки	В Розвиток дії
4 Знайомство читача з Хатіко та Хідесабуру Уено	Г Кульмінація
5 Смерть Хатіко	Ґ Розв'язка

8. Пригадай твори про тварин, які ти читав / читала на уроках зарубіжної літератури. Чим вони тобі запам'яталися?

9. Поміркуй і скажи, як називають письменників, що пишуть твори про тварин. Хто тобі з них відомий?

10. Уважно ознайомся з ознаками оповідання та доведи, що твір Оксани Іваненко «Вірність Хатіко», який ти читав / читала, — оповідання.

11. Переглянь фільм «Хатіко: Найвірніший друг» (режисер Л. Галльстрем). Зістав сюжети фільму й оповідання. Що в них спільного? Що змінив режисер фільму?

12. Прочитай епіграф до матеріалів теми. Про що свідчать слова Григорія Ключека? Відповідь аргументуй.

13. Розгадай ребус. Чи погоджуєшся ти із зашифрованим висловлюванням? Відповідь обґрунтуй.

АНАТОЛІЙ КАЧАН

(Народився
1942 року)

Враження дитинства... Вони,
ці враження, — у моїх віршах,
і це не заримовані щоденникові
записи. Це — пам'ять,
перелита через серце...

Анатолій Качан

Є поети, які творять, переживаючи ті чи ті події. А ще поезія народжується, як то кажуть, із якогось дива. А на дива Анатолію Качану, який народився у січні 1942-го року в селі Гур'ївці на Миколаївщині, завжди таланило. І в дитинстві, коли жив над Бугом, і пізніше, після закінчення Одеського університету, коли викладав у школі в дивовижному містечку Вилкове, що на Дунаї.

Відчуття землі, селянську мудрість і спостережливість Анатолій успадкував від батька.

Від мами й бабусі, чия пам'ять була сховком безлічі пісень, переказів, — доброту та любов до слова. Анатолій згадує про бабусю так: «...я за нею ходив, як нитка за голкою. З нею можна було б укласти словник Грінченка, якби його не було. Вона, як живе фольклорне джерело, пульсувала влучними народними виразами настільки колоритними, вражаючими, що я запам'ятав їх на все життя».

Одна з «вулиць» Вилкового.
Це місто — єдине в Україні, де діти
катаються вулицями не на велосипедах,
а на човнах. ☺ Бо вулиці там — канали.

*Чи хотів / хотіла б ти жити у Вилко-
вому? Чому?*

Яких правил безпеки варто

Що означає вислів
«наступати на п'яти»?

Простеж, які рядки
співзвучні у вірші.

Чи доречно порівняння
крон тополь із парусами
корабля?
Поясни свою думку.

Чи дійсно хвилі можуть
змінювати кольори?
Із яким природним
явищем це пов'язано?

Що означають вислови
«упіймати хвилю»,
«бути на своїй хвилі»,
«бути на одній хвилі»?

Відшукай у мережі
виконання пісні «Білі
кораблі» та виконай
руханку разом
з однокласниками /
однокласницями.

МОРЕ ГРАЄ

Море грає, море грає,
Хвиля хвилю доганяє: *персоніфікація*
Наступає їй на п'яти —
І не може наздогнати.

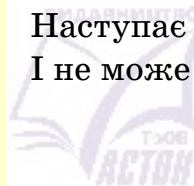
З неба чайки білокрилі *епітет*
З криком падають на хвилі.
І хапають, мов пір'їнку, *порівняння*
На льоту із хвиль рибинку.

Ген у морі яхта біла, *персоніфікація*
Ловить вітер у вітрила.
А на кручі біля хати
Дві тополі височенні *персоніфікація*
Хочуть вітер упіймати
В паруси свої зелені.

А з полів на косогорі,
З володінь перепелиці *метафора*
Линуть-котяться до моря
Хвилі ярої пшениці.

Десь отам на виднокрузі,
Коли дмуть вітри південні,
Зустрічаються, мов друзі, *порівняння*
Хвилі сині і зелені.

Море грає, поле грає,
Хвиля хвилю доганяє:
Наступає їй на п'яти —
І не може наздогнати.

1. До якого виду лірики належить ця поезія? Чому ти так уважаєш?
2. Випиши образи з вірша. Як вони підкреслюють тему і належність твору до поезії про море?
3. Визнач, яке у вірші римування. Як співзвуччя рядків впливає на настрій?
4. Що допомагає передати образний світ у вірші?
Випиши в зошит у три колонки засоби художньої виразності: *епітети, порівняння, метафори*, які використав автор у творі.

5. Якщо тобі сподобався вірш Анатолія Качана, перейди за посиланням <https://cutt.ly/VZtH0ze> або QR-кодом і прочитай інші поезії. Там — збірка віршів автора.
6. Намалюй ілюстрацію до вірша «Море грає». Які кольори переважають — ясні чи темні? Який настрій ти відтвориєш?
7. Чи бував / була ти колись на морі? Можливо, бачив / бачила гарний фільм про нього? Поділися своїми враженнями.
8. Чому Анатолій Качан так багато пише про море? Склади вірш про море. Пам'ятай про *ритм* і *римування*. Скористайся алгоритмом написання вірша, який подано в *Додатку 7* (на форзаці).

**Твори, у яких змальовано море
(водний простір), належать
до мариністичних.**

**Мариністи — це художники,
які малюють море.**

*Маріна — морський пейзаж;
зображення подій
на морі — баталій,
природних явищ.*

Оскільки Анатолій Качан пише про море, то його вважають **поетом-мариністом**.

9. Жіноче ім'я *Марина* означає «морська». Чи відомо тобі, що означає твоє ім'я? Якщо ні, то дізнайся. Запитай у родичів, чому тебе так назвали. Склади невелику розповідь про своє ім'я (можливо, з елементами гумору). Поділися нею з рідними, друзями та подругами.
10. Ознайомся з паспортом твору «Море грає» за QR-кодом або покликанням <https://cutt.ly/2ZtH5IK>. Якою інформацією можна його доповнити?
11. Переглянь світлини у своєму гаджеті. Відбери ті, які могли б ілюструвати твори в розділах. Створи колаж або відеоролик. Презентуй його друзям і родичам.

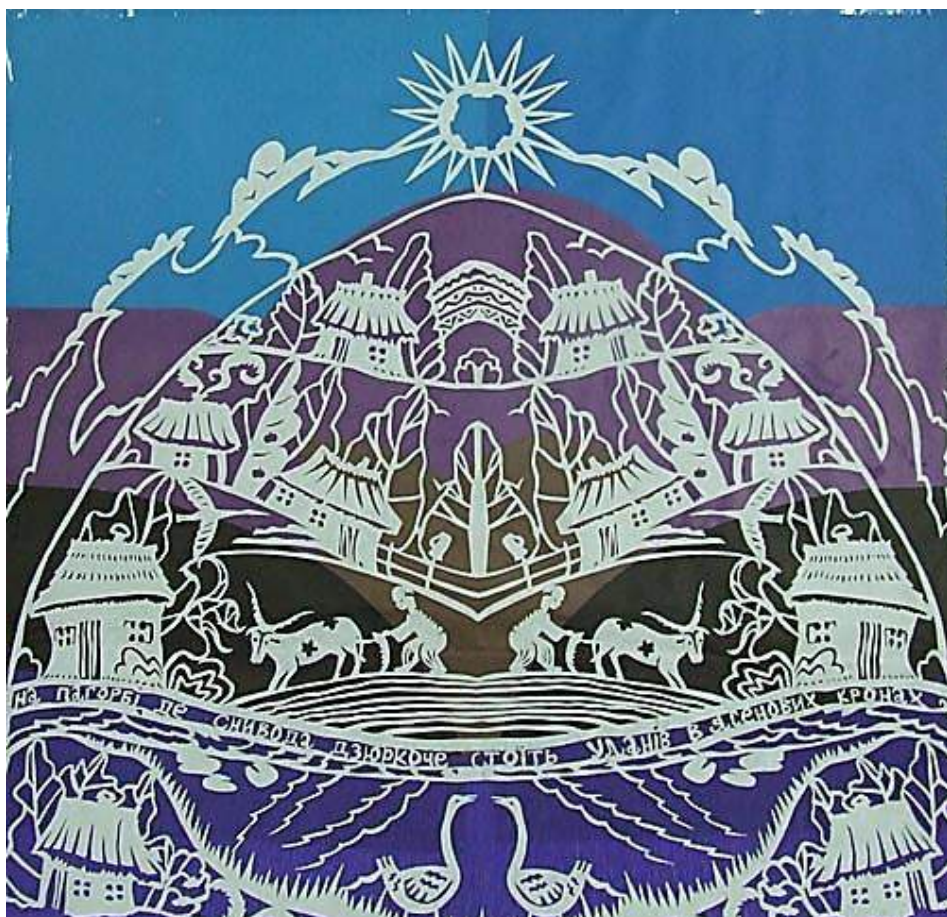

СВІТ ДИТИНСТВА

- ♦ Іван Нечуй-Левицький. «Вітрогон»
- ♦ Борис Грінченко. «Украла»
- ♦ Оксана Сайко. «Гаманець»
- ♦ Галина Кирпа. «Мій тато став зіркою»

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

- ♦ Іван Франко «Малий Мирон»
- ♦ Григір Тютюнник «Дивак»
- ♦ Ярослав Стельмах «Про козу»
- ♦ Михайло Слабошпицький «Війві»

*«На пагорбі, де Сливовода дзюркоче, стоїть Уланів в ясених кронах».
Витинанка Андрія Пушкарьова*

ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ (1838 – 1918)

Він дякував долі за дні тополеві,
За Рось і за скелі високі її,
За те, що на світ появився
в Стеблеві,
Що тут колисали його солов'ї.

Станіслав Чернілевський

Прізвище митця — Левицький. Нечуй — псевдонім.

Народився письменник на Київщині в сім'ї священника. Працював учителем. Важко уявити, але за все життя Іван Нечуй-Левицький жодного разу не був у відпустці.

Письменник дивував киян пунктуальністю. За його розпорядком можна було звиряти годинники. Щодня в чітко визначений час ішов гуляти тим самим маршрутом, завжди під парасолькою.

Від своєї оселі на вул. Євгена Чикаленка в Києві (сучасна назва) Нечуй-Левицький піднімався вулицею Володимирською, заходив на Володимирську гірку, відпочивав там, ішов до фунікулера, а потім повертався додому Хрещатиком.

Суперечок письменник не любив: коли доводилося з кимось посваритися, довго хворів, адже мав вразливу душу.

Спати лягав рівно о десятій: навіть зі святкування свого ювілею пішов, не дослухавши вітальних промов.

Пам'ятник на Володимирській гірці. Кінець XIX ст.

Вигляд з верхньої станції фунікулера на Дніпро. Початок XX ст.

Хрещатик початок XX ст.

1. Розглянь світлини місць у Києві (див. попередню сторінку), де любив бувати Іван Нечуй-Левицький. Простеж на Google-карті щоденний маршрут прогулянки письменника: вул. Євгена Чикаленка (сучасна назва) → вул. Володимирська → парк на Володимирській гірці → верхня станція фунікулера → вулиця Хрещатик → домівка на вулиці Євгена Чикаленка.
2. Визнач, яку відстань проходив письменник.
3. Переглянь відео про Стеблів — місце, де народився письменник Іван Семенович Нечуй-Левицький — за покликанням <https://cutt.ly/RZtJsox> або QR-кодом.

*«Вітрогон» — твір
про допитливого
хлопчика
з багатою уявою
та вмінням бачити
красу в усьому.*

*Панський маєток
у селі Тхорівка*

¹ Економ — управитель поміщицького маєтку з усіма прилеглими територіями й спорудами (економією).

² Сливе — те саме, що майже.

³ Утлий — тут: якому чогось не вистачає; слабкий.

ВІТРОГОН

Пам'ятаю, мені було років шість або сім, як це діялось. Батько мій був тоді економом¹ в одному селі. Економія стояла сливе² край села, вся обсаджена вербами й тополями. За економією слався до кінця села широкий вигін, де весною і влітку пастушки пасли ягнята.

Дома не було мені з ким гулять. Була в мене одним одна менша сестра, але така вередлива та плаксива, що й гулять, і бавиться з нею було не можна. Оце почнемо гратися, я її торкну чи зачеплю, а вона розквасить губи та й починає ревети на всю хату.

Була вона якась утла³ на здоров'я і завжди кисла, як кислиця.

І через неї мені часто доводилось од матері пробувати кислиць:

оце було зачеплю її або штовхну так, що вона й ноги задере, то вона зараз біжить до матері жаліться: а мати мені зараз тиць кислицю в зуби: було, добре намне чуба або наскубе вуха.

Нема мені дома з ким гулять, а гуляти, господи, як хочеться! Так, було, мене й тягне на той вигін. І побігать є де на просторі, і з хлопцями гарно погулять. Оце, було, втечу з

хати на вигін до хлопців, бігаємо навперейми, наввипередки, граємо в довгої лози, загнущаємось та граємо в коней. А осточортіє бігать, ідемо до річечки, що текла або слизила вниз край вигону, серед очерету та осоки.

.....

Раз я з пастушками побіг в берег купатися. Надворі було дуже душно. Старші пастушки покинули менших стерегти ягнята, а самі побігли зо мною до річки. Поскидали ми сорочки. Купались ми, купались, а потім вискочили з води та давай качатися по гарячому піску. Один пастушок наглядів калюжу під вербами. Ми побігли до тієї калюжки, пообмазувались чорною гряззю. Так нам смішно, що ми усі стали чорні, як чорти. Я знав, що мама мені за цю мазанину дала б на закуску зо дві або зо три кислиці; але все-таки обмазався усей⁴ ряззю, навіть лице й лоба обмазав. В березі стояв човен. Хлопці повлазили в човен та давай стрибать з човна в воду на бік, де було води по пояс. Я довго дивився та й думав: «Ви скакаєте в воду, як маленькі, а от я скочу так, як плигають парубки з каменя або з гатки в воду».

⁴ Усей — абсолютно,
без винятку весь (увесь).

Розігнався я з берега, побіг по човні та плиг в воду з самісінького носа човна на глибиню! Хотілось мені почванитися перед хлопцями, так я й не знав, де та сміливість узялась. Скочив я в воду; думав, буде мені по шию, але примічаю, що ногами дна не достаю та все тону глибше. Плавають я ще не вмів; та й ніхто з нас ще не вивчився гаразд плавать. Я пригадав тоді вперше, що люде топляться в воді, і в мене в душі похололо. Черкнувся я ногами об дно, примічаю — несе мене вода вгору. Я вирнув на світ, б'юся руками й ногами та й крикнув що було сили. Але чую, я знов потопав, знов пірнув під воду. Тягне мене на дно, неначе руками. Вже мені дух вода забиває, вже важко дихати. Я роззявив рота й хотів дихнуть, а вода пішла в рот, і я її п'ю та й п'ю. Я втямив, що топлюся, що я тут сяду на дно та й не вирну більше наверх з води і тут мені буде смерть. Я знов черкнувся об дно, почав борсатися в воді. Вода мене знов винесла наверх. Я липнув очима, побачив світ і знов крикнув. Мабуть, на моє щастя, саме тоді находила якась молодиця: прийшла в берег плаття прать.

«По воду». Худ. Микола
Пимоненко

Кинулась вона в воду, вхопила мене за чуб та й винесла на берег. Дивлюсь я, пастушки стоять ні живі ні мертві, тільки очі повитріщали та роти пороззявляли. Прибіг я додому, та вже й мамі нічого не кажу за те. Але капосна молодця швидко після того стрілась з мамою та й розказала. Дала мені мама доброї прочуханки й заборонила зовсім виходить з двору та гуляти на вигоні.

.....

Добіг я до мосту. Коло мосту так гарно та зелено. Під мостом дзюрчить малесенька річечка по камінцях. Понад річкою зелена трава. Я побіг до річечки, вгледів камінці, кидав тими камінцями в воду, влучав в жаб, а далі задумав загатить гребельку й зробить ставок та й почваниться потім перед хлопцями: дивіться, мов, яке я диво вчинив. Загатив я гребельку; вода спинилась, стала й почала розливатися на зелені бережки. Я проробив посеред гребельки спуст для лотоків.

Отут, думаю, поставлю млинка, та ще якби так зробить, щоб він крутився, ще й борошно мололось, як у млині. Ото хлопці з дива очі повитріщали б на мій млин! Я глянув під міст, а там так чудно, якось неначе в хаті: і дві стіни по боках, і стеля зверху, і неначе двоє здоровецьких дверей — одні проти других. Я пішов під міст, ліг на м'якій травиці та й задивився на потічок, як він булькотить, переливаючи воду з камінчиків на камінчики. Я дививсь та дивився, роздивлявся. Так мені чудно під мостом, бо я ще зроду не був ніколи під мостом. Лежав я, пацав ногами, думав, як то мій млинок буде молоть, а з-під млинка буде борошно сипатися в маленький мішечок, — та й незчувся, як і заснув.

Вже й сонце зайшло, а я сплю. Як прокинувся я, то вже почало на світ благословиться. Прокинувся я та й лежу, а мені здається, що я лежу в себе вдома на ліжку та чогось прокинувся вночі, чи що. Тільки глянув я на один бік, передо мною якесь здоровецьке вікно сіріє: таке здорове, що в його чоловік сміливо увійшов би, не схиливши голови. «Що це

таке? — думаю я. — Чого це наше вікно за ніч стало таке здорове? Я чув, як батько недавно казав, що нашу кімнату будуть розкидати та перебудовувати заново. Може, це теслі за ніч встигли вже розібрати стіну», — думаю я лежачи. Коли повернув я очі на другий бік — і там сіріє таке саме вікно. «Що це за випадок стався вночі!» — думаю я. Лапнув я під собою, щось м'яке підмною, неначе кожух; а я пам'ятаю, що мама ніколи не стелила мені кожуха на ліжку.

Дивлюся я вгору, стеля чогось чорна, неначе сажею обмазана. То було коли прокинувся, липну очима на стелю, то вона все біла влітку, а взимку сіра; а це чогось стала зовсім чорна.

Ото лежу я та спросоння собі це все митикую. Коли прислухаюсь, коло мене близько щось дзюрчить, неначе потічок або течія тече по камінцях: кап-кап, ляп, дзюр-дзюр!.. «Що це за диво! — думаю я. — Де ж це в хаті взялась річечка, та ще й неначе тече через кімнату близько од мого ліжка».

Уже я трохи прочумавсь, та все лежу, прислухаюсь, чи не заговорить десь в другій кімнаті мама, чи не крикне десь тато. Коли чую, хтось ніби по стелі йде й бубонить. Я прислухаюсь і виразно чую: «Господи помилуй, господи помилуй, слава отцю й сину і святому духу, нині й присно і ввіки віков, амінь. Отче наш, оже еси на небесь...» Це, мабуть, батько встав та голосно богу молиться, бо мій панотець мав звичай вранці молитись голосно, ходячи по кімнатах. «Але ж, — думаю я, — чого це він виліз на горище богу молиться! Або, може, то наймит ходить по горищі та голосно богу молиться: це не тато», — міркую я собі. Коли тут щось як загуркотить! Як залущить стеля! Чую на свої вуха, що попереду застукали кінські копита, а за ними покотився віз; а дошки в стелі аж луцять. «Ой боже мій! Що ж це за диво! Хтось по нашому горищі кінськими їздить! І як воно туди витеребилось кінськими та возом? Ой! це стеля завалиться та й мене вб'є!» — блиснула в мене думка.

Млин

Наведи три докази на користь того, що Василько наділений багатомисливством.

*«Вечоріє». 1900 р.
Худ. Микола
Пимоненко*

*Розглянь репродукцію
картини Миколи Пимоненка
«Вечоріє».*

*Наскільки змінилося життя
дітей за понад століття,
адже картина написана ще
в 1900-му році?*

*Чи змінилося, на твою
думку, світосприйняття
людей з того часу?*

*Пригадай твори, у яких
використано прийом сну.
Для чого автор змальовує
картину сну?
Чи є в цьому уривку межа
між реальним
і фантастичним?*

Та при тому як скочу з ліжка на ноги, аж... і скакати не було куди. Вже трохи розвиднілось, і до мене вернулась пам'ять. Я в одну мить пригадав, що я під мостом і як я туди заліз. Тільки ніяк не міг вгадати, що тепер надворі: чи вечір, чи ранок, чи вдосвіта. «А може, я оце заночував під мостом... лежав і спав тут вночі?» — майнула в мене думка. І чогось мені одразу стало страшно й містка, і тієї ночі. Чогось мені спала на ум та гадюка, що я бачив в березі. Здалося мені, що от-от гадюки вилізуть з нори й обкрутяться кругом рук, кругом ніг, кругом шиї та й задуть мене, а жаби наскакають та й укриють мене всього. Як дремену я з-під мосту, та мерщій на горбок, та на шлях. Дивлюсь — шляхом іде чоловік і наближається до містка. Як углядів мене чоловік та як крикне: «Дух святий при нас! Ой чорт!» — та як дремене назад! Аж курява за ним підня-

лась. Біжить та хреститься, а я за ним біжу та кричу! Чоловік біжить та й собі кричить до того чоловіка, що тільки переїхав через місток: «Потривай! Подожди! Дух святий з нами! Чорт з-під містка!»

Чоловік спинив коні. Я біжу та кричу: «Потривайте, дядьку, дядьку, дядьку!» А чоловік каже: «Еге! нечиста сила, а ще й дядьком зве. Який я тобі дядько? Нехай бог боронить і заступить од такого небожа!»

Скочив чоловік у віз, аж ноги задер у возі з переляку. Батіг свиснув. Віз покотився, а я zostався сам серед шляху. Іду шляхом за возом та й плачу. Зайшов я вже далеченько, бо мені неначе памороки одбило; але сльози перестали литись. Я став та й роздивляюсь, куди це я зайшов. Дорога повилася далеко-далеко між житами, а далі піднялась на гору та й сховалась в ліс. Глянув я на ту гору та й догадався, що я йду не в село, а одходжу од села. Я озирнувся назад і глянув на село. Село мені здалось неначе не наше: якось потяглося смугою низом понад річкою аж до самого ліска. Церкви нігде не видно, і економії не видно. Село зовсім ніби не наше, бо з цього боку я ніколи й не бачив нашого села, а коли, може, й бачив, то не доглядавсь. Дивлюсь я, од шляху повертає між житами втоптана стежка просто до хат. Я повернув тією стежкою та й неначе пірнув у жита.

Йду я тією стежкою, як у лісі. Мені нічого не видко, тільки небо синіє надо мною. Коли гляну, проти мене йде молодиця. Вгляділа мене та як крикне: «Ой боже мій! Дух святий з нами!» Повернулась вона назад та як дремене! Тільки жито за нею слідком зашелестіло. Вона біжить, а я й собі біжу за нею, радий, що стрів живу людину. «Дядино! дядино! тітко!» — кричу я до молодиці, а вона біжить і не оглядається. Що це таке зо мною здіялось, що мене люде лякаються й жахаються, втікають од мене! Переночував під мостом та неначе й сам чортом став, коли од мене люде одхрещуються.

Вийшов я з жита, перебіг через шлях та й пішов улицею по селі. Дивлюся я, молодиця вбігла в двір та й ускочила в сіни, ще й двері за собою причинила. Я й собі пішов до того двору. Коли як вискочать з двору дві собаки! загавкали та так і кинулись до мене. Я махаю руками, а вони, капосні, от-от вхоплять мене за руки. Я з переляку видерся на тин, сиджу та й душі в собі не чую. А собаки аж на тин плигають, але до мене не достають. На моє щастя, одчинились сінешні двері, і звідтіль вийшла старенька бабуса, а через поріг виглянула й молодиця з острахом.

— А хто ти такий? — питає в мене бабуса.

— Я Василь, — кажу я до баби, — обороніть мене од собак.

— Чий же ти, хлопче? — знов питає баба, а сама коли б тобі з місця рушила.

— Я економів, я Василь, — кажу я та плачу. Бабуся взяла ломаку, щось пошептала, перехрестилась та й прогнала собак і зняла мене з тину.

— Ой боже мій, як воно мене налякало! — обізвалась молодиця. — А я думала, що русалка блукає, гуляючи в житі, та за мною гониться.

— Чого ж це ти аж сюди забрів та дражниш собак вдосвіта? — питає в мене баба.

— Та я ночував під мостом, — обзиваюсь я до баби.

— Під мостом? Оце диво. А чого ж ти туди заліз? — питає баба.

Я розказав бабі про свою пригоду. Вона взяла мене за руку та й одвела додому. Як прийшли ми додому, вже сонечко викотилось з-за верб.

Тільки що ми увійшли в двір, десь узялась мама на ганку, прибігла до мене й з плачем кинулась до мене та й обняла мене. Я боюся, аж трушусь, жду кислиць, а мама плаче. «Що це за диво якесь трапляється мені?» — думаю я.

— Де ти, Ганно, його знайшла? — пита мати в баби.

— Приблукався панич до нашого двору оце вже світом, а молодиця наша вгледіла його в житі та й утекла од його: дурна думала, що то русалка гуляє в житі. Мабуть, гравсь учора ввечері в житі та й переночував там, — каже баба.

— А ми тут цілісіньку ніч не спали, — оповідала мама бабі з слізьми в очах, — порозсиляли наймитів та наймичок шукать його. Пан з ліхтарем обійшов усей вигін, оглядів усі рови, обійшов чагарник. Ми вже думали, чи не втопився він часом, купаючись з хлопцями, і оце світом послали з волоком людей, щоб зайшли в тих місцях, де вони купаються, та хоч витягли його з води. А я цілу ніч ні на волос не спала й очей не стуляла через оцього вітрогона.

Я слухаю, що мати розказує бабі, та й постеріг, якого я клопоту та жалю завдав матері та батькові. Мені стало якось ніяково. Я не знав, де й очі діти, та все дивився собі на ноги, замазані гряззю. Подякувала мама бабі, пішла в пекарню, винесла хліб і дала бабі, а мене все за руку держить та за собою водить. Поглядаю я на заплакане мамине лице: і жаль мене

бере, і все-таки я жду от мами кислиць та думаю: «Сльози — слізьми, а кислиці ще таки будуть».

Повела мене мама в покої. Тато не виходив ще з своєї кімнати. Я стою, а в мене аж ноги трусяться. Мені здавалось, що тато от-от винесе мені з пів клунка кислиць на снідання. От і тато вийшов. В мене і в душі похололо. Одначе тато кислиць мені на снідання не виніс; вийшов веселенький і тільки каже:

— А де це ти, волоцюго, тинявсь цілу ніченьку, що й дома не ночував? Де ти ночував?

— Під мостом, — насилу стало в мене сили обізнатися.

— Під мостом! — аж крикнула мати, а за нею й наймичка, і обидві вони перехрестились. Батько зареготавсь на всю кімнату.

— Чого ж ти туди заліз? — спитала в мене мати.

— Гуляв, та й зайшов під місток, та зробив гребельку на течії, — кажу я.

— Та там же чорти сидять вночі під мостом, не при хаті згадуючи, — обізналась наймичка.

— Там же гадюки та жаби! І як оце вони тебе не покусали? — сказала мама, бідкаючись.

Чортів тоді ще я не боявсь, хоч і чув за їх: я тоді думав, що чорти — то щось таке, як чорні жуки з рогами, що душать курчат за шийку. Я сам не раз одламував роги тим жукам, то вони мені були не страшні; але як сказала мама за гадюк, то я аж зблід з переляку. Посадили мене за стіл, дали снідання, а мені все увижається, що під столом лазять гадюки та вже й плазують по моїх ногах.

Пополаяв мене батько за сніданням, попосміявсь з мене та й заборонив мені купатись в річці з пастушками й гулять на вигоні.

Мені було дуже ніяково. Я почував, що вчинив якусь провину, наробив клопоту мамі й татові. Після снідання я вискочив надвір, сів на ґанку, а мені все якось погано було на душі.

Але налинули до ґанку голуби дзьобать просо. Я побіг в стайню, заглянув у кошіль, дивлюсь — голуби знеслились. Я став такий радий, що зараз забув і про місток, і про собак, і про гадюк, як усяке лихо забувається на світі.

Сюжет твору — події літературного твору, подані в певній послідовності; основні елементи сюжету — *зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка*.

Так, розповідь про дитячі пригоди Василька — сюжет оповідання «Вітрогон».

Композиція твору — побудова літературного твору, яка містить сюжетні (зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка) і позасюжетні (інтер'єр, портрет, пейзаж) елементи.

4. Розглянь схему-колаж та пригадай вивчене. Поясни, які частини належать до *сюжету*, а які — до *позасюжетних елементів*.

5. Яка тема твору «Вітрогон»?
6. Доведи, що за жанром твір «Вітрогон» — оповідання. Для цього пригадай особливості оповідання, звернувшись до словника термінів, який подано наприкінці підручника.
7. Пригадай, що називаємо композицією твору. Яка будова оповідання?
8. Накресли сюжетний ланцюжок оповідання «Вітрогон».
9. Наведи не менше двох прикладів позасюжетних елементів.
10. У відповідні елементи композиції з частинами твору.

Елементи композиції

- 1 Експозиція
- 2 Зав'язка
- 3 Розвиток дії
- 4 Кульмінація
- 5 Розв'язка

Частини твору

- А** Початок подій
- Б** Найгостріший момент
- В** Перебіг подій
- Г** Знайомство з героєм
- Г** Портрет
- Д** Завершення подій

11. Чи не нагадує тобі розповідь Василька дописи блогера? Уяви, що хлопчик живе в сучасному світі та веде блог. Створи Василькові сторінку. Для цього добери відповідні світлини й опублікуй дописи про пригоди.
12. Склади невелику розповідь про ймовірне дозвілля Василька, якби він жив сьогодні.

БОРИС ГРІНЧЕНКО

(1863 – 1910)

Мені хочеться зробити із себе
корісну в житті людину...

Анастасія Грінченко

(із книги спогадів про батька)

*Олексіївська школа.
Тут протягом восьми
років учителював
Борис Грінченко*

*Родина Грінченків:
Борис з дружиною
Марією та донькою
Анастасією*

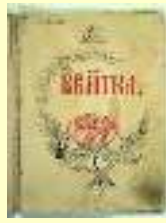
Є події в житті, які змінюють усе. Тринадцятирічному Борисові Грінченку до рук потрапив «Кобзар» Тараса Шевченка — і під враженнями від нього хлопець почав писати вірші лише українською мовою.

Народився Борис Грінченко на Харківщині на хуторі Вільховий Яр. Читати хлопчик навчився в п'ятирічному віці. Перечитав усю батьківську бібліотеку, почав писати вірші.

Склавши іспити на звання вчителя, Борис Дмитрович почав працювати в сільській приватній школі. Письменник дуже любив дітей. Тож вони йшли до нього на уроки, як на свято. Для дітей Борис Грінченко писав підручники з української мови та літератури.

Грінченко був ще й турботливим батьком. Дуже любив доньку Настю і створив для неї журнал-читанку під назвою «Квітка», де писав короткі оповідання, вірші та загадки.

*Настя
та її рукописна
читанка,
укладена люблячим
татом —
Борисом Грінченком*

*Прочитай
епіграф
(с. 199). Як ти
розумієш
слова доньки
Бориса
Грінченка?*

УКРАЛА

Тільки вчитель увійшов у клас, зараз побачив, що там робиться щось непевне. Школярки та школярі юрмою оточили когось і про щось палко й голосно гомоніли. Гомін був неласкавий, сердитий.

*Худ. Василь
Євдокименко*

<https://cutt.ly/mZtJkYQ>

*Які художні засоби
використовує автор
для змалювання
Олександри?*

Зрозуміти поки нічого не можна було. Чуть тільки було, що на когось діти сердились, комусь докоряли.

Зараз же дехто побачив учителя, і почулось проміж дітьми:

— Василь Митрович прийшов...
Учитель прийшов.

Діти стихли, і всі повернулись до вчителя. Учитель підійшов і спитавсь:

— Що тут у вас діється?

Усі мовчали, стоячи навкруг одної парти. На тій парті сиділа Олександра.

Олександра була школярка першого року, дочка сільського писарчука-п'янички. Вона сиділа, низько похнюпивши голову і втупивши очі у свій стіл. Її біляве, усе у веснянках, обличчя було біле, як крейда. Вона вхопилася руками за стіл, мов боялася, що її тягтимуть кудись силоміць.

Учитель ще раз спитавсь:

— Що тут у вас сталося?

Озвалася Пріська — подруга й товаришка Олександрина. Батько її був у

економії за прикажчика. Пріська була дівчина сита, добре годована — вона завжди приносила з дому гарну їжу: пиріжки, перепічки, коржі тощо. Вона погано вчилася, але була дуже весела і не могла говорити не сміючися. Вона й тепер, осміхаючись, загомоніла:

— Та Олександра... — Пріська почала й засміялась, не доказавши.

Учитель спитавсь:

— Що Олександра?

— Украла в мене хліб! — доказала Пріська і зовсім зареготалася, і її нерозумні сіро-сині очі з сміху аж сховалися за ситими щокми.

Ця звістка дуже вразила й здивувала вчителя. Такого в школі ще не було. Учитель знав, що деякі з дітей ще дома, перш ніж у школу почали ходити, були де в чому грішні, але в школі поки ніхто в гріх не вскакував.

На Олександрю він теж ніколи нічого не думав. Вона була просто дівчина боязка — мабуть, налякав її батько-п'яниця.

Учитель глянув на Олександрю й спитавсь:

— Олександрю, правда цьому?

Вона мовчала й сиділа нерухомо, як кам'яна. Учитель зрозумів, що Пріська казала правду. А Пріська вже не мовчала й торохтіла:

— Вона не вперше це краде. Вона кілька разів у мене тягала. Тільки кинеш торбу з пирогами — так і потягне. Та я все мовчала. А оце вже сьогодні... Бачу, вхопила хліб та й побігла з школи у двір, та зайшла за дерево, та й їсть. Я прибігла до неї, а вона злякалась. «Не кажи, — каже, — вчителю, я тобі малюнок дам...»

Учитель ще раз спитався:

— Олександрю, правда цьому?

У якій сім'ї виховували Пріську?

Чому звістка, яку почув учитель, дуже його вразила?

Але й тепер Олександра мовчала і сиділа нерухомо. Один великий школяр, не зовсім розумний і не дуже жалісливий, загомонів:

— Та що там її питається? Хіба й так не видно, що правда. Бач, що вигадала, — красти! Її треба прогнати з школи!

Школярі загули:

— Треба! Треба!

Учитель сказав:

— Чому ж то так?

— А тому, що вона краде, а ви або ми на кого іншого думатимемо по-дурному.

Інші казали:

— Це нічого не можна буде й положити в школі, якщо крастимуть.

— А хіба воно гарно, як казатимуть на школярів, що вони крадуть, — додавали треті.

Учитель сказав:

— Ось що, дівчата й хлопці. Ви он уже налагодились вигонити Олександру з школи, а ще не знаєте до пуття діла. А може, воно й не так було? Треба послухати спершу, що Олександра скаже.

Той-таки великий школяр почав був знову:

— Та що там слухати, хіба й так не видно?..

Але його зараз же спинено:

— Цить! Василь Митрович правду кажуть. Вже ж треба знати, що вона скаже.

Усі обличчя повернулися до Олександри, усі очі втупилися в неї. Всі дожидали від неї слова. Але вона й тепер сиділа, мов скам'янівши. Вона сховала голову межі плечі й прищулилась, неначе сподівалась, що її ось-ось ударять, хоча знала, що в школі не б'ються.

Учитель спитався:

— Ну, Олександро? Кажи, — ми ждемо.

Мовчить. Учитель знову:

— Не думай, що ми всі хочемо нападитися на тебе. Нам треба тільки знати правду. Може, це ще й не так, як кажуть, та я й думаю, що не так.

Бліде обличчя в Олександрі зробилося відразу, як жар червоне. Але ж вона мовчала. А вчитель казав далі:

— Еге, я думаю, що це не так. Мені здається, що Пріська якось помилилася і що ти не винна.

Олександрине обличчя нахилилося аж до столу.

— Певне, то ти свій хліб їла, бо я ніколи не повірю, що ти можеш украсти.

Голосне гірке ридання розітнулося у школі. Це плакала Олександра, припавши головою до столу. Школярі відразу притихли. Очі їм якось широко порозплющувалися, і вони мовчки, затаївши духа, дивилися на Олександру. А вчитель казав:

— Не плач! Коли цьому неправда...

— Правда!.. Правда!.. — скрикнула Олександра. — Я вкрала!

І вона заридала ще дужче. У великій класовій світлиці стояло шістдесят школярів мовчки, не ворущаючись, а серед їх, припавши головою до столу, гірко плакала маленька білява дівчина.

Довго вона плакала, і всі мовчали, аж поки вона трохи заспокоїлася. Тоді вчитель, сівши біля неї, спитавсь:

— Нащо ж ти це зробила?

Вона мовчала знову і знову похнюпилась. Учитель бачив, що сказати те, через віщо вона це зробила, їй так само важко, як було важко признаватися. Але вона перемогла себе.

Кілька разів вона починала казати, ворушила губами, але зупинялася.

Нарешті промовила:

— Я їсти хотіла.

— Хіба ти дома не їла?

— Не їла.

— Чому?

Вона знову змовкла і... зовсім несподівано уп'ять заридала.

— У нас... у нас... нема чого їсти... Батько нічого... не приносять з волості... усе пропивають... Ми їмо су... су... сухарі вже другий тиждень.

Як учитель дійшов істини?

Зачитай рядки, з яких стає зрозуміло, що діти змінили своє ставлення до Олександри.

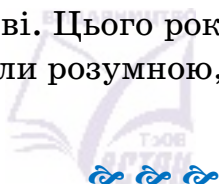
І більше вона нічого не могла сказати за слізьми. Давно був час починати вчиття. Учитель тихо взяв Олександру за руку і, сказавши їй кілька ласкавих слів, повів у свою хату, щоб вона там заспокоїлась. Як повернувся він у клас, то з десяток рук простяглося до його, і в кожній руці була якась їжа.

– Натє! Дайте їй! Хай попоїсть!

Учитель глянув на дітей. Хлопці були ні в сих ні в тих, дівчата деякі плакали. Він забрав усе, що діти надавали, і поніс Олександрі. Але вона нічого не хотіла їсти і все плакала. Він, скільки міг, розважив її, а сам пішов у клас і звелів співати молитву перед початком науки.

Як заспівали молитву, він непомітно ввів у клас Олександру.

Олександра після цього довго соромилась глянути учителеві в вічі. Але ні він, ні школярі ніколи не нагадали їй про те, що було. Та й не треба було їй нагадувати. З того часу вже ніщо не могло спокусити її. Дівчата-товаришки її люблять і часто дають їй чого їсти — такого, що з дому приносять. Але вона зрідка бере, хоч і часто сидить на сухому хлібові. Цього року вона здасть останнього екзамена і вийде з школи розумною, правдивою і чесною дівчиною.

1. Визнач тему твору. Яка ідея оповідання «Украла»?
Що означає *вкрасти*? Чи відображає заголовок тему твору?
2. Поміркуй, чому люди привласнюють чуже? А чому роблять це нишком?
3. Хто допоміг дітям зрозуміти причину крадіжки? Як би ти вчинив / вчинила на місці вчителя?
4. Чи можна вважати Василя Митровича Педагогом із великої літери? Чому ти так вважаєш? Чи не нагадує тобі вчитель автора?
5. Як ти розумієш останні рядки твору?

6. Чи відомо тобі, що в разі потреби ти можеш звернутися в *Службу в справах дітей*. Вона є в кожному місті, центрі громади. Чи знаєш ти номер телефону *Служби*?
Запитай у вчителів про це. А ще проблеми можна вирішити зі шкільним психологом, із яким варто говорити відверто.
7. Спробуй заповнити в зошиті таблицю SWOT-характеристиками* Олександрів. Зверни увагу на її сильні та слабкі риси. А також поміркуй, яким може бути майбутнє героїні.

8. Прочитай твердження зі словників і дай письмову відповідь на запитання «Чи легко бути людиною?»

- 1) Людяний — який щиро, доброзичливо, чуйно ставиться до інших; уважний до чужих потреб; гуманний.
- 2) Людяність виявляється в гуманному ставленні й повазі до людей, уболіванні за їхнє здоров'я та добробут, щирому прагненні допомогти у важких ситуаціях.

**Заувага до завдання 7.*

Тут: **SWOT**-характеристики — це чинники, що впливають на характер Олександрів. Їх ми об'єднуємо в чотири групи:

- сильні (англ. **Strengths**);
- слабкі (англ. **Weaknesses**);
- можливості (англ. **Opportunities**), за умови втілення їх;
- загрози (англ. **Threats**), пов'язані з їхньою дією.

		Позитивний	Негативний
Зараз	Внутрішній	Сильні сторони	Слабкі сторони
Майбутнє	Зовнішній	Можливості	Загрози

ОКСАНА САЙКО

(народилася
1976 року)

У кожен створений образ вкладаю якусь часточку себе, я свого роду перевтілююся. Адже в той час, коли пишу для дітей — сама стаю дитиною.

Оксана Сайко

Саме в перший день нового року народилася в містечку Скалаті, що на Тернопільщині, письменниця Оксана Сайко. Уже з одинадцяти років вона почала писати. Першим твором для дітей була пригодницька повість «Таємниця

старого будинку». Зошит із повістю передавали з рук у руки, тому в певний момент він опинився в одного районного журналіста, який, на жаль, загубив рукопис...

А згодом були інші твори, які Оксана писала не тільки у вільний час, а й під час уроків. Деякі невеличкі новели надрукували в районній газеті. Згодом Оксана Сайко здобула медичну освіту. Але її пристрасть — журналістика.

Спочатку Оксана Сайко писала тільки для дорослих. До дитячої прози повернулася у 2005 році, розпочавши співпрацю з журналом для підлітків «Сто талантів» видавництва «Свічадо». Якось надіслала в редакцію оповідання, головними героями якого були діти. Його схвалили та запропонували писати для дітей і надалі. Ось так народилася збілочка оповідань із життя підлітків «Новенька та інші історії».

Обкладинка до збірки
«Новенька та інші історії».

Худ. Наталка Гайда

До речі, оповідання
зі збірки «Новенька
та інші історії»
про життя підлітків
ти можеш
прочитати разом
із друзями
чи однокласниками.

В оповіданнях Оксани Сайко уявне перегукується з реальним. Отже, навіть у пережитих авторкою ситуаціях неодмінно є й частина вигадки, що вимальовує сюжет, а іноді додає йому певної драматичності. «Щось у сюжетах часом є десь почутим чи спостереженим... Але до всього того все одно додається фантазія», — наголошує письменниця.

ГАМАНЕЦЬ

Весна завжди непомітно і якось навіть зненацька переходить у літо. Ніби ще вчора вмивали вікна травневі дощі, сумувало в калюжах небо і вітер приносив вологу прохолоду, а сьогодні сонце яскраве, майже спекотне, а небо — блакитне-блакитне, без жодної хмаринки... І листя на деревах — того молодого зеленого кольору, що буває тільки на початку літа. Тепло, гарно... Здається, цим юним літнім теплом просякнуте все довкола: і повітря, і вулиці, і будинки, і обличчя людей... Вигулькнувши з-за рогу вулички з насадженими вздовж каштанами, задзеленчав трамвай, наближаючись до зупинки біля скверу, ніби запрошуючи прокататися.

Іванка стрибає на підніжку. Настрій у неї чудовий. За успішне закінчення школи батько дав їй гроші на ролики, про які вона стільки мріяла! Мружачи очі від сонця, Іванка усміхалася думці, що тепер-ось у неї будуть ролики, ще кращі, ніж в Галки з їхнього двору... За якихось півгодини у крамниці фірмового спортивного одягу вона знову приміряє їх для годиться, ще раз поглянувши в дзеркало, і зразу ж купить. На мить вона вкотре вже уявила собі, як взуває ці блискучі шнуровані червоні черевики з коліщатами, що так пасуватимуть до її червоних улюблених бриджів! Вона уявила, як гасатиме вуличками села, куди за два тижні поїде до бабусі на канікули, а за нею бігатимуть хлопчаки, не приховуючи свого захоплення. І серед них той зарозумілий Андрій, що полюбляє хизуватися своїм мопедом. Може, він захоче її прокатати, але вона відмовиться. Нехай катає свою Олену, за якою упадав минулого літа. І що він у ній знайшов? Цибата, худа, вся у веснянках... От, мабуть, теж помре із заздрощів, коли

побачить її в тих червоних роликах і бриджах, що так їй до лиця! Уявивши собі це, Іванка захихотіла з утіхи.

Людей у трамвай набилось багато, був саме час обіду. Галаслива літня жінка розпочала сварку, бо якийсь добродій боляче став їй на ногу. Хтось наче ненароком штовхнув Іванку, а відтак близько притулився до неї, наліг плечем, притиснувши до стояка, потягнув, наче зачепившись, за спортивну сумку. Та на це Іванка не звернула уваги — ніщо не могло потьмарити цього гарного, майже літнього дня.

— Дайте вийти! Дайте вийти! — почула над вухом дзвінкий дівчачий голос.

Іванка інтуїтивно схопилась за сумку й помітила, що «блискавка» розстебнута, стягнула в неї рукою. «Гаманець!» — обпекла одна-єдина думка, від якої Іванка аж спітніла. Так і є, попцупили гаманець. Трамвай наближався до зупинки. Коротко стрижена дівчина швидко пробиралася до виходу.

— Дайте вийти! Дайте вийти! — лунав її дзвінкий голос. «Вона!» — здогадалась Іванка. Миттю схопившись, вистрибнула з трамвая і кинулася за нею. «Головне, її не сполохати», — промайнула ще одна думка. Але та, обернувшись, зрозуміла, що її переслідують, і кинулась бігти. «Е ні, не втечеш!» — злоба додавала Іванці сили та впевненості. Крім того, вона завжди була першою в класі з фізкультури, а надто з легкої атлетики.

Провулок, ще один провулок, ще один, вузенький заїзд, за яким постали незугарні старі будинки... Ще трохи... Дотягнувшись рукою, Іванка схопила її за светра. Якийсь момент, спинившись, вони мовчки дивилися одна на одну, важко дишаючи. Схоже, вони були ровесницями. Злодійці теж було не більше тринадцяти. Старі потерті джинси, светр із чужого плеча, з надто довгими рукавами... Очі її горіли диким вогнем, у всій її поставі відчувалася навіженість та відчайдушність. Іванці здалося, що вона зараз побіжить знову, втече, загубившись у лабіринті будинків — і тоді плакали її грошки разом з роликами.

— Не чіпай мене! Гірше буде! Поб'ю!.. — раптом пронизливо заверещала дівчинка, ніби отямившись, намагаючись надати своєму голосу погрозовішого тону.

— Віддай гаманець! — звеліла Іванка. — Негайно, злодійко!

— Це я злодійка? — обурилася дівчинка. — Ну я ж тебе зараз!..

Вона щосили штовхнула Іванку, але та, схопивши, вивернула їй руку.

— Гей, Ритко, чого ви там не поділили? — гукнула їм якась жінка з балкону. — Ходи, забереш свого Івася. Вешталася десь увесь день!..

От так сестричка...

— Цить... сусідка... — зашепотіла Ритка, потягнувши Іванку далі від будинку, гукнувши жінці: — Зараз заберу, пані Галю!

Важко зітхнувши, вона витягла з кишені своїх джинсів гаманець і простягнула Іванці.

— На, забирай. Ніяка я не злодійка. Я краду дуже рідко в тих, хто має гроші, і не для себе, а для брата. Він маленький, два роки... Йому так хочеться якогось цукерка чи іграшки... А ми самі, без мами. Вже півроку, як померла... Сусіди помагають, годують нас. А от грошей бракує... Їх не так просто добути. Часом хтось із жалощів підкине кілька гривень, але нечасто. Є тут такий дядько Любко, він усім пиякам в борг дає, а мені не любить давати, бо довго не віддаю та й горілки в нього не купую... Правда, тітка з Італії надсилала якісь гроші пані Галі, що нас пильнує, але вони пішли на те, щоб нас до інтернату не забрали, та й в пані Галі ще своїх двоє дітей, вона ніде не працює, а дядько Ігор п'є, іноді й з хати виносить на пляшку... Але нічого... За тиждень мене обіцяли влаштувати на лоток торгувати всякою городиною. Там можна заробити. А за місяць приїде тітка з Італії і забере нас до себе... Але нащо я тобі все це розкажую? Тобі не зрозуміти.

Добери з тексту цитату, яка могла б бути назвою малюнка.

*Які риси характеру допомогли Іванці наздогнати злодійку?
Для чого потрібно загартуватися фізично?*

*Визнач із розповіді Ритки,
у чому причина її крадіжки.
Які рядки доводять,
що дівчина готова
працювати
і більше не красти?*

*Чому Іванка повірила Ритці?
Чи завжди треба вірити
іншим, прислухаючись
до почуттів?*

— Послухай, — враз заговорила Іванка, — якщо тобі так потрібні гроші, візьми їх. Мої ролики зачекають, — і вона простягнула дівчинці гаманець.

— Що?.. — не повірила Ритка.

— Візьми. А хочеш, я тобі їх позичу?

— Що? Справді позичиш? — втішилася Ритка, беручи гаманець.

— Їх досить і вистачить, поки не приїде твоя тітка.

— Яка ж ти класна! — Ритка обійняла Іванку. — Я віддам їх тобі, обіцяю! Ти віриш мені?

Іванка кивнула:

— Так... У мене теж немає мами...

Іванка прямувала вулицею, наповненою майже літом, не поспішаючи, поверталася додому, у глибокій задумі. Вона думала про те, що могла би бути на місці Ритки, якби не батько, завдяки якому вона ніколи не знала, що таке нестатки, що таке чогось не мати. Вона важко зітхнула. І що ж то тепер придумати, щоб Андрій звернув на неї увагу? Без роликів буде важко, але вона все одно щось придумає. Може, попросить його навчити її їздити на мопеді? Усі дівчата бояться, і Олена теж, а вона ні...

Батько був уже вдома. Біля їхнього під'їзду стояв його новенький джип. Ще з порога гукнув:

— Ну, як там ролики? Задоволена покупкою?

— Я не купила їх, тату.

— Чому? Ти потратила гроші на щось інше?

— Так, — відказала Іванка, — на щось набагато важливіше, ніж ролики!

1. Які проблеми авторка порушує у творі?
2. Чи можна виправдати Ритку? Чому ти так вважаєш?
3. Які позитивні риси характеру Іванки виявилися в цій ситуації?
4. Накресли таблицю в зошиті та заповни її.

Героїня	Іванка	Ритка
Соціальне походження та побутові умови		
Портрет		
Авторська характеристика		

5. Проаналізуй заповнену таблицю. Чи зрозумілі тобі причини вчинку Ритки та поведінки Іванки?
6. Як ти вважаєш, чи легко пробачити? А чи потрібно пробачати? Чому?
7. Продовж речення «Я хотів би / хотіла б дружити з героїнею твору...», використовуючи алгоритм (дивись *Додаток 5*, що на форзаці підручника)..
8. Яку героїню із прочитаних творів тобі нагадує Ритка? Чому? Порівняй цих персонажів.

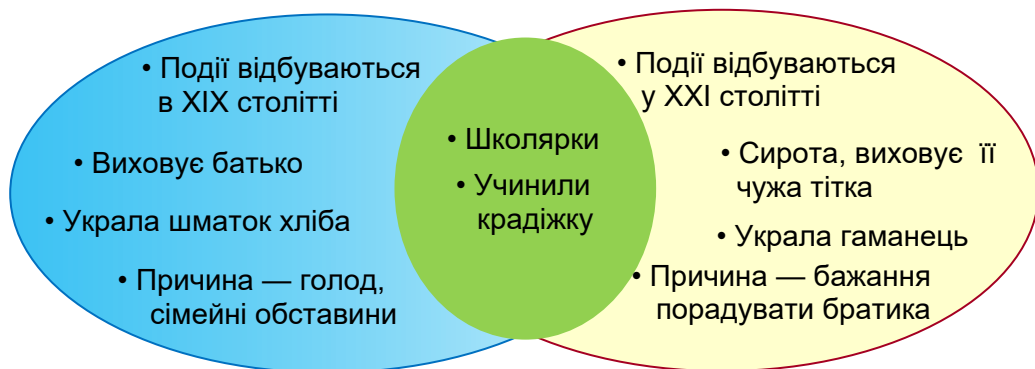

Олександра

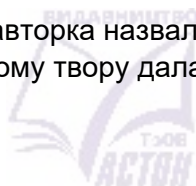
(Борис Грінченко. «Украла»)

Ритка

(Оксана Сайко. «Гаманець»)

9. Як ти вважаєш, чому авторка назвала своє оповідання «Гаманець»? А яку назву цьому твору дала / дав би ти? Чому?

ГАЛИНА КИРПА

*Галина Кирпа
на початку творчого шляху*

- Із творчістю Галини Кирпи ти вже мав / мала можливість ознайомитися цього річ. Коли і в якій області народилася Галина Кирпа?
- Пригадай, який її твір читав / читала. Це був віршований, прозовий чи драматичний твір? Відповідь обґрунтуй.

*Галина Кирпа презентує
книжку «Мій тато став
зіркою» в одній з бібліотек*

Діти малюють і пишуть листи
українським воїнам.

*А що ти намалював би /
намалювала б для бійців
Збройних сил України?*

Галина Кирпа, як і кожен із нас, глибоко переживала події, які відбулися в Україні у 2014 році. Революція Гідності, російсько-українська війна...

Тема війни хвилювала й продовжує хвилювати письменників і письменниць.

Мотив втрати рідної людини, почуття та переживання дитини, тато якої загинув на Майдані у 2014 році, відобразила Галина Кирпа у творі.

«Задум завжди впливає мовби спонтанно. «Мій тато став зіркою» з'явився після того, як я побачила маленьку дівчинку, що стояла на Майдані з мамою біля домовини. У тих сірих беззахисних очах ніби й «прочитався» увесь «Тато...». Хоч писався цей твір понад рік», — читаємо в інтерв'ю Галини Кирпи.

МІЙ ТАТО СТАВ ЗІРКОЮ

Коли тато вперше не прийшов додому ночувати, мама сказала, що так треба. Мовляв, він залишиться на Майдані.

— А де він там спатиме? — спитала я.

— Він там не спатиме, — відповіла мама. — Йому не буде коли там спати.

— А що ж він робитиме?

Виявляється, на Майдані повно роботи. Усякої. І саме тієї, що без тата не зробиться. Він там потрібен. Це мама так каже. А що насправді — я не знаю. Вдома мені він теж потрібен.

— Коли це все закінчиться, ми з тобою малюватимемо небо й тополі, — казав тато. — І тополі у нас із тобою діставатимуть до самого неба. Я хочу, щоб усі побачили, яке високе в нас небо і які високі тополі [...]¹.

Якось мама згадала татові слова і знайшла мені коробку кольорової пастелі. Поклала її переді мною на стіл і мовила:

— Чого ж чекати, поки все закінчиться? Мені здається, все тільки починається.

Я беру синю пастель і замальовую нею пів аркуша білого паперу. Відразу стає видно, яке в нас високе небо.

— А йому там уночі не буде страшно? — питаю маму.

— Їх там багато, — відповідає мама. — І з ними Господь Бог.

Напевне, й справді — багато, мама рідко помиляється. Там їх багато навіть удень. Якби ви знали, як гарно бачити дорослих, що ходять з прапорцями! Вони тоді перестають сваритися, співають гімн і більше усміхаються [...].

Книжка «Мій тато став зіркою» побачила світ у «Видавництві Старого Лева».

Худ. Оксана Була

Що можуть символізувати небо і тополі на малюнку тата і донечки?

Чи любиш ти малювати з рідними, близькими людьми? Що ви малюєте?

¹[...] — позначення скорочення; за покликанням <https://cutt.ly/UZtJvVO> або QR-кодом — повна версія твору.

*Що об'єднує дорослих
людей для виконання
гімну та намагань
жити в мирі?*

*Про які історичні події
згадано в творі?*

*Що тобі відомо про
Майдан 2014-го року?*

*Для чого люди тоді
об'єдналися?*

Наступного дня ми з мамою ходимо Майданом, шукаємо тата. Пробираємося крізь юрбу до великого зеленого намету. Мама переконана, що тато там. Ні, немає. Був і вже пішов. Ідемо до другого зеленого намету, потім до третього. Їх там не злічити скільки. Аж раптом хтось мене підхоплює вгору і пригортає до своїх грудей. Міцно-преміцно, міцніше не буває. Я мало від того не задихаюся. Але мені в тих обіймах так тепло, що я завмираю.

— Ой, тату, задушиш, — шепчу я.

А тато мовби не чує — обіймає ще міцніше.

— Доцю, сонечко, ми переможемо, — шепоче тато мені на вухо. І я розумію: шепоче він не тому, що звіряє якусь таємницю, а просто від щастя. Колись мама казала, що щасливі

люди часто говорять пошепки. Мені трішки лоскітно, і я подумки сміюся.

Потім тато дедалі частіше й частіше не приходив додому ночувати. Мама потроху почала звикати, що на Майдані він потрібніший. У нього там була своя барикада, казала мама. І море одностудців.

А от я так і не звикла. Мені самій доводиться домальовувати високу тополь до самого неба.

Але минала ніч, друга, третя, а тато все не приходив. Я вже збилася з ліку, скільки було тих безтатних ночей.

Мама щодня їздить на Майдан, але вже без мене. Вона шукає тата на всіх барикадах [...].

Та й мамин телефон не вмовкає. Усі дзвонять. Усі питають. Усі втішають. І сподіваються, що тато ось-ось знайдеться.

Мені це вже починає не подобатися, і я раз по раз питаю маму:

— Коли прийде тато?

ТАБІТ

І вперше мама нічого не відповідає. Так наче я питаю про когось стороннього. Вона поводить ся так, мовби не чує мене. Так наче вуха в неї за-ткнуті ватою. І взагалі мама мені теж починає не подобатися. Вона враз стала якась інакша. Майже нічого не говорить, усе підходить до мене і обіймає. Ні з того ні з сього.

— То коли, мамо? — допитуюсь я.

І мама нарешті не витримує. Сідає на канапу, бере мене на коліна й каже:

— Він не прийде, доцю. Він поїхав... — у мамі глухне голос, і далі вона не каже, а мовби видихує: — Далеко...

— Далеко? — перепитую я, бо мені не дуже віриться, щоб тато міг поїхати кудись із Майдану. В нього там своя барикада, і він там дуже потрібен. Мабуть, мама щось не договориює.

— Мамо, тільки не поведься зі мною, як з маленькою, — прошу я.

Мама здивовано дивиться на мене. Здається, хоче щось заперечити, та врешті-решт передумує.

— Гаразд, не буду, — обіцяє вона і знов ні з того ні з сього мене обіймає. Міцно-міцно, міцніше не буває. А потім дуже довго цілує в голову.

— А далеко — це куди? І коли він до нас повернеться? — помовчавши, допитуюсь я, але мама не відповідає.

Напевно, вона сама не знає. Та за кілька хвилин стає ясно, що мама все знає. От лиш чомусь не хоче, щоб знала і я.

— Він не повернеться до нас, доцю... — мамі, здається, бракує слів. — Наш тато... Твій тато... став... зіркою.

— Як це — зіркою? — питаю я і придивляюся до мамі: — Може, вона жартує?

Мама довго-довго — довше не буває! — мовчить, а тоді каже:

— Його вбили. На барикаді.

Подумай, для чого авторка використовує повтори.

Що означає вислів «стати зіркою»? У яких життєвих моментах так говорять?

Подумай, чому мама сказала донечці правду.

*Що тобі відомо про події,
які відбувалися на Майдані
в Києві у 2004 році та
у 2014 році?*

*Поцікався про них у вчителя
/ вчительки, рідних.*

Неофіційний гімн
Помаранчевої революції
(події 2004 року) —
хіп-хоповий сингл
гурту «Ґринджоли»
«Разом нас багато! Нас
не подолати».

*Як ти розумієш слова
пісні «Разом нас багато!
Нас не подолати»?*

*Поміркуй, чому ці слова
згадували й на Майдані
у 2014-му році під час Рево-
люції Гідності.*

Мама обіймає мене міцно-міцно — міцніше не буває! — і плаче. Я ще ніколи не бачила, щоб мама плакала. Її сльози горохом падають мені на коси, і я відчуваю, наскільки вони гарячі. Мало не обпікають!

Я торопію так, що не можу ворухнути губами. Як це — вбили? На Майдані? За що? Мама каже, що вбивцю розшукують. І неодмінно знайдуть. Не сьогодні-завтра. Але я певна на всі сто: тата вбив той, хто не знав, що його нема за що вбивати. Той, хто не бачив його усмішки й не чув його голосу. Лише той! Бо хіба можна такого тата вбити навмисно?!

Я вмощуюся в мами на колінах, пригортаюся до неї все ближче та ближче — ближче не буває! — і захлинаюся сльозами. Мама гладить мені голову, плечі, руки, мовби не вірить, що це все моє. А тоді, очевидно, вірить — і помалу заспокоюється. Потім каже не так мені, як собі:

— Хай там що, доцю, а ти ніколи не забувай одного: наш тато став зіркою і завжди нам світитиме.

Мені хочеться крикнути криком на цілий світ:

— Ні, я так не хочу!!! Нехай світить зірка, а не тато!!! А тато нехай малює мені високе небо і високі тополі!!! Хай він буде просто татом та й усе!

Мама не чує, як я кричу, бо я кричу про себе, подумки.

— А Іванчин тато теж там? — питаю я маму згодом, тицяючи пальцем у вікно, звідки синіє небо.

— Їх там багато, — каже мама. І тихо-тихо — тихіше не буває! — додає: — Як дрібного чорного маку...

© 2014 В. П. П. П.

Он як. Виходить, і Іванчин тато *т а м*? І він теж світить?

Я згадала слова, що скандували люди на Майдані: «Разом нас багато! Разом — сила!» Луна котилася аж до неба, і зірки передзвонювалися тими самими словами [...].

Тепер мені нема де подітися від усіляких думок. Мені треба збагнути щось дуже головне. Якщо й справді мій тато став зіркою, то чого моя мама так багато плаче? Чого вона цілими днями просиджує з його світлинами в руках і ховає від мене очі. Я знаю: не тому, що не хоче мене бачити, а тому, що очі в неї заплакані.

Того вечора мама взяла мене до себе в ліжку. Я трохи лежу з мамою, а потім перебираюся в своє ліжка. Бо знаю напевно, що друга подушка — для тата. Якщо зірка заглядає у вікно, то її світло впаде на подушку. Мама покладе на те світло руку і мовби торкнеться тата. Я приплющую очі, щоб самій усе те побачити. У шпаринку очей. Але побачила все те уві сні.

Часом ми з мамою ходимо на затоку — дивитися на воду, бо тато дуже любив туди ходити. Вода там чиста і гладенька, мов долоня. У ній відбиваються кудлаті хмари й високе небо. Ти стільки разів їх малював, тату! Тепер же мені доводиться дивитися на все те не двома очима, а чотирма. І за тебе!

А найчастіше я думаю про те, що якби тато не поквапився стати зіркою, то він неодмінно побачив би нашу Йордану. Їй довелося народитися вже без нього. Тато навіть не знав, що в нас буде дитина. Точніше, в мамі. Мама не встигла йому тим похвалитися. «Скажу тоді, як переможе Майдан», — думала мама. Вона вірила, що то буде дуже скоро. Але коли переміг Майдан, тато вже був зіркою.

Посеред літа в нас удома з'явилася дівчинка. Смішна, чорнявенька і голосиста.

— Назвемо її Йордана, — сказала мама.

Я уявила собі, як би це сподобалося татові! З усіх зимових свят він чомусь найдужче любив Водохреще і називав його Йорданом. Досі чую, як вони з мамою співають дуєтом:

*Ой на річці на Йордані
Там Пречиста ризи прала...*

*Чому саме Йорданою
назвали молодшу
сестричку оповідачки?*

*Чи виникають у тебе
асоціації із зірками
про тих, кого немає?*

*Як ти вважаєш, чому
порівнюють душі людей,
які померли, із зірками?*

*Що ще може
символізувати зірка
на небі?*

*Пригадай або відшукай
в інтернеті біблійну
розповідь, у якій також
згадано зірку.*

*Про що йдеться у
творі?*

Що символізує зірка?

Я силкувалася уявити ту Пречисту, що стоїть у холодній воді і пере для свого сина ризи, і не могла. Тут у мене в рукавичках руки ой як мерзнуть! Але навіть якби не мерзли, то напевно чи вона прала б у рукавичках?

Коли увечері небо всипає зірками, ми з мамою сидимо на веранді й дивимося на небо. Деся там — наш тато. Якщо довго дивитися, можна помітити, як одна зірка моргає. Напевно, то мій тато. Він завжди моргав, щоб мене посмішити.

Йорданка спить поруч у візочку. Вона ще так далеко не бачить. І навіть не знає, що її тато — зірка. Цікаво, які їй сняться сни? Може, білі, як сніг, а може, сині, як небо? А може, кольорові, як мої пастельки? А може,

їй сняться зірки і вона чує їхні розмови. Мабуть, тато розкаже їм усім про нас — про маму, про мене, і про те, як ми святили воду на Водохреще. Саме через тиждень після Йордану мій тато не вернувся з Майдану. Саме тої ночі він і став зіркою. Але я все одного його чекаю. Тепер уже з неба. Тато будь-коли може подзвонити на мамин мобільний. Мама казала, що ніколи не зітре звідти татового номера.

Я пригадую татові очі. Перед тим, як він став зіркою, у них було повно тривоги, і вони майже не усміхалися. Навіть на Водохреще, коли ми втрюх ходили до Михайлівського собору святити воду. Надворі було морозяно і сніжно. Холод пробирався аж до рук. «Залазьте в одну рукавичку, — сказала я своїм рукам, — і вам стане тепліше».

Мої руки слухняно залізли в одну рукавичку, а тато підхопив мене на руки, розціпнув свою куртку і засміявся: «Дивись, яка тут схованка!»

І я, недовго думаючи, сховала руки в татовій пазусі.

Якби я знала, що то наше останнє Ворохреще, я з тієї пазухи нізащо не вилізла б.

А сьогодні мені не спиться і не спиться. Хочу, щоб спалося, а не вдається. Кручуся на всі боки, згортаюся калачиком, лягаю горілиць — нічого не допомагає. Може, обняти подушку? Ан-ну... Що це там? Я — лап-лап — і намацую якусь коробку. І не якусь! То коробка кольорових пастельок!

Тато щороку дарував мені коробку пастельок. І не тому, що я їх швидко змальовувала, а тому, що він і сам любив малювати пастельками. Та оскільки їх у нього не було, то він позичав у мене. І часто позичав назавжди, бо всі їх змальовував до крихти.

Невже тато й досі не забувся про свою звичку — підкладати подарунки під подушку. Саме цим він і відрізнявся від Святого Миколая. Бо Святий Миколай підкладав лише на свято, а тато — будь-коли. Але ж день народження у мене аж восени!

— Він знає, що восени, — каже мама. — Але сьогодні день твого ангела.

Ну, звичайно, як це я забула? Ще й подумала: а от тато ніколи не забував не то що про мене, а й про мого ангела. І сама собі усміхнулася. Тато умів найбуденніший день перетворити на свято.

Уранці мені відразу ж захотілося малювати.

— Після сніданку, — сказала мама.

— Гаразд, скільки там того сніданку, — подумала я.

Мій стіл стоїть просто біля вікна. З нього гарно видно небо. Я виймаю синю пастельку і малюю небо. Тоді — жовту, щоб намалювати сонце. Та потім передумую. Краще вже місяць, бо таке синє небо буває лише вночі. Тоді ще раз передумую і малюю обох — і сонце, й місяць. І нехай хто скаже, що такого у світі не буває!

Навпроти місяця я малюю струнку зелену тополя. І зумисно малюю її такою заввишки, щоб вона торкалася неба. То все — для тата. Якщо він, бува, стомиться, то йому буде куди сісти відпочити, подумалось мені. Я вже знаю, що тополі завжди дістають до неба, тільки шкода, що того ніхто не бачить. Ніхто, крім мого тата.

— А Йорданка скоро виросте? — питаю я маму.

— Скоро, — відповідає мама.

— Коли?

— Так скоро, що ти не встигнеш і посивіти, — усміхається мама.

Я помічаю, що мама посивіти вже встигла. Хоч ще зовсім молода. Їй усього двадцять вісім. Моя мама посивіла за одну-єдину нічечку. І стала схожа на кульбабку, що відцвіла [...].

Якби тато не став зіркою, то брав би нас із Йорданкою на плече: її — на ліве, мене — на праве. Коли сестра підросте, я їй неодмінно це розкажу. Напевно, вона так само, як і я, полюбить сидіти в тата на плечі. Але їй дістанеться ліве плече, бо праве вже зайняте. На правому завжди сиділа я.

Наприкінці літа ми з мамою їдемо знайомити Йорданку з другою бабусею — татовою мамою. Там одна дитина вже є — мій двоюрідний братик Павлусь. Він старший за мене і цього року піде в другий клас [...].

Цілі вечори ми просиджуємо з ним на заскленій веранді, і спати нам геть не хочеться. Бо з Павлусем цікаво. Він дуже багато знає. Особливо про танки, гради й гармати.

— І хто додумався називати танки «Тюльпанами», «Акаціями», «Гвоздиками»?! — обурюється Павлусь.

Я обурююся разом із ним, якщо не більше. Такі назви можна давати хіба що цукеркам, а не танкам!

— Ось виросту і зроблю так, щоб на світі не стало ні танків, ні градусів, ні гармат, — заявляє Павлусь. — Знаєш, так щоб раз — і зникли!

Авжеж, я знаю, що Павлусь зробить, як каже. Він у нас такий — хоробрий і завзятий. Мабуть, людина, яка хоче вирости, й не може бути інакшою.

А от я зовсім не хочу вирости. Мені більше кортить повернутися в той час, коли з нами був тато.

Зненацька мене охоплює туга і шепче мені на вухо: «Доцю...» Татовим голосом. Якби ви хоч раз у житті почули той голос, ніколи не забули б!

Я дивлюся крізь широке вікно надвір. Звідси видно, мабуть, пів неба [...].

— Бачиш он ту зірку? — питаю я Павлуся.

— Бачу, — каже Павлусь. — Дуже яскрава. Жаль, що вона так високо. Нічим не дістати.

— То наш тато, — кажу я трохи голосніше, щоб Павлусь розчув кожне слово й не перепитував. — Він став зіркою, — а потім згадую мамині слова про Майдан і додаю: — Їх там багато, і з ними Господь Бог.

Павлусь довго дивиться то на зірку, то на мене, немов хоче упевнитися, чи я з нього не кепкую. А тоді каже:

— Добре тобі... — Павлусь на хвилюк замовкає, ніби думає: казати чи ні. Та потім таки каже: — А мій на війні... Ну, це там, де гинуть.

Я дивлюсь на Павлуся й мені здається, що це вже не Павлусь, а цілий Павло. Бо такі слова говорять тільки в дорослому віці. Скажімо, в такому, як мій дідусь.

— Твій теж стане... — починаю я і прикушую языка.

Мені раптом стає страшно. Я згадала, як уранці по радіо передавали про дванадцятьох загиблих під Луганськом. Вони підірвалися на міні. А що, як серед них і Павлусів тато?! Та навіть якщо й не Павлусів, то чийсь! Однак — Т А Т О!

— А скільки твоєму татові років? — питає Павлусь.

— Двадцять вісім, — відповідаю я.

— Ти ба, такий молодий, а вже зірка, — каже Павлусь.

Але в голосі в нього немає й краплі заздрості, лише сум. І той сум — завбільшки з гору, яку й за ніч не обійти.

— Жаль, що ти його не завжди можеш бачити, — додає Павлусь.

*Як ти вважаєш,
сподівання дівчинки
є марними? Чому?*

*Чому так важливо
згадувати про тих,
кого немає поруч?*

*Чи згідний / згідна ти
з думкою дітей?*

*Чи можна говорити
про те, що дівчинка,
незважаючи на вік,
цікавиться подіями
в державі?*

*Чому так важливо
знати історію своєї
країни?*

— Не завжди, — зітхаю я.

Хоч насправді мені хочеться сказати, що я свого тата бачу частіше, ніж завжди. Я бачу його, коли захочу. Досить мені тільки заплющити очі, як він з'являється переді мною. Усміхнений і щасливий. Я навіть чую, як він шепоче мені на вухо: «Доцю, сонечко, ми переможемо...» [...].

Потім тато садить мене собі на праве плече і несе кудись далеко-далеко. Крізь увесь Майдан [...]. А просто над нашими головами світить зірка. Так високо, що вище й не буває. Та й дістати до неї можна лише очима.

І лише очима можна сказати: «Ти назавжди зі мною, тату!»

1. Від чийого імені створена ця історія?

2. Поясни, як ти розумієш переносне значення вислову «тато, якого вбили на барикадах, став зіркою».

3. Які символи наявні у творі? Що вони позначають?

4. Яка тема й ідея твору?

5. Хто, на твою думку, втілює ідеї гуманізму та самопожертви? Чому ти так вважаєш?

6. Кому можна адресувати такі рядки: «...тата вбив той, хто не знав, що його нема за що вбивати... хто не бачив його усмішки та не чув його голосу...»? Поясни, чому ти так вважаєш.

7. Чи писав / писала ти листи? Кому? Напиши лист авторці твору. Поміркуй, про що ти їй розповідатимеш. Якими враженнями поділишся? Оформи лист за вимогами.

• Звертання → • Основний зміст → • Дата та підпис

Щоб лист надійшов адресатові / адресатці, треба його надіслати в конверті на адресу того, кому ти цей лист пишеш.

Скористайся для цього послугами пошти.

Обов'язково наклеї марку на конверт і правильно заадресуй його!

У ПОШУКАХ ПРИГОД І ЧУДЕС

- ♦ Всеволод Нестайко. «Чарівні окуляри»
- ♦ Зірка Мензатюк. «Таємниця козацької шаблі»

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

- Олесь Ільченко. «Загадкові світи старої обсерваторії»
 - Дара Корній. «Петрусь Химородник»
- Ксенія Ковальська. «Канікули прибульців із Саллатти»

«Козак Мамай». Витинанка Андрія Пушкарьова

**ВСЕВОЛОД
НЕСТАЙКО
(1930 – 2014)**

Сьогодні приснилося, що я літаю. Поруч зі мною двоє хлопчиків: «Чого літаєте? — питають. — Ви дорослий, тільки діти мають літати». Я тут же засоромився і прокинувся.

Всеволод Нестайко

Всеволода Нестайка називають **тим, хто дарує дитинство**, бо його твори — для дітей і про дітей.

Батько майбутнього митця був січковим стрільцем¹, дід і прадід — священниками. Мати — учителькою. Під час війни майбутній письменник жив із мамою в школі. Уже дорослим Всеволод Нестайко згадував: «З одного боку — це було весело — жити в школі, а з іншого... Я заздрив моїм друзям, яким наша вчителька Ліна Митрофанівна записувала в щоденник:

За покликанням
<https://cutt.ly/kZtJRww> або
QR-кодом є
документальний фільм
«Всеволод Нестайко.
Родом з дитинства»
(режисер — Максим
Погребняк).

¹ Січові стрільці — члени
військової формації часів
Української революції
1917–1921 років.

А ти хочеш, щоб твої
батьки працювали
в школі? Чому?

“Завтра прийди з батьками!” Мені до щоденника нічого не писали: моя мама була поруч».

Герої Всеволода Нестайка взяті з життя. Та й про себе митець писав: «У дитинстві я був худенький і маленький — чи не найменший у першому класі. І страшенно хотів якнайшвидше вирости. За порадою однокласника Васі, такого ж, як я, шпінгалета, я прив’язував до однієї ноги важку праску, до другої — цеглину, хапався за верхню планку одвірка і висів, поки вистачало сил, намагаючись витягти своє тіло. А ще той Вася мені сказав,

що від дощу все росте. І я довго простоював під дощем, підставляючи струменям свою грішну руду голову. Мама дивувалася, чого в мене постійний нежить.

А коли я став по-справжньому дорослий, мені страшенно захотілося повернутися назад у дитинство — догратися, досміятися, добешкетувати. Вихід був один — стати дитячим письменником. Так я й зробив. І, пам'ятаючи своє невеселе дитинство, намагався писати якомога веселіше. Не поспішайте, як я колись, швидше виростати. Бо дитячі роки неповторні».

У 2018 році вчителі зі шкіл Болгарії, Польщі, Португалії, Іспанії, Чехії, Греції та Литви створили мапу найпопулярніших дитячих книжок усієї Європи.

Так-от, найпопулярніша, найкраща та найважливіша книжка, яка представляє Україну, — «Тореадори з Васюківки» Всеволода Нестайка.

1979 року Міжнародна рада з дитячої та юнацької літератури внесла «Тореадорів з Васюківки» до Особливого Почесного списку Андерсена, а фільм про сільських «тореадорів» здобув гран-прі на Міжнародному кінофестивалі в Мюнхені.

«Рудий їжачок» — так дражнили в дитинстві самого письменника, тому що він був рудим. Це дитяче прізвисько він зберіг у книжці «Чарівні окуляри»¹.

Відшукай в інтернеті фільм «Тореадори з Васюківки» та переглянь його.

Пригадай, який твір називають казкою.

На основі вивченого сформулюй визначення повісті-казки та перевір себе за словником у Додатку 1.

Цікаво, що в 2017 році було оголошено кастинг на роль акторів у дитячому фільмі «Чарівні окуляри». У фейсбуці створено відповідну сторінку.

¹ Текст книжки «Чарівні окуляри» (усі пригоди без скорочень) подано за покликанням <https://cutt.ly/eZtJP21> або QR-кодом.

«Чарівні окуляри» — **повість-казка** про фантастичні пригоди сучасних школярів. В основі твору — розповідь про неймовірні пригоди звичайних школярів. Такі твори називають **епічними**.

ЧАРІВНІ ОКУЛЯРИ

Пригода перша

Загадкова записка, з якої починаються чудеса

Мене звать Вася. Вася Богданець. Але в класі всі називають мене Рудий Африканський Їжачок. Або Африканець. Або Рудий Їжачок. Або просто Їжачок. Рудим Африканським Їжачком мене Ромка Черняк назвав, лідер нашого класу. Ми тоді Африку з географії проходили. А волосся в мене справді

Худ. Анатолій Василенко

*А як пестливо
називають тебе рідні?*

*Чи можна вважати,
що кожна людина
по-своєму незвичайна?
Чому?*

руде, як жар. І настовбурчене, як голки в їжачка. Та я не ображаюся на те прізвисько. Рудим мене змалку завжди називали, з дитячого садка. І я звик. Та й не в усіх це слово звучить образливо. Мама, наприклад, називає мене «Сонечко моє руденьке!». А бабуся каже: «Ти в нас особливий сонячний хлопчик!» «Сонячний-то сонячний, — думав я. — Але краще б я був блондином або брюнетом, чорнявим, як Ромка Черняк».

Ех! Як я заздрив тому Ромці Черняку!.. Який він був меткий,

спритний, дужий!.. І удачливий!.. Як він на ковзанах, на ро-
ликах катався!.. Як він у футбол грав!.. А я невдаха... На ков-
занах, на роликах раз у раз падаю. І в спортивних іграх я не
мастак, скоріше партач — і м'яч у мене одбирають, і забивати
не вмію... Худенький я, слабосилий. Мене бабуся сметаною
щодня годує, але це позитивних результатів не дає. Єдине, що
мене рятує, — моя легковажна вдача. Я ніколи довго не жу-
рюся. Позітхаю трохи і за хвилину вже сміюся. Це в мене спад-
кове, від дідуся Грицька, маминого тата... Про дідуся я потім
ще розкажу. Він у нас дуже добрий і веселий — його всі люб-
лять. Зараз скажу тільки одне: дідусь мене завжди розраджує:

— Ніколи не вішай носа, рижухо мій дорогий! Ти в нас не-
звичайний, особливий. А незвичайні стають видатними, вели-
кими людьми: полководцями, президентами, письменниками...

— Ага! Так для цього ж вирости треба, стати дорослим, —
кажу я. — А до того що робити? Не чув я, щоб школярі ста-
вали полководцями, президентами чи письменниками.

— Що ж, може, й почекаати трошки
доведеться, — усміхався дідусь. — Не
*разем Кракув*¹ будувався, як кажуть
поляки... Але незвичайна доля тобі за-
безпечена! Я тебе запевняю!

Я тільки зітхав, чекаючи здійс-
нення його пророцтв. Нічого незви-
чайного в моєму житті поки що не
траплялося. Хіба що після дідових
розмов сни мені почали снитися ди-
вовижні.

.....

Крім снів, нічого незвичайного
у моєму житті не відбувалося.

І от раптом...

Якось, виймаючи з сумки на перерві підручник з україн-
ської мови, я побачив, що з нього стирчить ріжок аркуша із
зошита в клітинку. Аркуш був складений учетверо. Я розго-
рнув його, бачу — записка. Читаю: «Якщо ти хочеш, щоб з

*¹...разем Кракув —
...одразу Краків...*

*Ти ким мрієш стати?
Чи думаєш уже про
вибір професії?*

*Хто тебе зазвичай
підтримує та надихає?
Дорослі чи однолітки?
Чому?*

Чи часто ти бачиш сни?

*Пригадай, у яких творах
використано мотив сну.*

тобою сталося щось несподіване й незвичайне, шукай чарівні окуляри!» І підпис: «Ритас».

Тю! Що за дивина?! Мене аж у жар кинуло. Чарівні окуляри!.. Де ж їх шукати?! Хто це написав?! «Ритас!..» Я обвів очима клас. І погляд мій зупинився на Маргариті, тобто Риті Скрипаль. У мене перехопило подих. Рита Скрипаль була першою красунею у нашому класі. Струнка, голубоока, чорноброва... Горда і неприступна. Нікому і ніколи вона не писала записок. Навіть Ромка Черняк губився і ніяковів перед нею.

Інших Рит у нашому класі не було. Серце моє калатало, як дзвін... Невже, неville це вона написала мені таку дивну записку?!

Питати її я, звичайно, не наважився. На наступній перерві я кілька разів пройшов повз неї, загадково усміхаючись. Один раз навіть приставив до очей складені окулярами пальці. Вона тільки презирливо скривилася і зневажливо пхикнула. «Оскільки йдеться про щось загадкове і таємниче, годі й думати, що вона признається», — подумав я...

..... Вася Богданець розповідає про таємну записку Ромці Черняку. Але коли простяг аркуш другові, виявилось, що текст зник.

...І тут мені стрельнуло:

Як, на твою думку, автор ставиться до героїв? Чому?

— Ой! Мабуть, вона була написана спеціальним хімічним чорнилом, яким шпигуни листуються. Я в одному детективі читав — спершу видно, а тоді текст зникає...

— То ти що — шпигун? — криво усміхнувся Ромка. — А що було в записці?

— Там було написано: «Якщо хочеш, щоб з тобою сталося щось несподіване й незвичайне, шукай чарівні окуляри». І підпис: «Ритас».

— «Ритас»? А ти не брешеш?

— Та щоб я!.. — знову вдарив я себе в груди.

— Ну, добре-добре!.. Ритас... Ритас... Отже, Рита Скрипаль?... Он воно що!.. Ха-ха-ха! — зареготав Ромка. — Хочеш сказати, що Ритка написала тобі записку? Та ще шпигунським чорнилом, яке потім зникає?... Мовляв, не доведеш... Ну,

ти фантаст! Брат Стругацький!.. Ніколи нікому записок не писала і раптом тобі. Рудому Африканському Їжачкові написала!.. Ну, гуморист!.. Ха-ха-ха! Остап Вишня!..

Ромка не став церемонитися, і через п'ять хвилин весь клас уже реготав із мене. Таким посміховиськом я ще не був ніколи... Ритка раз у раз презирливо пхикала, дивлячись на мене. Вона навіть говорити нічого не стала, просто пхикала.

Але ж була записка!.. Я ж не вигадував!..

.....

Я ж то знаю, що не галюцинація була, а насправді. І чого б це раптом виникла така галюцинація — про чарівні окуляри. Ні! Треба їх шукати! Треба! Десь вони таки є!..

У моєї бабусі теж дві пари окулярів — для телевізора і для читання та штопання моїх шкарпеток. Але ні ті, ні ті чарівними не виявилися.

А тоді я наважився і зайшов до «Оптики», що на вулиці Лютеранській. Вона приватна і загадкова — у дворі, в закапелку. Попросив дати мені поміряти сонцезахисні. Майже пів години міряв-міряв — нічого чарівного не наміряв. Засмучений, вийшов я з «Оптики» і пішов гуляти Києвом... Понад годину блукав і нарешті приблукав у скверик неподалік нашого будинку. У цьому скверіку завжди сидять пенсіонери в окулярах, газети читають або в шахи грають. А сьогодні чогось нікого — мабуть, по телеку якийсь аргентинський серіал показують. Іду, іду... І раптом бачу — на лавці лежать окуляри. Хтось, певно, забув. Мене аж у жар кинуло — передчуття якесь... Схопив я ті окуляри, почепив і... дихати перестав.

Раптом я чітко побачив трансформаторну будку в нашому дворі, задньому, за гаражами. А на будці стояв розгублений Ромка Черняк і дивився униз, на землю, де лежала драбина. Було ясно, що Ромка по драбині заліз на будку (вона височенька,

*Як ти вважаєш, Вася справді
знайшов чарівні окуляри?*

*Чи міг Ромка вилізти
на трансформатор?*

Можливо, це вигадки Васи?

метрів п'ять заввишки, не менше), а тоді необережно штовхнув ногою, і драбина впала. На трансформаторну будку нам категорично лазити заборонялося; там навіть була жовта табличка: череп з кістками і напис «Не залазь!»

Уб'є!». Та найдивніше було те, що зі скверика побачити трансформаторну я не міг аж ніяк! Вона була далеко, за кількома багатопверховими будинками. Я на мить скинув окуляри — ніякої трансформаторної будки, лише дерева й будинки, вулиця. Я тремтячою рукою знову почепив окуляри — і знову перед очима Ромка на трансформаторній будці. Він кривився — от-от заплаче... Йому негайно треба було злазити, а без драбини він злізти не міг...

Тільки я встиг про це подумати, як почув голос якогось дідуса:

— Мої окуляри!.. Я читав газету і забув їх!..

..... Дідусь забрав окуляри. Вася втік до свого будинку й випадково побачив Ромку на трансформаторній будці. Він не міг злізти.

...У Ромки тремтіли ноги, коли він злавив. І голос тремтів, коли він сказав:

— Ой, спасибі тобі, Їжачку!.. Розумієш, я кидав бумеранг, і він залетів на будку... А такий кльовий бумеранг! Мені тато з Австралії привіз. Жалко. Ну, я потай свиснув у двірнички драбину і... А звідки ти взявся?

— У чарівні окуляри побачив, що тобі непереливки. І прибіг...

— Що?! Знову ти про ті чарівні окуляри... А ну тебе!

— Клянусь Богом, що не брешу! — вдарив я себе в груди. — Клянусь!

І я розказав Ромці все, що сталося у скверіку.

— Ану побігли у той скверик! — вигукнув Ромка. І ми побігли.

— Ой! Диви! Лежать! — вражено мовив Ромка. Справді — на тій самій лавці лежали окуляри... Та коли ми підбігли ближче, вони зникли...

— Тю! Я ж точно їх бачив! — здивовано роззявив рота Ромка.

— І я! — хитнув головою я.

— Чудасія!.. — розвів руками Ромка.

— От бачиш! А ти не вірив! Не могло ж нам обом примаритись одне й те саме...

— Отже, чарівні окуляри таки існують! Тепер будемо їх шукати удвох!

Пригода друга. Знайомство з дивною Маргаритою Степанівною

Пригода третя. Дід Мороз у підвалі

Пригода четверта. Двірничка-чарівничка

Пригода п'ята. Суд у цирку

Пригода шоста. «Дипломат» з доларами

Пригода сьома. Георгій Васильович і Миколай Чудотворець

Пригода восьма. У Телебабанії-Заекранії

Я вже говорив, що, на відміну від моїх звичайних батьків, Ромчині були бізнесмени. І в Ромки були і комп'ютер, і телевізор класний «Панасонік» з кабельним телебаченням, яке дозволяло дивитися понад тридцять різних каналів. А в нас телевізор був старенький — «Електрон», який весь час псувався. Зате в нас було багато книжок, бо мій дідусь Грицько і сам любив читати, і мою маму, свою дочку, привчив, і мене, звичайно. А Ромка книжок майже не читав зовсім.

— А нащо ті книжки читати, коли є телебачення, і комп'ютер, і інтернет? — казав Ромка. — Книжки — то вчорашній день!

— І зовсім ні! — заперечував я. — Мій тато каже, що той, хто читає книжки, розвиває свою уяву, фантазію, бо зримо (так тато й каже) уявляє собі прочитане. А коли дивишся телевізор, нічого собі уявляти не треба, — ти сприймаєш усе готовеньке, вже уявлене і автором сценарію, і режисером, і акторами...

*Чому ти надаєш
перевагу: читанню
книжок чи перегляду
телепередач,
віртуальним іграм?*

*Ти погоджуєшся
з переконанням
батька Васи?
Наведи один
аргумент
на користь своєї
думки.*

*Прокоментуй думку
Ромки. Ти поділяєш
її чи ні? Чому?*

*Зверни увагу,
що Вася читає
книжку вдруге.
Як гадаєш, чому?*

*Знайди «Маленьких
дикунів» Ернеста
Сетона-Томпсона
в інтернеті чи
бібліотеці й також
прочитай.*

— То це ж прекрасно! — вигукував Ромка. — Нащо морочити собі голову, напружуватися, щось собі уявляти... І взагалі ти не ображайся: по-моєму, ті, хто читає книжки, здебільшого слабаки, а справжні козаки дивляться бойовики. Ги-ги!.. Навіть у риму вийшло.

Про бойовики Ромка сказав не випадково. Він найбільше полюбляв саме оті американські бойовики, де весь час були бійки, погоні, вибухи, стрілянина і різні жахи. Я ж надавав перевагу комедіям, казкам, мультикам та різним пізнавальним передачам. Ну, і, звичайно, комп'ютерним іграм, особливо історичним, знову ж таки пізнавальним. Та, позаяк у мене комп'ютера не було, на комп'ютерні ігри я ходив до Ромки. Це було неважко. Ви ж, мабуть, пам'ятаєте, що ми живемо в одному будинку. Сьогодні Ромка подзвонив мені по телефону і сказав:

— Слухай, Їжачку, я зараз додивляюсь бойовик, він уже майже закінчується, всіх героїв повбивали, лишився тільки один... Я вже вмикаю комп'ютер.

Через п'ять хвилин приходить. Дома нікого нема, награємося досхочу.

— Добре, — кажу. — Я якраз удруге дочитую «Маленьких дикунів» Сетона-Томпсона. Дочитаю і подзвоню.

Дочитав і подзвонив. Сказати Ромці, що вже йду. Але трубку ніхто не зняв. Ну, думаю, Ромка у «кабінеті замислення» (так мій дідусь Грицько називає туалет). Почекав хвилин п'ять. Знову подзвонив. І знову ніхто трубку не взяв.

.....

Я схвилювався не на жарт. Може, він зомлів, втратив при- томність... Я витяг зі схованки за книжками свої чарівні

окуляри (це був саме той випадок, коли без них не обійтися), начепив окуляри на носа...

І враз опинився у Ромчиній квартирі перед його «Панасоніком»... І побачив Ромку. Тільки не в квартирі — а на екрані телевізора. Це було так дивно, що я поточився і мало не впав. Ромка стояв на вулиці якогось американського міста з височезними хмарочосами. А поряд з ним стояла якась дивна бабця з автоматом у руках. І та бабця говорила Ромці:

— Молодець, Ромко, що любиш мої бойовики! Раз ти погодився взяти участь у пригодах, зараз вони й почнуться... Спершу я тебе познайомлю з рекетигром Гаррі Смугаррі.

І враз біля них різко загальмував довжелезний «Лінкольн», і з нього вийшов здоровань з головою тигра.

— А оно ще один добродій — мавпиозі Джек Горилло! — мовила бабця.

У небі вмить з'явився вертоліт, опустився на тротуар, і з нього вийшов ще один здоровань з головою мавпи. Бабця тицьнула Ромці в руки автомат:

— Стріляй! Ти ж хотів пригод! Цей епізод фантастичний чи реальний? Чи можна в цьому епізоді провести чітку межу між справжнім і вигаданим?

Та Ромка розгублено застиг, не знаючи, у кого стріляти і для чого. Рекетигр вихопив у Ромки з рук автомат і луснув його ним по голові. Ромка впав, потім підхопився й кинувся тікати. Але мавпиозі перечепив Ромку і почав лупцювати. А тоді зчинилася страшенна стрілянина. А тоді рекетигр і мавпиозі посідалися в машину і вертоліт і почалася неймовірна погоня на землі і в повітрі. І Ромка був то в машині, то у вертольоті. І раптом я почув відчайдушний Ромчин голос:

— Їжачку! Рятуй! Їжачку!

*Чи граєш ти
в комп'ютерні ігри?
Якщо так, то скільки
часу проводиш
за таким заняттям?*

Пам'ятай, що неконтрольована гра може зашкодити:

- тривалий час за комп'ютером призводить до погіршення зору, перенапруження мозку;
- якщо неправильна постава, то можуть з'явитися хвороби суглобів і хребта;
- жорстокі ігри призводять до агресії, впливають на психіку.

Це було, наче в кошмарному сні... Я кинувся до телевізора, але боляче стукнувся лобом об екран. Відсахнувся і сів на підлогу. І тут побачив, як з екрана телевізора вийшла, кульгаючи, ота дивна бабця.

— Що таке? — сердито спитала вона. — Ти хто — Їжачок?

— Ї-Їжачок, — розгублено сказав я. — А... а ви хто?

— А я — Телебаба Яга, продюсер телебабачення. Моє телебабачення має велике значення у вихованні злоти: мої постійні гості — убивці й бандити... Та що там говорити...

.....

*Яким телепередачам
надаєш перевагу? Чому?*

*Чи відома тобі казка
«Летючий корабель»?
Пригадай ознаки казки.*

Я бачу, у тебе в руках книжка. А я не люблю тих, хто читає книжки, замість того щоб дивитися мої бойовики. І в мою Телебабанію, в Країну Заекранію, ти, голубе, не потрапиш.

Я глянув і з подивом побачив, що справді тримаю в руках книжку — «Летючий корабель», українські народні фантастичні казки. Але як опинилася ця книжка в моїх руках, я не міг збагнути. Бо я ж читав «Маленьких дикунів» і взагалі, ідучи до Ромки, жодної книжки не брав.

— Для того щоб потрапити до Заекранії, треба, щоб тебе хтось уявив, — вела далі Телебаба Яга. — Бо це країна уявна, незвичайна. І уявити тебе мусить не просто хтось, а хтось уявний, такий, як я. А я тебе уявляти не хочу. Бо ти мені не подобаєшся. Отже, гуд бай!

І Телебаба Яга знову зникла за екраном.

«Що робити?! Що робити?! — гарячково думав я. — Ромка кликав мене на допомогу. Він чекає мене... Вся надія на мою уяву, на фантазію. Треба негайно когось уявити, щоб він мене уявив. І щоб я став уявним і зміг пройти за екран. Кого ж мені уявити? Там у них рекетигр, мавпиозі... Треба уявити когось такого. У дошкільнячому дитинстві був у мене плюшевий лев Льова, якого я дуже любив, з яким грався і розмовляв, як з живим. А уявлю-но лева Льову!» І уявив. І попросив, щоб він мене уявив, щоб я став уявним. Фантазія моя діяла безвідмовно. І от я вже відчуваю неймовірну легкість і невагомість, лину до «Панасоніка». Мить — і я вже по той бік, у Заекранії.

Телебаба Яга, яка мене побачила, аж рот від подиву роззявила. А тоді схопила автомат і почала в мене стріляти. Бах! Бах! Бабах! Бах! Бах! Бабах!..

— Чого стоїш ти на ногах? — закричала Телебаба. — Я ж тебе, хлопче, вбила! Шість пострілів зробила!

Але я підставляв книжку казок і кулі відскакували від неї як горох. Телебаба Яга розгублено зарепетувала:

— Що робити?! Що робити?! Як мені його убити?! Незважаючи на ногу, побіжу по допомогу! — і Телебаба Яга, шкандибаючи, зникла. Я зрозумів, що у мене в руках чарівна книжка, що вона мене захистить. Я викликав летючий корабель і попросив летіти туди, де мій друг Ромка. За мною погналися на вертольотах якісь мавпиози, стріляючи з автоматів. Але я був невразливий. Незабаром летючий корабель опустився біля будинку із заґратованими вікнами. В одному з них я побачив Ромку, Ромка теж побачив мене і закричав:

— Їжачку! Їжачку! Це ти?! Як ти сюди потрапив?!

— Завдяки чарівним окулярам і своїй уяві! Недарма я книжки читаю і прочитане уявляю.

— Ой, Їжачку! Бережись! Та було вже пізно. Розмовляючи з Ромкою, я втратив пильність і не помітив, як до мене підлетіла на мітлі Телебаба Яга і вихопила з моїх рук книжку. І торжествуюче заспівала:

— Ось вона, ось вона, твоя книжка чарівна! Я її забрала, бо я спритність мала. Ха-ха-ха!

Худ. Юлія Радіч-Демидьонук

Які почуття викликає епізод із Телебабою Ягою?

Як, на твою думку, розгортатимуться події далі?

Чи є бібліотека у твоєму населеному пункті? Чи ходиш до читальної зали? У бібліотеці багато відвідувачів?

Як вважаєш, чому?

— Ну й що? — сказав я. — А зі мною моя уява, моя фантазія. І я можу уявити все, що захочу. І я уявляю-уявляю, Ромку звідси забираю. І тікаю звідси сам — вірю-вірю чудесам!

— Не смій! Не смій! Мій Ромка! Мій! — зарепетувала Телебаба Яга. Але тієї ж миті ми з Ромкою опинилися в Ромчиній квартирі перед телевізором.

— Ху-у! Ну й пригодища! — перевів подих Ромка.

— А як ти опинився за екраном? — спитав я.

— Та, розумієш, дивився я, дивився бойовик, і раптом виходить з телевізора ота Телебаба Яга. Хочеш, каже, до мене у Телебабанію-Заекранію? Обіцяю тобі вражаючі пригоди! Ну, я й погодився. А тоді таке почалося...

— Я бачив! — кажу.

— Як?

— Та завдяки ж чарівним окулярам. Дзвоню-дзвоню, стукаю-стукаю, а ти — ні пари з вуст. Захвилювався я. І вирішив, що маю право скористатися чарівними окулярами.

— Спасибі тобі, Їжачку! Навіть не знаю, що б я робив, якби не ти.

— Бачиш, до чого довели тебе твої бойовики!

— То виходить, що ті, хто читає книжки, зовсім не слабаки, а навпаки... Ха-ха-ха! Знову в риму вийшло! — засміявся Ромка.

І враз засвітився екран «Панасоніка», хоч ніхто його не вмикав.

І на екрані з'явилась жінка, дуже схожа на Телебабу Ягу.

— Дорогі діти! — сказала вона. — Передайте бабусі і мамі про зміни в нашій програмі! Вони будуть задоволені. Замість американського бойовика передача буде така: «Той, хто книжки читає; уяву свою розвиває!» Наша телекамера встановлена в читальному залі Державної бібліотеки для дітей!

І залунала весела, бадьора музика.

— Ой! Та це ж таки вона! Вона! — вигукнув я. — Книжку мою прочитала і розумною, бачиш, стала! Перейшла на пізнавальні передачі!

Отака фантастична пригода була у нас з Ромкою. Відтоді Ромка теж почав потроху читати книжки.

1. Яка основна думка цього розділу?
2. Склади список своїх улюблених книжок та запропонуй його однокласникам / однокласницям. Також прочитай хоча б одну книжку, яку рекомендують у класі товариші / товаришки.
3. Дай розгорнуту відповідь на запитання, що важливіше — комп'ютерні ігри чи читання книжок.

Пригода дев'ята. Перше кохання діда Грицька

Пригода десята. Анжеліка

Пригода одинадцята. Козачок Гулька

Це було наприкінці серпня. Ромка весь час канючив:

— От! Знову почнуться уроки, домашні завдання... Не до пригод буде. Даремно тільки чарівні окуляри пролежують. Без дії.

Але ще до початку навчального року пригода, пов'язана з чарівними окулярами, таки сталася.

У нас з Ромкою нещодавно з'явився спільний ворог. Здоровило дев'ятикласник Альберт Біляков, а точніше Алик Мармиза, як ми його прозвали. Він нещодавно оселився у сусідньому будинку — переїхав з Подолу — і вважав себе крутим подільським хуліганом. Він почав козакувати над усіма сусідськими пацанами, меншими від себе. Вимагав гроші і, в разі відмови, бив страшенно болючі «шалабани», тобто щиглі — руки в нього були здоровенницькі.

Не тільки я, слабак, а й спортивний Ромка страждав від тих «шалабанів».

Ми намагалися уникати зустрічей з Аликом Мармизою. Але сьогодні ми тільки вийшли з дому, як одразу потрапили в обійми Алика. Він перетнув нам дорогу і засичав:

— Женіть монету!

І вже підняв правицю для «шалабанів», як раптом сталося щось неймовірне. Алик враз зойкнув

Чи сильним насправді був Альберт?

Наведи два аргументи на користь своєї думки.

Чи погоджуєшся з тим, що Вася був «слабаком»? Думку обґрунтуй.

Подумай, хто може захищати хлопців.

Як, на твою думку, події розгортатимуться далі?

і схопився за лоб. І ми побачили, як на лобі в нього набрякають дві здоровенницькі сині ґулі. Мармиза лайнувся й побіг додому.

— Тю! Хтось з рогатки стрельнув чи що? — здивовано озирнувся Ромка. Але позад нас були двері. Алик стояв обличчям до нас — з рогатки стрельнути не міг ніхто. Та й ґулі вискочили майже одночасно — стріляти мусили двоє. Причому одразу. Дивина! Чудасія!

— У нас з'явився якийсь таємничий невидимий захисник! — здивовано мовив Ромка.

Кілька днів, поки в Алика Мармизи не зійшли ґулі, він не показувався. Аж раптом бачимо — з'явився нарешті. Ми з Ромкою сиділи на моєму балконі, що виходив на вулицю, і грали в шахи. Аж бачимо: іде Алик. А назустріч йому — хлопчик років десяти. Алик до нього зі своїм звичним вигуком: «Жени монету!» Та тільки він це сказав, як одразу скрикнув і схопився за лоб. І знову на його лобі з'явилися дві здоровенницькі сині ґулі. Від подиву скрикнули й ми з Ромкою.

Ну, це вже не жарт, не випадковість. Якийсь невидимка серйозно взявся за Мармизу.

— Хто ж це?! — вигукнув я.

— По-моєму, є всі підстави скористатися чарівними окулярами! — мовив Ромка.

— А може, втримаємося? — сказав я. — Попереджали ж нас, що користуватися чарівними окулярами можна тільки у крайньому разі, коли без них не обійтися...

— От ти ж, їй-богу!.. — скривився Ромка.

— А якщо втратимо? Одні ж лишилися. А крайнього ж разу нема. Просто з цікавості.

І раптом з боку вулиці, біля балкона, просто в повітрі почувся дзвінкий хлоп'ячий голос: «О! Так у вас є чарівні окуляри?! То ми б могли подружитися. А то я все сам та сам. Нудувато мені буває без товариства. Навіть словом перекинутися ні з ким».

У нас навіть роти порозкривалися від несподіванки.

— Ой!.. Х-хто це?! — пробелькотів Ромка.

«Надягайте чарівні окуляри, тоді будемо балакати!» — почулося знову.

— Надягайте!..

— У нас всього одні, — зітхнув Ромка.

«Нічого!.. В окулярах же два скельця — ліве і праве».

— А оправа ж одна! — сказав я.

«Не хвилюйтесь! Буде дві!» — сказав невидимка.

Я кинувся в кімнату до свого рюкзака, де на spodі ховав окуляри, і побачив, що, справді, там уже лежать двоє, кожні з одним скельцем, а друге заклеєне. Начепили ми з Ромкою одночасно чарівні окуляри. І знову роти від подиву пороззявляли...

Біля балкона просто в повітрі ми побачили усміхненого хлопчика в сорочці-вишиванці, у смушевій шапці набакир, у червоних шароварах, червоних чоботях, який сидів верхи на дивному напівпрозорому блакитному конику — з яскравою жовтою гривою і жовтим хвостом.

У руках хлопчик тримав срібний пернач², коротку палицю з перистою головкою (я знав, що це таке, бо читав багато книжок про запорожців).

— Хто ж ти такий?! — спитав я.

— Я — Козачок Гулька з роду Мамаїв, козаків-характерників, тобто чарівників. Ви ж про Козака Мамая, мабуть, чули?

— Аякже! — вигукнув Ромка.

— У нас дома навіть картина є — Козак Мамай з бандурою, а поряд кінь стоїть.

— Цьому національному герою українського фольклору пам'ятник на Майдані Незалежності поставили! — докинув я.

Про що дізнався / дізналася, розглянувши портрет героя?

Які кольори переважають у характеристиці персонажа — теплі чи холодні?

Про що це може свідчити?

Поміркуй, це позитивний чи негативний персонаж.

² Пернач — старовинна зброя — коротка палиця з металевим наконечником на зразок оперення; символ влади в козаків.

Козак Мамай на Майдані Незалежності в Києві. Скульптори Микола та

— А як ти у повітрі тримаєшся, не падаєш? — спитав Ромка.

— Бо я сиджу на чарівному конику-понику Літайку. Він сам із небесної блакиті, а хвіст і грива — із сонячних промінців. Ми з ним невидимі для людей.

Ви нас бачите тільки завдяки чарівним окулярам.

— А чому в тебе таке дивне ім'я?

— Бо по Україні я гуляю, скривджених дітей я захищаю, хуліганам гулі набиваю...

— Ну, це ми бачили! — усміхнувся Ромка.

— А давно ти по Україні гуляєш? — спитав я.

— Тринадцятий рік. Відтоді як Україна стала незалежною.

— А скільки ж тобі років? — недовіжливо спитав Ромка.

— Чотириста дванадцять! — усміхнувся Козачок Гулька.

— Що-о-о?! — вражено презирнулися ми з Ромкою.

— Та сказав же — чотириста дванадцять! Я ж за часів Козаччини народився.

— А чого ж ти досі не виріс, не став дорослим? — спитав я.

— А навмисне! Я своїм батькам сказав: «Люба мамо, любий тато, я не хочу виростати! Хочу залишитися хлопчиком і захищати скривджених дітей. Бо ті дорослі так заклопотані своїми дорослими справами, боротьбою за владу, що до дитячих справ у них руки не доходять». І батьки мені дозволили, і дарували дитяче безсмертя. Ще й срібний пернач-гулінабивач дали.

— А де ж ти був оті чотириста років, до незалежності? — спитав я.

— У Синьому Потойбіччі, де живуть усі чаклуни й чарівники. Ви всі живете в Посейбіччі, у звичайному реальному світі. А є ще світ казковий, нереальний, де живуть чаклуни й чарівники, — Синє Потойбіччя, як я вже сказав. І козаки-характерники, тобто чарівники, там живуть.

— І що ж ти там робив, у Потойбіччі, цілих чотириста років? Невже просто собі жив і нічого не робив? — спитав Ромка.

— Як це нічого не робив?! Воював весь час! З різними злими силами, які кривдять казкових дітей. Казкових дітей оно скільки — від Івасика-Телесика до Хлопчика-Мізинчика!.. І злих сил — тьма-тьмуца!.. Хочете на них подивитися?

— Цікаво було б, звичайно, — сказав я.

— Але для цього, мабуть, у Потойбіччя мандрувати треба, — сказав Ромка.

— Авжеж! — підтвердив Козачок Гулька.

— А як? — спитав я.

— Дуже просто! Сядете на мого Літайка: один поперед мене, другий позад мене. І полетимо!

— Так він же такий маленький! — вигукнув Ромка.

— Нічого-нічого! — сказав Козачок Гулька. — Зате дужий! Бо чарівний!

Блакитний Літайко наблизився до балкона, ми з Ромкою посідали на нього, і коник злетів у небо.

Ми мчали з шаленою швидкістю. І враз оглушливо бахнуло, як ото буває, коли реактивний літак долає звуковий бар'єр, і одразу блакить неба зі світлої стала темно-синьою.

— Ну от! Приїхали! — сказав Козачок Гулька.

Ми опустилися на землю. Все було майже таке, як і в нашому Посейбіччі, тільки синє — сині дерева, синя трава, сині будинки. На синій лавочці біля синьої хати сидів синій дідуган і щось говорив синій бабусі, але слів чути не було. — Ото чаклун Іван Іванович Брехайло, а то Баба Ябеда, — пояснив Козачок Гулька. — Чого вони дітей вчать — самі розумієте. Летимо далі! І ми полетіли далі. По дорозі йшли двоє синіх здорованів і сердито розмахували руками.

— А це чаклун Іван Іванович Задирайло і чаклун Іван Іванович Ображайло. Що вони дітям начакловують, теж ясно! — сказав Козачок Гулька.

Біля неохайної синьої хати були розкидані брудні, немиті каструлі й тарілки. Коло дверей просто на землі лежала нечесана, замурзана тітка.

— А це чаклунка Нечупара-Ледащо. А в хаті хропе її брат Невіглас-Ледащо. Дуже популярні чаклуни, найбільше дітей зачакловують. А оно мово-незнавець Суржигов-Какось, який мову дітям калічить...

*А які казкові діти
відомі тобі?*

*Пригадай твори
та героїв.*

*Намалюй ілюстрацію
або створи колаж
із героями-дітьми.*

Які негативні риси характеру уособлюють названі герої?

Чи можна вважати їх алегоричними?

Пригадай, що називаємо алегорією.

Допоможе тобі в цьому словник наприкінці підручника.

Ну, на сьогодні, думаю, досить. Гарні ви хлопці, сподобалися мені. Сподіваюсь, ми потоваришуємо. Нездарма вам чарівні окуляри якісь добрі чародії дали. Бешкетникам не дали б. А раз у вас є чарівні окуляри, ми зможемо з вами спілкуватися. Бо ж у вашому реальному світі, у Посейбіччі, ми з моїм коником-поником Літайком невидимі.

Як придумаете якусь цікавеньку пригоду, гукайте мене. Власне, й гукати не треба. Начепіть чарівні окуляри — і я одразу з'явлюсь. Тільки пригода мусить бути обов'язково доброю, на гарну справу спрямованою, на рятування когось абощо. Тільки такі пригоди я люблю... А тепер рушаймо назад!

І знову коник Літайко знявся в небо. І полетів із шаленою швидкістю. І знову бахнуло, як ото бахкає, коли реактивний літак долає звуковий бар'єр. І небесна блакить враз стала ясною, світлою і прозорою, і незчулися ми, як опинилися біля мого балкона. Перелізли ми на балкон, попрощалися з Козачком Гількою, і він одразу зник, став невидимий. А в руці у мене опинилися чарівні окуляри з двома скельцями...

— От Козачок Гілька! От Козачок Гілька! Скажи! — захоплено вигукнув Ромка.

— І говорити нічого! Супер! — сказав я.

***Пригода дванадцята. Чарівник Часомір та чаклун
Зловред Поганський***

Пригода тринадцята. Викрадення

Пригода чотирнадцята. Остання

4. Розглянь репродукцію народної картини «Козак Мамай». Які предмети зображено на ній? Яке їхнє призначення? Із чим асоціюється образ коня? Прочитай інформацію праворуч від картини. Що нового дізнався із неї?

Козак Мамай — це козак-характерник, воїн, чарівник, еліта війська.

З тюркської мови «мамай» означає «ніхто», «ніяк», «без імені», «порожнеча».

За повір'ям, якщо у людини немає імені, то злим силам його годі й шукати, тобто не підкорити.

Один безіменний самотній козак, таким чином, уособлює всіх українців загалом. Він водночас — і ніхто, і всі разом.

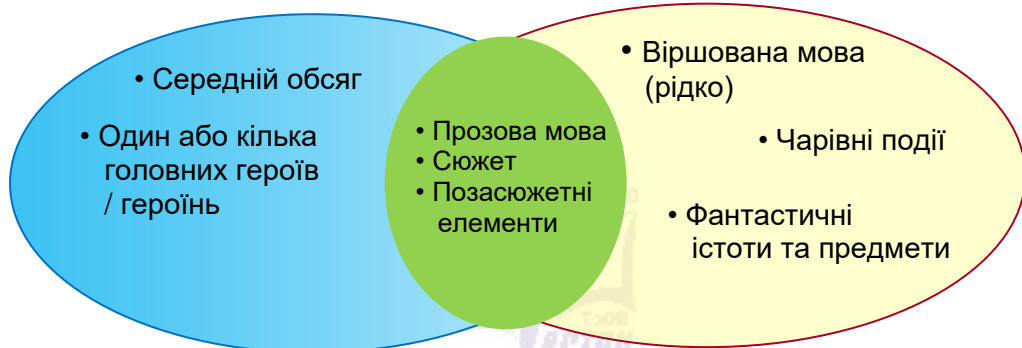
У XVII–XIX ст. зображення козака-бандуриста була найпопулярнішою в українців.

5. Назви тему розділу «Пригода одинадцята. Козачок Ґулька». Яка його ідея? До чого автор закликає?
6. Намалюй героїв Синього Потойбіччя.
7. Напиши сценарій вистави до цього розділу та розіграй її разом з однокласниками / однокласницями. Яку роль ти обереш? Чому?
8. Придумай продовження розділу.
9. Пригадай, із яких частин складається твір. Визнач у кожному розділі кульмінацію — момент найвищого напруження.
10. Накресли сюжетний ланцюжок до кожного розділу.
11. Дай розділам свої заголовки. Простеж, на що це впливає.
12. Порівняй реальне та фантастичне в повісті.

ПОВІСТЬ-КАЗКА

КАЗКА

Повість-казка ставить перед читачем складнішу задачу, ніж просто казка. В основі такого твору — вигадані ситуації, у яких порушено реальні проблеми: добро і зло, стосунки, дружба, повага, відповідальність за свої вчинки, вміння долати перешкоди.

Ідея твору «Чарівні окуляри» — заклик бути відповідальним і відважним, уміти розрізняти добро і зло.

Повість-казка створює уявний світ, у якому зображено реальні ситуації. Саме тому в ній діють і реалістичні герої, як-от школярі, і фантастичні (Козачок Гулька, Телебаба Яга та ін.).

Повість-казка має повчальний характер, а образи — символічний зміст. Наприклад, *чарівні окуляри* уособлюють багату фантазію, творчість, вміння бачити незвичайне у звичайному.

13. Доведи, що твір «Чарівні окуляри» пригодницько-фантастичний.

14. Що символізують чарівні окуляри? Спробуй «подивитися» на світ крізь чарівні окуляри, щоб побачити й намалювати красу довкілля, добрі вчинки людей, веселі ситуації. Придумай власні чарівні окуляри та опиши їхні незвичайні можливості.

15. Заповни в зошиті порівняльну таблицю образів Васі та Ромки.

Герой	Вася	Ромка
Портрет		
Ставлення до навчання		
Ставлення до книг		
Уміння дружити		
Спільні риси характеру		
Відмінні риси характеру		

16. Напиши лист героєві твору, який тобі найбільше сподобався. Що ти йому порадиш, побажаєш?

17. Напиши твір «Одна цікава пригодницька історія».

18. Розглянь і порівняй фрагменти обкладинок до книжок Всеволода Нестайка.

Худ. Юлія Радіч-Демидьонко

Худ. Анатолій Василенко

Худ. Радна Сахалтуєва

ЗІРКА МЕНЗАТЮК

(Народилася
1954 року)

Книжки — як друзі.
Є серед них надійні
й справжні.

Зірка Мензатюк

*Зірка Мензатюк
із родиною*

*Родина Фіцичів-
Мензатюків
закохана
в мандри
і природу*

Ще маленькою Зірка Мензатюк — майбутня відома казкарка — із радістю чекала на Різдво та Великдень. Вона й тепер обожнює свята, цінує українські традиції та звичаї.

Із дитинства Зірка Мензатюк захоплюється книжками, любить читати найрізноманітнішу літературу.

Коли народилася дочка Наталка, Зірка Мензатюк почала писати дитячі книжки. Разом із чоловіком, оперним співаком, тенором, солістом Національної опери України, і дочкою люблять мандрувати. Щоліта відвідують незнайомі куточки України та інших країн.

А ще письменниця любить вишивати і це вміння як спадок передала дочці Наталі.

Переглянь відеоролик #ЖивіПисьменники за покликанням <https://cutt.ly/HZtJJ3g> або . Чим вразила тебе розповідь письменниці? Чому?

Зірка Мензатюк вважає: «Дитяча література має готувати малюка до майбутнього, до дорослого життя. І робити це просто й грайливо. Дитину треба навчити не лише читати та писати, а й будувати стосунки, долати труднощі й невдачі, вміти бути щасливою...».

Твір, який читатимеш, — **пригодницька повість** про мандрівку історичними місцями сучасної України.

«Озбройся» картою України (за QR-кодом або покликанням <https://cutt.ly/jZtJ9ED>) і, читаючи твір, позначай міста, села, замки, місця битв тощо, у яких побувають герої / героїні.

ТАЄМНИЦЯ КОЗАЦЬКОЇ ШАБЛІ

Головні герої та героїні

Машка — автомобіль	Чорт Антип
Родина Руснаків	Замки і фортеці
Глухонімиий привид і пан Богдан	Козаки
Дорожні знаки	Козацька шабля

..... Родина Руснаків погоджується на пропозицію пана Богдана, історика, мандрівника, урятувати одну дуже цінну старовинну річ, історичну реліквію, якій загрожує небезпека, і вирушають на її порятунок.

Розділ 3, у якому з'являється елегантний незнайомець

Отож Руснаки зібралися в мандрівку. Тато позичив у пана Богдана намет і карту автошляхів України, мама напекла пирогів, пампушок, млинчиків, насмажила котлет і наварила повний термос кави. Наталочка зробила яскраву наклейку «На Берестечко!».

За кермо сів тато.

— Бо ти не вмієш гальмувати, — заявив він, і мама мусила з цим змиритися.

¹ Текст книжки «Таємниця козацької шаблі» (повністю) подано за покликанням <https://cutt.ly/tZtJBXu> або QR-кодом.

Вона вместилася поряд з татом, поставивши коло ніг кошик із пампушками, а Наталочці дісталось заднє сидіння. Правду кажучи, їй там було непогано. Вона сиділа, немов юна королівна на троні.

Машка помчала, наче жвава конячка.

— А що я вам казав, дівчата? — торжествував тато. — Машка звір, а не машина! При обгоні це видно найкраще.

Мама й Наталочка погодилися, що Машка таки звір. Мандрувати з нею було приємно! Машка мчала трасою, її двигун тихенько вуркотів, мов ласкавий кіт, у прочинені вікна ври-
вався теплий вітер, що пах липовим цвітом і куйовдив Ната-
лочці чубчика.

— Літаком мандрувати добре, там летиш собі понад хма-
рами, – вголос міркувала дівчинка. — Поїздом також добре,
бо можна залізти на верхню полицю. Але в ньому не спини-
шся де заманеться. А мені завжди кортіло нарвати квітів на
луках, які ми проминали.

— То нарви! — засміявся тато й зупинив машину.

.....

— Що за краса ці села! — захоплювалася мама. — Які садо-
чки, які ставочки, а які назви, ах! Ставища, Мрія, Царівка...

Вони минали Калинівки й Любимівки, Іванівки й Василі-
вки, Ганнівки й Варварівки, і мама щоразу казала: ах!

Наталочка сиділа з премудрим виглядом, мов цар Соло-
мон¹ на престолі, і також розмірковувала:

— Виявлеться, в машині можна не тільки їхати. У ній
зручно плести віночки, їсти черешні і навіть сушити футбо-
лку з шортами. Мені наша Машка по-
добається!

— І дорожні знаки теж хороші, —
додала вона по хвилі. — Особливо
круглі. Взимку ми на одному такому
каталися, наче на санях.

— Цих знаків треба слухатися, —
зауважив тато. — Адже вони що-не-
будь забороняють: повертати, або зу-
пинитися, або швидко їхати.

¹ Соломон — один
з наймогутніших,
найрозумніших
і найзаможніших царів
давньої держави
Ізраїль. Під час
правління царя
Соломона в країні
панував мир і розквіт.

— Он як? — здивувалася Наталочка. — Тоді, мабуть, кращі оті трикутники з червоними краями. Вони менш суворі?

— Саме так; вони попереджають про те, що чекає на трасі.

У це було важко повірити. Бо про що, скажіть на милість, може попереджати пляшка без дна? Або косий хрест.

— То не пляшка, а звуження дороги. А хрест позначає перехрестя, — пояснював тато. — Придивляйся пильніше, тоді все збагнеш.

Наталочка придивлялася. На наступному трикутнику був зображений олень.

— Справді зрозуміло! Тут на дорозі гуляють олені!

Проте хоч скільки їхали, оленів не зустріли. Певно, знак поставили помилково.

Дорога стелилася, ніби хтось розмотував безкінечний сірий сувій. Обабіч летіли кучеряві посадки, а вгорі пливла хмарка, бо й вона подалася в мандри.

Спробуй відстежувати маршрут героїв за Google-картою.

Які дорожні знаки тобі відомі?

Чи розумієш ти їх призначення?

— Сьогодні мила руки у Здвижі, Тетереві, побродила в річці Горинь за містечком Гощею, а в Ірпені навіть скупалася, щоправда, ненароком, — перелічувала Наталочка, загинаючи пальці. — Під Житомиром у сосновому бору ми обідали, в Новограді-Волинському пили каву, а над Горинню підвечірювали.

— Машці також пора підкріпитися, бо вже закінчується бензин, — сказав тато.

Вони звернули на першу-ліпшу заправку, що трапилася по дорозі, і Наталочка встала розім'ятися.

За ними різко загальмував чорний джип із затемненими вікнами, з якого вийшов хлопець і також став проходжуватися, злегка накульгуючи. Мабуть, засидів у машині ногу. Він був елегантний і модний до неможливості, зачесаний так гладесенько, що волосся лежало, мов прилизане, тільки на маківці настовбурчувалося двома невеличкими горбочками.

— Хочеш, я вгадаю, куди ви їдете? — спитав він, окинувши оком Наталоччину вишиванку. — В Берестечко, на завтрашні урочистості.

Дівчинка ствердно кивнула, і на його губах заграла скептична посмішечка:

— Х-ха! Помітингуєте, поспіваєте «Ще не вмерла», покричите «слава» й «ганьба». Старі взялися за твоє патріотичне виховання, чи не так?

— Ніхто ні за що не брався, — відказала Наталочка. Насмішкуватий тон незнайомця зачепив її за живе. — Мені самій цікаво. І ми не просто мандруємо, ми ще й... маємо дуже важливу справу.

У хлопця в очах зблиснуло зацікавлення (ага, знай наших!), але тут же й згасло, сховалося за лінькуватим іронічним прижмуром:

— О-о, у вас, виявляється, справа... Якщо ви хочете знайти реліквію, то нащо їдете в Берестечко?

Наталочка сторопіла.

— Звідки ти знаєш про шаблю? — вражено спитала вона.

— Отже, і це я вгадав. Два — нуль на мою користь: шаблю шукаєте ви, — засміявся незнайомець і пояснив ошелешеній Наталочці: — Ми також її шукаємо. Та ж ситуація: привид і так далі.

Он воно що. Напевно, привид просто перестрашувався. З'явився не тільки до pana Богдана, а й до цих людей. От і вся розгадка. Трохи прикро, але що вдієш. Може, Руснаки видалися йому не дуже тямущими?

— Мене звати Антип, — відрекомендувався хлопець. — Тож навіщо ви їдете в Берестечко?

— Як навіщо? Шабля десь на бойовищі чи в фортеці. Найімовірніше, під Берестечком, бо то місце великої битви...

— А ви обрали, що більше до вподоби. Вам аби не прогавити свята, помітингувати, пісень погорлати. Ох, ці щирі українці! — наголосив Антип на останньому слові.

— Ми не забули про фортеці, — похмуро зауважила Наталочка. — Якщо в Берестечку нічого не відшукаємо, то, напевно, повернемо в Олесько...

— Але на мітинг передусім, — пирхнув Антип. — На Козацьких Могилах буде тлум, гам, юрби народу. Там музей, заповідник і давно знайдено все, що можна було знайти. Туди нема за чим їхати, тільки час змарнуєте.

Наталочка зніяковіла. Схоже, хлопець казав правду. В Берестечку буде тлумовище. Можливо, ці люди знають про шаблю трохи більше? Може, привид пояснив їм зрозуміліше?

— Фортець та замків є чимало — в Олеську, в Хусті, в Кам'янці-Подільському, — вів далі Антип. — Раз уже ми займаємось однією справою, давайте діяти злагоджено. В одні фортеці їдьте ви, а в інші — ми. Так швидше досягнемо успіху.

..... Антип розповідає Наталочці про дубенські підземні ходи, у яких міщани зберігали вина і скарби, про золото й коштовну зброю володарів замку князів Острозьких.

— Якщо знайшли княжу шаблю, то уявляєш, яка вона?

Наталочка уявила. Їй в очах заряхтіли діаманти.

— І таку шаблю врятовують завдяки тобі! — лукаво підморгнув Антип. — Бо це ти придумаєш зупинитися в Дубні. Ти напитаєш її сліди. Чого доброго, станеш відомою на всю Україну!

— Та нууу... — заперечила дівчинка, але її очі зачаровано заблищали.

От якби справді так сталося! Мама здивувалася б... І тато, і дядько Богдан...

І привид більше не крутив би їй дулі...

Авжеж, задля цього варто трішки схитрувати.

— Не хвилюйся, ми повернемо в Дубно. Я вмовлю батьків, — сказала вона.

— От і добре. А ми тим часом рвонемо до Кам'янця-Подільського.

Діти попрощалися, і Наталочка побігла до Машки, яку давно заправили.

Яких правил безпеки не дотрималася Наталочка?

Що ти їй порадив би / порадила б?

— Гляди ж, не підведи! — гукнув услід Антип. Усмішка щезла з його лица, тонкі губи стислися, а в очах зблищили червонясті вогники. Але Наталочка вже його не бачила. Вона похапцем відчинила двері машини, і раптом мобільний висковзнув їй із рук... По екрану віялом розповзлися тріщини. Телефон більше не вмикався...

Машка бадьоро вихопилася на трасу і знову обігнала вантажівку з трактором, водій якої помахав їм рукою, як давнім знайомим.

— Ох, дівчата! — скрушно мовив тато. — Цю вантажівку ми обганяємо уп'яте. Давайте їхати без зупинок.

Мама не заперечувала. Вона щойно купила гарячу кукурудзу, і вони з Наталочкою тут же вгризлися в неї зубами.

Але тато також хотів кукурудзи. Він і собі взяв качан, а кермувати вирішив однією рукою. Тим паче, що траса лежала порожня. Раптом з-за повороту вигулькнув автомобіль. Тато схопився за кермо обома руками, а качан затис у зубах.

— Тату, ти як мексиканський бог кукурудзи! — пирснула сміхом Наталочка.

.....

— Любий, вийми з рота кукурудзу, — сказала мама татові. — Бо зустрічні автомобілі поперекидаються в канаву.

— Зате ми доїдемо до Дубна без зупинок! — реготала Наталочка. — Але в Дубні мусимо зупинитися, будь ласка! Там є замок... Шаблю могли знайти й там...

— Що ж, давайте спинимося, — напрочуд легко погодилася мама. — В Дубні принаймні заночуємо в готелі.

.....

*Розмова з Антипом
вплинула на Наталочку,
як гіпноз. Вона вперто
переконує батьків заїхати
до Тараканівського форту.*

*Там Наталя потрапляє
в пастку.*

*Перебуваючи
в колодязі (на щастя,
без води), Наталочка
уявляє звичайні камінці
самоцвітами
Синдбада-мореплавця.*

.....

*Тараканівський форт.
Світлина з вікіпедії*

*Чи читав / читала
ти пригоди
Синдбада-мореплавця?*

*Якщо так, то перекажи
одну з них (яка тобі подобається
найбільше) своєму
другові / подрузі.*

Розділ 6, у якому Наталочка бачить тривожні видіння на полі Берестецької битви

*Битва під Берестечком.
Худ. Артур Орльонов*

*Порівняй картину й опис бою
в повісті. Чим схожі ці твори?*

*Як можна пояснити такі
картини в уяві Наталочки?*

Дорогу до Берестечка не треба було шукати: все, що мало колеса, цього дня мчало, їхало, котилося на Козацькі Могили. А вже сам заповідник шумів, гудів, рябів кольорами, немов величезний ярмарок.

— Та тут сьогодні здвиг народу! — і раділа, й дивувалася мама.

.....

А Наталочка повільно пішла навкруг майдану, озираючись на всі боки. Тут було гарно!

У зеленому вінку ясенів здійма-

лися дві церкви: старенька дерев'яна, в якій козаки молилися перед битвою, і велика церква-пам'ятник, змурована над останками загиблих. Ото перед нею й правили Службу Божу. Лився спів, густо курився ладан, м'який пахучий дим стелився довгими пасмами, огортав людей, дерева, і ті в ньому ставали інакшими, мовби нетутешніми. Дим клубочився, вогко торкав Наталочці лице — дим чи туман? Авжеж туман, білий, як молоко, і в ньому по груді стояло... козацьке військо.

Похоловши, Наталочка збагнула, що вона якимсь дивом бачить саме ту трагічну п'ятницю 30 червня 1651 року, третій день Берестецької битви. Туман осідав дрібними ряхтливими краплями на козацьких чубах-оселедцях, на відвологлих вусах, згори ледь проглядало сонце — розмите бліде кружальце, а попереду крився за білою заслоною польський стан, величезне 150-тисячне військо. Шляхта, посполите рушення, німецькі драгуни й рейтари. Король Ян Казимир зібрав кого лиш міг, стягнув до Берестечка пів Європи, аби тільки здолати Хмельниччину, здолати повсталу Україну, цю ласкаву, медом текучу землю, яка затято виборювала волю.

Козаків стояло менше: тисяч сто, і з ними татари. Хан чатував на коні, мов хижий орел-степовик. Супився, хмурився, йому не подобалась рутвяна, багниста долина, у якій грузли його верхівці, не подобалася затятість супротивників — легкої здобичі не буде, це він бачив надто добре.

Наталочка ковзнула поглядом по козацьких обличчях. Зосереджені, зухвалі, насмішкуваті. В очах виклик: наступайте, ляхи! Ми готові, нам що? Або волю добути, або дома не бути.

І ляхи рушили: могутньою хвилею рвонула вперед кіннота. Ревма ревли гармати, дзвеніли шаблі, іржали коні, дико скрикували звитяжці, сходячись у двобої. Скільки це тривало – годину, дві? Наталочка не знала; вже й туман розвіявся, уже й сонце припекло, а битва гримотіла, ніби земля розколювалася навпіл. Все далі, далі, далі врубувалася кіннота, пробивала тверді українські лави, вже прорвала таборові укріплення... Ні, спинилася. Відходить. Вистояли козаки!

Натомість важко посунуло вперед праве крило польського війська. Зараз усе й станеться... Польська піхота поволі докотилася до орди, орда якось відразу подалася назад і чимраз стрімкіше відступала...

Татари тікали!

«Зрада!» — прошелестіло козацькими лавами. З їхнього стану вискочив, мов іскра, вершник у дорогому вишневому жупані (Богдан Хмельницький — зрозуміла Наталочка) і, припавши до кінської гриви, помчав наперейми.

За ним кинулись якийсь старшина і кілька козаків...

Вернися, гетьмане! Чи ти хочеш спинити вітер? Орду не завернеш... Та він летів безоглядно.

Бем! Бем! — загули церковні дзвони. Наталочка стрепенулася: що це з нею? Навколо ж не битва, а люд у святкових вишиванках. Не інакше як у Тараканові вона добре вдарилася в голову. Ото й привиджається. Треба взяти себе в руки.

Вона стріпнула чубчиком і втупилася очима в промовця на сцені, наготувавшись слухати щонайуважніше. Та враз почула дещо інше. Позад неї говорили... про шаблю! Наталочка рвучко обернулася. Двоє хлопців у пластових одностроях урвали розмову.

— Привіт! — мовив до неї вищий, чорнявий.

— Привіт... — розгубилася вона.

Хлопці стояли, мов гетьманичі: поважні, виструнчені, акуратні — по всьому видно, що то українські лицарі, ще й численні нашивки на їхніх рукавах виглядали так значимо.

— Ви, здається, говорили про шаблю, — зніяковіло пролепетала Наталочка. — Вибачте, ненароком почула.

— Авжеж про шаблю. Тут про неї тільки й розмов.

— То вона вже в безпеці? — зраділа дівчинка. Пластуни перезирнулися.

— Казав тобі, що справа темна, — стиха мовив високому його круглолидий веснянкуватий товариш.

Здається, було зарано радіти.

«Пласт» — національна скаутська організація України. Мета Пласту — сприяти всебічному патріотичному вихованню і самовихованню української молоді на засадах християнської моралі. Серед засновників «Пласту» в Україні був син Івана Франка — Петро Франко.

*Можливо, ти теж пластун /
пластунка?*

*Якщо ні, дізнайся, чим
цікава діяльність
у «Пласті».*

*Чому Наталка довірилася
пластунам?*

Діти познайомилися: хлопці виявилися пластунами зі Львова. Високого звали Северин («Як Наливайка», — заздро подумала Наталочка), а його товариша — Василь. Вони так щиро зацікавилися шаблею, що дівчинка розповіла все, що знала: про дядька Богдана та знайомого привида, який хоч нічим і не допомагав, проте палко переймався долею національної реліквії; про свою з батьками мандрівку, навіть про те, що шаблю шукала ще одна велими заможна родина. Щоправда, Тараканів з його злощасним фортом вона обійшла мовчанкою, але пластунам виста-

чало почутого. Обидва не на жарт захвилювалися.

Самі вони знали небагато. Вчора заповідником ходив якийсь чолов'яга («Бо ми приїхали ще звечора, — докинув Василько, — розбили намети над Пляшівкою, сиділи, палили багаття, високе, до самих зірок, а яких пісень наспівалися!»),

то отой чолов'яга всім розказував, буцімто знайдено козацьку шаблю, справжнісіньку, добре збережену в поліському торфі. Але де вона, в кого — про це оповідач багатозначно мовчав. Василькові він видався підозрілим («Але ж Василько завжди всіх підозрює, він у нас як Шерлок Холмс», — вставив своє й Северин), отже, Василько засумнівався, чи була чоловік таким чином не підшукував, хто заплатить за шаблю дорожче.

Хоч пластуни розповідали дещо плутано, Наталочка збагнула достатньо, щоб її душа тоскно защеміла. Якби вона не підбила батьків зупинитися в Дубні, то теж сиділа б над вечоровою річкою, на місці козацького табору, біля багаття до зірок... Ех, яка досада! А найголовніше, що Руснаки просто й легко з'ясували б усе про шаблю. Тепер же шанс утрачено.

Вони стояли на майдані, і море людей шумувало навколо. Яскраве, барвисте, розгойдане море, незчисленні тисячі, що слухали пісні, купували значки й морозиво, ходили долиною від острова до острова. Знайти серед них учорашнього оповідача було все одно, що відшукати голку в стозі сіна. Та на своє превелике здивування Наталочка збагнула, що хлопці збиралися ту голку шукати.

..... Северин наказав скликати всіх пластунів
на пошуки.

Василько гайнув, як вітер, а Наталочка з Северином стали пробиратися до будинку поруч з дерев'яною церквою. Та ба! В музей набилося стільки народу, що яблуку ніде впасти, екскурсоводи були нарозхват, а до дверей підходили нові й нові групи.

— Що робиться! Що робиться! Стовпотворіння вавилонське! — знай повторювала тітонька-чергова, перевіряючи вхідні квитки.

Дійсно, було схоже на стовпотворіння, на той його момент, коли мови вже змішалися. З різних сторін чулися українські, польські, англійські і ще хтозна-чий слова. І всі питали... про шаблю: де вона, яка вона,

*Пригадай або відшукай в інтернеті біблійну історію про Вавилонську вежу.
Про що цей твір?*

Чи доречне порівняння використовує в цьому епізоді авторка?

скільки вона коштує, певно, ого яку суму. Екскурсоводи розводили руками: і що за шалений день, і звідки ці чутки, про шаблю неодмінно треба все вияснити, але хіба завтра, бо сьогодні хвильки вільної нема.

— Ні, ми до завтра не чекатимемо, — рішуче сказав Северин, коли вони вибралися з переповненого музею надвір.

² *Литаври — ударний музичний інструмент, що має форму півкулі, отвір якої затягнений шкірою; різновид барабана.*

Пластуни ще не зішлися. Зі сцени сипався передзвін бандур; хор співав про чорне берестецьке поле, зоране кулями, білим козацьким тілом зволочене. Наталочка заслухалася, зіпершись на сосну. І тут на неї знов наплинуло.

...Мрячило, мжичило, над головою клубочились важкі сірі хмари, і козаки теж немов посіріли серед непролазної поліської мокви. В таборі гриміли, рокотали литаври²... Недалеко від Наталочки важко чмокнуло в розкислу землю гарматне ядро, забризкавши болотом козаків, що сиділи під возом.

— Пристрілялися, вражі діти, — байдуже відмітив старий запорожець, не виймаючи з рота погаслу люльку.

— Еге! Хочуть ляхи нас налякати. Притягли гармати аж зі Львова, ніби ми того дива не бачили, — казав зі смішком смаглявий козак, який видався Наталочці знайомим. Авжеж, це був той самісінький звитяжець, що снівся їй усю ніч. Без сумніву він: юний, гінкий, з темними сміливими очима.

— А сотник Щур як пішов до поляків на перемови, то й не вертається, — знов обіззався старий. — Гладкий з Переяславцем вернулися, а Щур — ні... Продався, кажуть.

— Утік Щур! — тонко, як півень, вигукнув ще один козак. Його куций оселедець не сягав вуха, певно, недавно заведений, та й одіж він мав ще селянську. — Сидимо обложені вже десятий день... Хмеля нема... Пляшівка розлилася... Затоплює табір... Пропадем ні за цапову душу! А життя одне!

— Та й Україна одна, пане брате, — тихо мовив чорнявий. — Не журися, виберемось. Богун виведе. Вже готові греблі для переправи.

— Що то за греблі! З возів, кожухів...

— Гей, молодче, не наганяй страху! Скиглиш, як баба... Не бійся, більше разу не помреш, — сердито обірвав його старий січовик. Тоді додав веселіше: — От і Богун їде.

Наталочка притьмом повернулася туди, звідки наростав кінський тупіт. На чолі чималого загону вершників до них наближався красень-полковник.

.....

— Стійте, іродові діти! — гримів голос старого запорожця. Чорнявий козак став до нього плече в плече, вихопивши з піхов шаблю, зупинилося ще кілька. Але інші наче поглухли. Паніка ширилась, мов вогонь по соломі.

— Стійте! Стійте! Куди ви? — і собі загукала Наталочка, та враз видиво пропало. Натомість вона побачила здивоване обличчя Северина.

— Чого ти кричиш? — питався він. — Люди несуть свічки на могили. Хай собі йдуть. Нашим пошукам то не завадить.

На них з цікавістю озиралися.

— Дівчинка загубилася, — казали одні.

— У дівчинки вкрали гроші, — казали інші.

— Ні-ні, в нас усе в порядку, — запевняв людей Северин.

Поруч зібралися вже й пластуни. Наталочка горіла від сорому. На щастя, Северин відразу перейшов до діла. Він виструнчився, нахмутив брови...

— Товариство, — звернувся він до гурту. — Всі ви чули, що знайдено козацьку шаблю. Але є підозра, що вона потрапила в нечесні руки. Може, їй навіть загрожує знищення. Щоб порятувати шаблю, ця ось дівчинка, — він показав на Наталочку, — та її батьки приїхали з Києва. Йдеться про дорогоцінну реліквію козацької доби. Тому наш обов'язок допомогти киянам Руснакам у благородних пошуках. Тим більше, що сьогодні ще не всі зробили добру справу, як то належить пластунові... Згода?

— Згода! — відповіли пластуни своєму гуртковому.

*«Іван Богун
на переправі».
Худ. М. Івасюк*

— Насамперед треба знайти чоловіка, який розказував про шаблю, — вів далі Северин. — Чи сьогодні його хтось бачив? Ні? Тоді будемо шукати!

Пластуни сипнули на всі боки. Северинові й Наталочці залишився острів Журавлиха з майданом і церквами, де терлася маса народу. Вони переходили від гурту до гурту, пильно придивляючись до облич. Вірніше, придивлявся Северин, який учора бачив оповідача. А Наталочку знов обсіла тривога. Якщо людині привиджаються різні події, то з нею явно не все гаразд. Треба щось робити, але що? Кілька разів вона скоса зиркала на Северина. Врешті наважилася.

— Северине, як виглядаю? — спитала його. Хлопець злегка зніяковів.

— Класно, — сказав він. — Ти смілива і... гарна. Тепер зніяковіла Наталочка, аж зарум'янилося личко.

— Я не про те, — опустила вона вії. — Розумієш, сьогодні вранці... ну, так сталося, що сильно вдарилася головою. Цього не надто помітно?

— Ані трохи. Нема ні синця, ні ґулі.

— Ні синця! Мені почали привиджатися різні картини. Битва, обложені козаки, паніка при переправі...

— А, ти про це. Не хвилюйся. Тут просто таке місце.

— Думаєш, зі мною все в порядку? Мені не треба до лікаря?

— Абсолютно. Тут таке місце... — повторив Северин. Його очі мовби ще потемніли під насупленими бровами. — Ти не чула місцевої легенду? Що обложені козаки не загинули, а вскочили в церкву і разом з нею провалилися під землю. Кажуть, у великодню ніч чути, як у них під землею дзвонять дзвони. У цьому щось є. Тут витає козацький дух... Дух волі. Хочеш вір, а хочеш ні, але тут інакше дихається. Інакше думається...

Чи можна пояснити такі часті марення в Наталочки? Чому?

Як Северин пояснив Наталці її дивний стан?

Що означає вислів «тримати удар»?

У яких життєвих ситуаціях варто дотримуватися такої поради? Чому?

Наталочка глибше втягла повітря. Пахло ладаном, луговими квітами, драговиною. Дихалося легко й приємно.

— Але ж козаки зазнали поразки! — нагадала вона.

— Хіба війна або й будь-яке змагання бувають без поразок? — здвигнув плечем Северин. — *Треба вміти тримати удар*. Може, це найважливіше... Проте ходімо далі.

Розділ 7, у якому з Антипком стається дивовижне перетворення

Діти обійшли майдан, тоді Северин вирішив заглянути ще й у підземний хід, що з'єднував церкви і вів кудись за пагорб. Наталочка воліла лишитися надворі — досить з неї підземель, принаймні на сьогодні. Зручніше прилаштувалася під старою церквою, заплющила очі... Хотіла ще бодай на мить побачити битву. Навколо гомоніли люди, на сцені читець декламував рядки Шевченка про берестецьке поле:

Круг містечка Берестечка

На чотири милі

Мене славні запорожці

Своїм трупом вкрили...

Віддалік гухнула гармата. Насправді гухнула: то стріляли сучасні козаки із Запоріжжя. «Сла-а-ва-а!» — покотилося долиною, і до гармашів звідусюди потяглися барвисті вервечки людей, а діти, як горобці, сипнули попереду всіх.

Наталочка щільніше стулила повіки, уявляючи молодого звияжця і сивого січовика, яких бачила при переправі.

...Їх стояло три сотні на пагорбі, що, мов острів, височів серед болота. Старого важко було впізнати: чуб розметався, сорочка розхристалася, очі палали, а шабля в руці мигтіла, як блискавка. Поляки насідали, козаки відбивалися, не відступаючи ні на крок. Та й не мали куди відступати. Мабуть, бій тривав давно, козаки поморилися, декотрі були поранені, проте в очах світилося все те ж тверде завзяття. Наталочка помітила, що за боєм невідривно стежив якийсь вельможний чоловік у коштовних латах. Він щось сказав одному з своїх наближених, і той, пересильюючи дзенькіт шабель, закричав до козаків:

— Панове запорожці! Ясновельможний король Ян Казимир подивований вашою відвагою, — («Так то сам король!» — збагнула Наталочка). — Він помилує вас, якщо складете зброю. Він візьме вас на службу за високу плату!

Що козаки відповіли
королю, який
запропонував їм
за високу плату перейти
до нього на службу?

Про що свідчить така
відповідь?

³ Корогва — прапор.

Між козаками пішов якийсь рух.

«Невже здаються?» — не то злякалася, не то зраділа дівчинка, але раптом збагнула, що вони робили: з-за поясів та з глибоких кишень своїх безкраїх шароварів діставали гроші і зневажливо, широким жестом сівачів кидали їх у твань (в'язке болото, багно).

— Срібло-злото — то болото, — гукнув сивий січовик. — Вибачай, королю, але нам не потрібна твоя ласка. **Лицарська смерть козакові дорожча.**

На долоні чорнявого козака серед дрібних монет блиснув срібний перстеник, козак на хвилюку його затримав, певно, згадав ту русяву, карооку, для якої придбав його, проте зсунув суворіше брови, і перстень плюснув у воду. Не носитиме його кароока, не діждеться свого козака.

— Слухай-но, пане-брате, — звернувся до чорнявого старий січовик. — Треба якось прорватися до Богуна і передати ось це, — він дістав з-за пазухи сяйливий малиновий згорток. Наталочка впізнала, що то корогва³, яку в паніці збили додолу. Отже, старий підняв і заховав її.

— А як поляжу разом із корогвою? — спитав козак, дбайливо ховаючи малиновий шовк.

— То хоч лишиться слава, що рятували її, — спокійно, ніби навіть байдуже мовив старий.

— Не випадає кидати бій...

— Стане ще для тебе боїв, — старий обняв чорнявого і легенько підштовхнув: — Іди.

Козак упав в очерет, мов качур: ані шелеснуло.

«Чи не втопився?» — подумала Наталочка та тут же й заспокоїла сама себе: еге, такий утопиться! Вирветься, проб'ється до Богуна...

Врешті, вона знала його долю.

Бій на острові довершувався.

Козаків ставало все менше. Один за одним падали вбиті. Аж ось лишився єдиний січовик. Невже битиметься сам? Один

проти цілого війська? Він озирнувся, метнувся до берега й уско-
чив у човен, прихований в очереті. Не сідаючи, відштовхнув
його, виплив серед плеса; гордо взявшись у боки, окинув оком
ворогів, мовляв, наступайте, чого ви баритесь.

Король знову щось сказав своєму наближеному, той квап-
ливо передав наказ. Поляки, брѳохаючись у баговинні, оточили
озерце, серед якого плавав козак, та не
могли здолати героя. **Він сік їх, як капу-
сту, він сміявся їм в очі, рани йому не
шкодили, кулі його не брали, смерть бо-
ялася підступити до такого несусвіт-
нього зухвальця. Вже й шабля не витри-
мала, переламалася навпїл, то він відби-
вався веслом. Троє насїдало на нього
спереду, якийсь мазур закрався ззаду,
націлився в плечі списом...**

*Які художні засоби
авторка використала
у виокремленому
кольором уривку?*

*Поміркуй, із якою ме-
тою письменники вжи-
вають засоби виразно-
сті?*

Наталочка затулила очі. Почула, як радісно загелґотали
поляки... Човен плавав порожній. Зиркнула на короля — той
роздратовано відвернувся й пішов геть.

Ти не радієш, королю? Ти ж переміг!

І враз вона збагнула. Козаків перемогли. Але не поко-
рили! Вони гинули не піддавшись, не схилившись, лишаючи
по собі невмирущу славу! Зовсім, як наші сучасні хлопці під
донецьким аеропортом...

Світлина з газети «День»

Із ким порівнює козаків Наталочка?

«Це не люди — це кіборги...».

Так, визнавши немислиму людську ви-
тривалість, героїзм і незламність духу
оборонців Донецького
аеропорту (1914 р.), назвав їх ворог.

20 січня — День пам'яті захисників
Донецького аеропорту...
Усі 242 дні оборони ДАПу
були героїчними...

...Знову гомонів святковий майдан, цвіли вишиванки, рокотав густий баритон:

Кину пером, лину орлом, конем поверну,

А до свого отамана таки прибуду.

— Чолом пане, наш гетьмане, чолом батьку наш!

Уже нашого товариства багацько нема ж!..

У пісні витав упертий, затятий, незламний дух волі, що його залишили козаки.

Пластуни верталися ні з чим. Учорашній чолов'яга зник, мов крізь землю провалився.

— Що будемо чинити? — спитав у друзів Северин.

Кожен старався придумати щось рятівне. Один радив пошукати в навколишніх селах; другий казав дати оголошення в газету; третій казав звернутися до пластового керівництва. Василькові ті ради не подобалися; він супив білясті брови, примружував очі, руки схрестив на грудях, як то робив його улюблений детектив, проте нічого путнього на думку йому не спадало.

За нарадою пластуни не помітили хлопця, що прислухався до їхньої розмови, а далі гучно розреготався:

— Ви спізналися, мої дорогенькі! Безнадійно спізналися!! Назавжди!

Озирнувшись, Наталочка на мить отетеріла. Коли ж до неї вернувся дар мови, розгублено відрекомендувала хлопця пластунам:

— Це... Антип. Він також шукає шаблю.

— Чортик, антипко? — перепитав Василько.

— Так, це власною персоною, — Антип картинно вклонився; вітер дмухнув на його прилизане волосся, і з-під нього показалися два округлі, як у молодого бичка, ріжечки.

— Маю тобі подякувати, — обернувся він до Наталочки. — Ти дуже мені допомогла.

— Я? — вражено перепитала дівчинка.

— Ти, ти, голубонько! — захихотів Антип. — Мої старі прочули, що привид хоче врятувати якусь реліквію, але довго не могли вивідати нічого конкретного. Вирішили на вмання поїхати в Берестечко і по дорозі побачили тебе. Твоя вишиванка, а особливо наклейка на вашій машині навели на

думку, що рятувати реліквію зібралися саме ви. І ти вибовкала про неї все, що знала! — чортяча мармиза розпливлася від задоволення. — Лишалось затримати вас, і я на ходу придумав, як це зробити. Досить було змалювати бій, підпустивши романтичного туману, і ти погодилася на все, що порадив. Ха-ха! Дивно, що ти досі не сидиш у колодязі в Тараканівському форті! Адже ти напрочуд вчасно розтовкла свій мобільний, хіба ж ні?

— То теж ти підлаштував? — скрикнула Наталочка.

..... Антип зізнається, що шаблю буде продано за кордон, але пропонує Наталочці спробувати врятувати реліквію⁴.

— Що ти, йдеться про дрібничку, — Антипкові очі лукаво звузилися: — Шаблю продаватимуть завтра ввечері далеченько звідси... Я підкажу, де... Щоправда, загадкою... Але якщо ти все ж не врятуєш шаблю (а не врятуєш нізащо), муситимеш брехати кожного дня. З тебе вийде кмітлива брехуха!

— Не здумай погоджуватися! — знов застеріг Северин.

Але дівчинка лиш похитала головою:

— Я згодна....

— Отже слухай: не горіх, а тверде; не панни, а в узорах жупани; стрілець їх сватав, та й голову склав. Не забудь: брехатимеш довіку! — глузливо хихикнув Антипко, ще раз вклонився і... щез.

— Нащо ти це зробила? Нащо погодилася? — розсердився Северин.

Наталочка знизала плечима. Невже він не розуміє? Вона ніколи собі не простить, якщо шабля пропаде з її вини.

— Краще допоможи відгадати загадку, — сказала вона.

⁴ Реліквія — річ, яку особливо шанують і зберігають як пам'ять про минуле.

Козацька шабля

*Одеський замок.
Фото Миколи Сварника*

*Підгорецький замок.
Фото Lestat (із вікіпедії)*

Пригадай, що таке за́гадка.

*Чи легко відгадати за́гадку
Антипка?*

*Чому так важливо правильно
розгадати за́гадку?*

За́гадка виявилася не з легких.

— Не горіх... Не горіх... — мурмотів Василько і так натужно думав, аж ластовиння почервоніло на його круглому виду.

— Може, замок? Одеський чи котрий інший... — припустила Наталочка, бо замки не йшли їй з голови.

Один з пластунів і собі пригадав, що вчора тому чоловічині хтось говорив про Одеський замок, мовляв, там охоче куплять шаблю... Ану ж він послухав доброї поради?

— Не горіх, а тверде — то тверді оборонні мури, — розмірковував Василько. — Не панни... Може, князівни чи королівни... Колись один шляхтич посватався до красуні Марціани, дочки одеського воєводи. Йому відмовили, і він пробив собі серце кинджалом у неї на очах. Отже, і сватав, і голову склав. За́гадка про Одесько! — переможно завив він.

Пластуни схвально загули, тільки Северин, здавалося, вагався.

— Я мушу негайно знайти батьків, — заквапилася Наталочка. — Так що бувайте!

— Шкода, що ми не їдемо з тобою, — зітхнув Северин.

— Ви й без того допомогли.

— Обов'язково подзвони мені!

— Якось подзвоню! — і Наталочка помахала рукою на прощання вже на бігу...

.....

*А далі — шалена гонитва наввипередки —
Машка і чорний джип.*

*А ще Наталочка побувала в Підгірцях на вечірці
чортиків, відьом і відьмаків.*

*І як її врятувала Машка: звімкненими фарами розігнала
нечисту силу*

*В Олеському замку, куди їх відгадкою до загадки вкотре
заманює Антипко, родину Руснаків звинувачують у викра-
денні картини.*

*Під час смачного обіду мама і батько розгадують
загадку й вирішують, що їм — у Кам'янець-Подільський.
Але по дорозі стається багато небезпечних дорожньо-
транспортних пригод. І лише веселка, під якою
проїхали герої, рятує їх від смерті.*

.....

Розділ 11. У якому мандрівників підстерігають суцільні несподіванки

Усе було намарно!

У Кам'янець-Подільський Руснаки спізнилися. В музеї закінчився робочий день, і фортеця стояла замкнута. Не було в кого розпитати, чи сватав якихось дівчат пан Володийовський та чи влучно він стріляв, тому не були певні, чи правильно відгадали Антипкову загадку. Повештавшись перед зачиненою брамою, вони зайшли повечеряти в ресторанчик коло Турецького мосту. Фортеця виднілася звідси, як на долоні, — грандіозна, незборима твердиня, справді горішок над горішками. Її вежі стриміли, мов стрункі гордовиті панни, проте Наталочка даремно вишукувала на них поглядом якінебудь оздоби. Їхні жупани не були узорчастими, і це не додавало оптимізму.

*Кам'янець-Подільська
фортеця*

Наталочці ані їлося, ані пилося, її охопив такий безпросвітний розпач, що й на світ не хотілося дивитися.

— Треба було їхати до Тустані, — й собі бурчав тато.

Тільки пізно вже їхати, вони все одно не встигнуть. Внизу, в кам'яному каньйоні річки Смотрич гусли вечірні сутінки, над срібним плесом брався туман, показуючи, що завтра буде погода, буде їм гарно їхати до Києва, тільки ж — лишенько! — мабуть, із порожніми руками...

Ще лишалося хистке, як павутинка, сподівання, що власник шаблі скоро з'явиться, що зустріч таки в Кам'янці. Може, перед фортецею? На Турецькому мості, про який торочив Антип?

— Доню, не муч себе. Ми зробили, що могли, — ласкава мамина долоня лягла на Наталоччине плече.

Дівчинці від того не полегшало, навпаки, у горлі застряг давкий клубок. Бідолашна мама! Вона на знала всієї правди. Вона не підозрювала, що відзавтра її люба донечка мусить стати брехухою.

Чоловіки за сусіднім столиком взялися підспівувати:

*Гей, вернися, Сагайдачний!
Візьми собі жінку, віддай тютюн-люльку,
Необачний! Гей, долиною...*

— Ох я дурень! — раптом підскочив тато, гучно ляснувши себе по лобі. — Як я не здогадався! Сагайдачний! Ми мали їхати в Хотин!

— Мій друже, — зауважила мама, — сядь, не лякай офіціантів і поясни все до ладу.

Хоча було й без того ясно. Вони за-
були про Хотин, Хотинську фортецю,
а саме там колись розігралася гранді-
озна битва, в якій смертельно пора-
нили Петра Сагайдачного, славетного
гетьмана, знаменитого стрільця з
лука-сагайдака, тобто там був і горіх,
і стрілець, і все що треба.

*Які знання допомогли
батькові розгадати
загадку?*

*Як ти вважаєш,
загадка у творі —
розвага чи пізнання?*

За мить Руснаки сиділи в автомобілі. Перемайнули міст
через Смотрич — ріка сяйнула на закруті, наче шаблюка; пе-
релетіли село Атаки — його назва теж кольнула згадкою про
давні бої. За Атаками дорога стрімко пішла вгору.

— Тату, тату! Косий хрест! Та ж то літера «Х»! — залеме-
нтувала Наталочка, тицяючи в скло на дорожній показ-
чик. — Привид підказував, щоб ми їхали в Хотин!

.....

— Фортеця мов у вишиванці... Гарно, — замилювалася
мама.

Все було точнісінько, як у загадці. Все збіглося: і загадка,
і привидова підказка. Цим разом вони не помилилися.

— Тату, мамо, раптом у фортеці бенкет, то глядіть, не
їжте тортів і крешону теж не пийте, — про всяк випадок по-
передила Наталочка.

— Який бенкет! Глухо, як у вусі, — знизав плечима тато.

Авжеж. Фортеця німувала. Ніде не видніло ні душі. Не-
вже вони спізналися? Після довгої нелегкої дороги, після сті-
лькох пригод і небезпек... Наталочка знову відчула гіркоту.

*Хотинська фортеця.
Фото — переможець
конкурсу «Вікі любить
пам'ятки». 2006 р.
Автор Д. Вітченко*

*Чи доречно використані
авторкою художні
засоби в змалюванні цієї
пам'ятки архітектури?
Чому?*

Ні, з таким кінцем мандрівки вона не могла змиритися. Вона ще почекає. Хоч би й сокири з неба падали, то не піде звідси.

Руснаки поблукали горбами навколо фортеці, понипали скрізь, де можна було понипати, постояли на високім фортечнім мурі над Дністром. У Дністрі висівалися зорі. Звичайно, і в небі теж.

— Може, підемо? Таж не будемо тут ночувати, — врешті наважилася мама.

— Ні.

Спадала роса й холодила ноги. Гостро й гірко пах полин. На душі теж було полиново.

І враз... То не привиділося: з вулиці, що вела сюди з містечка, засяли два снопи світла, і до бронзового Сагайдачного підкотив автомобіль. Слідом за ним зачмихала і теж спинилася якась стара тарадайка. З першого авто вибрався дебелий парубійко. У світлі ліхтар було добре видно його накачані м'язи й коротко стрижену потилицю. З тарадайки виліз щуплий, невеличкого зросту чоловічина. В руці він тримав щось довгасте. «Власник шаблі», — здогадалася Наталочка, бо він був достоту такий, як описували пластуни. Обидва потисли один одному руки.

— Ущипніть мене за ніс, — попросив тато, не вірячи власним очам.

Але мама не стала його щипати.

— Годі дивитися, ходімо до них, — мовила вона й рішуче покрокувала до прибулих.

Та поки Руснаки підходили, з міста вискочило таксі, і з нього витрусилися старий чорт, чортиця й Антипко, що кульгав дужче, ніж звичайно. Рука в старого чорта була перебинтована. Мабуть, від бугая перепало не тільки їхньому джипові. Антипко з глумливою церемонністю вклонився Наталочці:

— Здоровенькі були! Як не дивно, ви майже встигли, — попри всю самовпевненість він був явно не в дусі.

— Чому «майже»? Ми виграли! — засміялася Наталочка.

— Та невже? Певно, шабля вже у вас? Напевно, ви знаєте, як її дістати без грошей? — єхидненько запитав Антипко.

— Не хвилюйся, дістанемо, — запевнила дівчинка, але всередині їй похололо.

Досі Руснаки не переймалися, як їм оотримати шаблю. Головне було її знайти. «А як прийде врем'ячко, то досягне яблучко», — говорила в таких випадках мама. Та от врем'ячко, себто час, уже настав, а яблучко не досягало. Ба — навіть і не зав'язалося. Грошей на шаблю в них не вистачить, хоч батьки й зібрали все, що відклали на літню відпустку, але ж воно дріб'язок. Однак треба було щось робити.

Першим за справу взявся тато. Він почав здалеку, насамперед нагадав миршавому чоловічку, що знайдена реліквія належить державі, що при передачі її в музей той дістане значну винагороду, а за знищення чи вивіз за кордон доведеться відповідати по закону; тато погрожував зловмисникам карою, метаючи блискавки, наче Зевс-громовержець.

— А хто докаже, що я знайшов шаблю? — зухвало вишкірився миршавий. — Нічого не знайшов!

Тато з несподіванки урвав на півслові.

— Як то ні? Таж усе Берестечко гомоніло! Ви всім і казали, що знайшли її... — дещо розгубився він.

— А почув про шаблю від людей! От і казав! Хіба мало що говорять? Язик кісток не має! — огризнувся миршавий.

— А в руках у вас що, оте загорнуте?

— А нічого! Обшуку не зробите, не маєте права!

— Не маєте, — вставив слово й дебелий, вочевидь, добре обізнаний з кримінальним кодексом.

Татова спроба закінчилася провалом. Антипкова мармиза розпливалася від задоволення.

Тоді в атаку пішла мама. Вона промовляла тихо й задушевно, а далі все палкіше, все завзятіше. Про честь і звитягу, про духовність і славу, про історичну пам'ять, врешті про старовину, про те диво, що було, минуло... Її промова мала успіх.

— Атож, слава не вмере, не поляже... Я теж люблю Шевченка. Навіть мріяв зіграти в сільському театрі Назара Стодолю... Щоправда, не зіграв, — від розчулення миршавий мало не просльозився, та, глянувши на старого чорта, передумав. — Звичайно, шаблю віддам... За належну ціну.

— Само собою, — підтакнув йому дебелий таким тоном, що не випадало сумніватися: його ціна буде найналежніша.

Антипко квітнув, наче мак у городі. Мав від чого ...

У Наталочки виникла підозра, що чорти з'явилися тут неспроста, що вони, хоч і мовчать, але дивним чином впливають на миршавого й дебелого, тому ті такі непоступливі. Але вона не встигла над цим поміркувати.

Раптом перед Руснаками заколихалася напівпрозора біла постать. То з'явився привид-патріот. Він, як завжди, загарячкував, скрутив дулю миршавому, а другу дебелому, вхопився за голову і глухо застогнав.

— Що це? — здивувався миршавий, а дебелий зблід, як полотно.

— А це наш знайомий привид, — ступнула крок уперед Наталочка. Настала її черга йти в словесну атаку. — Привид вам каже, що не залишить вас у спокої, доки шабля не опиниться в безпечному місці. Він говорить це жестами глухонімих, які трохи розумію... Привид каже, що налякає вашу дружину й дітей, що жодної ночі не дасть вам ані задрімати!

Привид спершу здивувався, бо нічого подібного не казав,

*Чим керується батько,
коли бажає переконати
власника шаблі передати
її в музей?*

*Чому мамі вдалося майже
переконати власників
шаблі не продавати
історичної реліквії?*

*Як поводитися в цій
ситуації Наталочка?
Чи можна вважати
дівчинку сміливою
фантазеркою? Чому?*

а тоді схвально закивав головою, мовляв, так і буде. Дебелий парубійко умлівав з переляку і певно дременував би геть, якби його не спиняла чортиця. Миршавий також трішки розгубився, але старий чорт шепнув йому щось підбадьорливе, і він оговтався.

— Ти, мала, не заливай. Наукою доказано, що привидів не буває, — сказав він.

— Як не буває? Та як не буває, коли ж ось він перед вами! — аж гукнула Наталочка.

— Це якесь не досліджене наукою вище. Обман зору або гра світла, — розмірковував

миршавий. — Або ж це влаштували для туристів, щоб при-
манювати їх у фортецю.

Від нечуваного обурення привид отетерів. Тоді різко кру-
тнувся і щез.

— Ну от, казав, що привидів не буває, — остаточно підба-
дьорився миршавий, та й парубійко почав поволі приходити
до тями.

Антипко торжествував. Наталочка похнюпилася. Крас-
номовство Русаків вичерпалось, і не було звідки чекати допо-
моги. Проте вона несподівано надійшла. Вірніше, над'їхала:
з міста враз вигулькнув автобус, і з нього висипали... львів-
ські пластуни! Наталочка, як ластівка, кинулася до них:

— Северине! Васильку! Звідки ви тут?

— Та, бачиш, Василько вирішив, що загадка про Хотин.
То ми зібралися й приїхали, — пояснив Северин, а Василько
гордо усміхався.

— Ага. Так і є. Он покупець, а то — власник шаблі, —
кинула Наталочка на дебелого й миршавого. — Тільки з
ними неможливо домовитися, бо заважають чорти.

— Он як? — повів бровою Северин. Мабуть, він відразу щось
придумав, бо рвучко підійшов до компанії, що зібралася на горі.

— Добрий вечір, шановний пане, — звернувся він до ми-
ршавого. — Пластуни шукали вас у Берестечку і ось нарешті
знайшли. Ми маємо для вас привабливу пропозицію. Однак
перш ніж про щось говорити, хочемо переконатися, що ша-
бля справжня, а не фальшивка.

— Як це фальшивка? — обурився той.

— Тепер багато фальшивок, — незворушно зауважив Се-
верин. — Антикварні речі стали модними, тому їх підробля-
ють. Може, шабля теж не варта перемов.

— Ах, не варта? — скипів миршавий. Антипко хотів щось
заперечити, та не встиг: той уже розгорнув зім'яту полот-
нину. В сутінках сяйнула гартована сталь. Це була справжня
козацька шабля, схожа на місяць-молодик. У волинському
торф'ї вона напрочуд добре збереглася. Руків'я мала просте,
без золота й діамантів, і було не схоже, щоб миршавий їх по-
виколупував. Усі дивилися на шаблю, як заворожені. Тільки

з Антипком коїлося щось незрозуміле: він пересмикував плечима, чухав ріжки, переступав з ноги на ногу, наче йому нестримно закортіло в туалет.

— Ні... Ні... Я біля неї не встою! — раптом простогнав він і з поросячим виском стрімголов чкурнув додолу з хотинської гори.

Старий чорт зітхнув, крекнув, махнув перебинтованою рукою і теж потрюхикав слідком за синочком. Тільки чортиця ще якось трималася, проте і їй були непереливки: руки трусилися, губи перекошилися, вона щось забелькотіла, але їй забракло повітря, тож аби не вдушитися, вона й собі кинулася геть...

— А тепер поговоримо без чортів, — сказав Северин.

Він пропонував таке. Оскільки пластуни з його гурту мріють стати журналістами й активно дописують до різних видань, вони вмістять публікації про добродійний вчинок шановного пана у «Високому Замку», «Галичині», «Літературній Україні» та ще з десяткові газет, а також повідомлять про нього по радіо. Це неабияка моральна винагорода, не кажучи про те, що, врешті-решт, шановний пан одержить і належні йому гроші.

Наталочка слухала й раділа. Северин чудово все придумав! Він розважливий і рішучий, і цей словесний поєдинок він безперечно виграє.

— А якщо не погоджуся? — все ще вправся миршавий.

Тоді, казав Северин, у ті ж газети будуть надані матеріали про ваш аморальний вчинок, який призвів до знищення славетної козацької реліквії задля власної вигоди. Цю інформацію надрукують ще охочіше, оскільки подібних повідомлень до редакцій практично не надходить. Само собою, до справи підключаться правоохоронні органи.

Дебелий мовчки стояв осторонь. Він повільно й важко мі-

Доведи, аналізуючи події розв'язки твору, що Северин кмітливий і розумний пластун.

Доведи, що це фантастичний опис подій.

ркував. Відколи втекли чорти, він пригадав собі, що перед битвою козаки освятили зброю. І хоч він не був побожний, проте не мав певності, що Бога справді нема, а тому про всяк випадок трошки Його боявся. Але шабля йому подобалася, гроші за неї можна взяти фантастичні...

— Ти чого мовчиш? Я що, задурно їхав аж у Хотин? — раптом напустився на нього миршавий. — Кажі прямо: купиєш шаблю чи ні?

— Купую, — наважився дебелий.

І тут... Ох, тут сталося щось цілком неймовірне. Над фортецею, спочатку над крайньою вежею, потім над сусідньою, далі над усіма п'ятьма, над двором і мурами заколихалися білі постаті. То були привиди, і їх ставало все більше. Вони виповзали з кам'яних підземель, здіймалися з довколишніх рів і пагорбів, гуртуючись у загони.

Попереду виступав знайомий Наталоччин привид, за ним пливли мужні, хоча й напівпрозорі козаки, полегли в Хотинській битві, і бронзовий гетьман на горі радо вітав своє славне товариство. Далі ступали хотинські повстанці, розстріляні в фортеці, жінки й чоловіки, незліченні страдники і борці за волю. Вони насувалися, суворі й невблаганні, облягаючи гору. Не тямлячись від переляку, дебелий парубійко якось боком посунувся до свого автомобіля і за хвилину сидів у ньому, замкнувши дверцята і для певності заховавши голову під сидінням. Шаблі йому якось відразу перехотілося, а запраглося єдиного: вийти живим з усієї цієї катавасії.

Миршавий також знітився й зіщулювався, бо хоч він і не вірив у привидів, але тепер на нього насувалося надто вже багато цих не вивчених наукою об'єктів, цілком можливо, небезпечних...

— Та що... Я ж патріот... Я продам шаблю нашій рідній українській державі... Музеєві чи, може, банкові, який непогано заплатить... — залепетав він і, тяжко зітхнувши, подав шаблю Наталоччиній матері.

Мама взяла її обережно й урочисто. Тато по-лицарськи став на коліно й поцілував холодну сталь. Враз навколо його голови спалахнуло сліпуче світло. Ні, то не був німб праведника, — просто його осяв фарами, під'їжджаючи, маршрутний автобус «Київ-Чернівці». Його двері розчинилися, і в них з'явився пан Богдан власною персоною. Після ранкової телефонної розмови він не знаходив собі місця і врешті теж помчав навздогін за шаблею. За ним з автобуса висипали численні пасажери, бо не щодень випадає подивитися, як рятують історичну реліквію.

Чи Руснаки — насправді надійні люди? Доведи свою думку цитатами.

Відшукай інформацію про те, кого називали руснаками.

Чому авторка обрала саме таке прізвище для родини?

— О, бачу, вже все в порядку? — спитався пан Богдан, тоді повернувся до свого давнього приятеля привида: — Бачиш, друже, ти даремно хвилювався. Я ж казав тобі, що панство Руснаки — надійні люди.

На знак згоди привид замахав руками, закивав головою, радісно обняв пана Богдана, тата, далі вклонився мамі, Наталочці, пластунам і пішов обнімати всіх підряд; інші привиди теж уклонилися й вочевидь раділи. Умить зчинився веселий шарварок, усі прибулі збуджено гомоніли, кожен хотів бодай торкнутися праведної козацької зброї.

Наталочка тихенько підійшла до Машки й погладила капот:

— Ти, Машко, чудове авто. І хороший друг. Якби ти не постаралася, ми б не виграли цих шалених перегонів.

Чи машина її чула? Авжеж так! Лишень, як завжди, не подавала виду.

Урочистості на цьому не скінчилися. Северин виструнчився, поправив на лівій кишені срібні шнури — відзнаку гуртового:

— Наталочко, — поважно мовив він. — Наш гурт вирішив нагородити тебе пластунською відзнакою за відвагу.

Він прищепив їй на рукав пластунську нашивку. Дівчинка зарум'янилася від задоволення. Це було майже як медаль, а може, навіть краще.

1. Чи уявляєш ти козацьку шаблю, яку шукали герої? Опиши її. Що вона уособлює?
2. Добери три позитивні та три негативні риси характеру Наталочки. Доведи свій вибір цитатами з твору. Чи хотів / хотіла б ти мати таку подружку? Чому?
3. Як ти вважаєш, чому героїню твору «Таємниця козацької шаблі» авторка назвала іменем своєї доньки? Це випадковість? Чому ти так вважаєш?

4. Чому Наталочка постійно уявляє події 30 червня 1651 року? Чому авторка описує бій під Берестечком, використовуючи уяву Наталочки?
5. Із якими відомими тобі історичними постатями пов'язана битва під Берестечком? Чому так важливо знати минуле народу?
6. Наведи найяскравіші приклади бойових подвигів козаків. Якими ти їх уявляєш під час бою?
7. Хто такі пластуни? Чому їх часто можна асоціювати з детективами? Чи заслужено Наталочка отримала пластунську нашивку?
8. Чому, побачивши шаблю, чорти втекли від людей? Поміркуй, які ще предмети можуть мати такі властивості.
9. Побудуй у зошиті таблицю з двох стовпчиків («Реальне й фантастичне у творі «Таємниця козацької шаблі»). Заповни її. Подумай, чому так часто письменники / письменниці звертаються до вигадки.
10. У яких історичних місцях ти бував / була з рідними чи друзями на екскурсії? А можливо, ти живеш неподалік місць, згаданих у творі? Чи могли б герої проїжджати через населений пункт, у якому ти живеш? Чому?
11. Ознайом товаришів і родичів з однією з архітектурних пам'яток у вигляді відеоролика чи презентації.
12. Використовуючи алгоритм (Додаток 5, що на форзаці), побудуй усне чи письмове висловлювання на тему «Що означає мати лицарські чесноти?».

Твір, який ти прочитав / прочитала, — **епічний**, оскільки в ньому відчутна *оповідна манера письма*. Автор у такому творі споглядає за подіями й розповідає про них так, ніби є їх учасником або все про них знає.

В епічному творі події розгортаються одночасно в кількох місцях, переносять героїв в інші історичні часи, у різні періоди їхнього життя. Епічні твори найчастіше написані **прозою мовою**.

Пригодницька повість — повість, сюжет якої побудований на пригодах героїв.

Пригоди зазвичай виявляються небезпечними для літературних персонажів.

Детектив — різновид пригодницької літератури; твори про загадкові злочини та їхнє розкриття.

14. Підготуйся до контрольної роботи. Виконай завдання.
Увідповідни автора / авторку та цитату з твору.

1	Оксана Сайко	А	Наш гурт порадився й вирішив нагородити тебе пластунською відзнакою за відвагу.
2	Галина Кирпа	Б	Іванка стрибає на підніжку. Настрій у неї чудовий. За успішне закінчення школи батько дав їй гроші на ролики, про які вона стільки мріяла!
3	Всеволод Нестайко	В	Якби тато не став зіркою, то брав би нас із Йорданкою на плече: її – на ліве, мене – на праве.
4	Зірка Мензатюк	Г	Ніколи не вішай носа, рижухо мій дорогий! Ти в нас незвичайний, особливий. А незвичайні стають видатними, великими людьми...
		Г	Мама, було, каже: «Не дери ж ти пташиних гнізд та не бери яєчок, бо пташка буде плакати».

15. Виконай проєктну роботу «Замки козацької шаблі» (скористайся *Додатком 2* (на форзаці), а також відомостями за покликанням <https://cutt.ly/HZtKunk>).

Алгоритм: світлина → назва → історична довідка (період, подія, відомі історичні постаті, пов'язані із цією подією) → цікавинка.

Топоніми: назва міста (села) → легенда → відомі люди → цікавинки.

16. Пригадай свої очікування, опис яких ти дав / дала на зберігання вчительці / вчителю, рідним.

Що з очікувань справдилося, а що — ні?

Добери до цих очікувань один прикметник. Озвуч його в класі.

Переглянь ще раз цей підручник.

На перших сторінках кожного розділу зазначено назви творів для позакласного читання.

Випиши назви творів для позакласного читання в зошит чи блокнот і спробуй улітку прочитати ті з них, які ще не читав / не читала.

Обміняйся думками з однокласниками / однокласницями про свої «книжкові» очікування на літо.

Увага! ГО «Вікімедіа Україна» щороку організовує конкурс «Вікі любить пам'ятки». Ти теж можеш, сфотографувавши архітектурну пам'ятку, завантажити її у вікісховище. До речі, це чудове завдання на літні канікули.

КОРОТКИЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИЧОК

Алегорія — утілення загальних, абстрактних понять («добро / зло», «вірність / зрада», «чесність / обман» тощо) у конкретних образах.

Акрівірш — за́гадка, відгадку на яку можна прочитати за першими літерами кожного рядка.

Анімалістичне оповідання (від англ. animal — тварина) — оповідання про тварин.

Віршована мова — ритмічний текст, у якому рядки зазвичай римуються.

Гіпербола — художній прийом, який полягає в навмисному перебільшенні (*рис людини, властивостей та ознак певного предмета чи явища тощо*) для надання зображуваному виразності.

Детектив — різновид пригодницької літератури; твори про загадкові злочини та їх розкриття.

Драма (драматургічний твір) — твір, призначений для постановки на сцені, інсценізації.

Драма-казка — драматургічний твір, у якому наявні ознаки казки (*див.* «казка») та драми (*див.* «драма»).

Епітет — художнє означення.

Епічний твір — твір, у якому описані певні події, явища, характери (казка, оповідання, повість тощо).

За́гадка — малий жанр фольклору, дотепне запитання, часто у віршованій формі, яке потребує відповіді (відгадки).

Ідея твору — головна думка, яку автор хоче донести читачам своїм твором.

Інтер'єр (у літературі) — вид опису, змалювання внутрішніх приміщень і предметів, які в них розміщені й оточують персонажів твору.

Історичне оповідання — оповідання на історичну тематику (про історичні події, персонажів тощо).

Казка — народний або авторський художній твір про вигадані події, вигаданих осіб, іноді за участю фантастичних сил.

Казка-притча — це твір, у якому поєднані ознаки як казки (*див.* «казка»), так і притчі (*див.* «притча»).

Композиція твору — побудова літературного твору, що включає сюжетні (зав'язка, розвиток подій, кульмінація, розв'язка) та позасюжетні (інтер'єр, портрет, пейзаж тощо) елементи.

Конфлікт — зіткнення протилежних сил, героїв тощо. *Головний конфлікт* казки — це боротьба добра зі злом (зазвичай добро перемагає зло).

Легенда — невелика оповідка про якісь події, людей, богів, походження географічних назв тощо, у якій правда поєднана з вигадкою.

Лірика (від назви муз. інструмента «ліри») — сукупність творів (переважно вірші), що не мають чітко окреслених сюжетів. Їм притаманні емоційність, схвилюваність, особлива задушевність.

Ліричний герой — образ, що виникає в уяві читача під враженням втілених у творі почуттів, переживань, роздумів. Ліричний герой не обов'язково тотожний з автором.

Ліричний твір — твір, що належить до лірики (див. «лірика»).

Література — слово «література» походить із латинської мови (від «litera» — «літера») і буквально означає «те, що написане літерами».

Літературна казка — казка, написана конкретним автором, письменником (на відміну від народної / фольклорної казки, створеної народом).

Літературний твір — текст, що належить до художньої літератури (фольклору): прислів'я, приказка, загадка, казка, вірш, оповідання тощо.

Літопис — твір, у якому оповідь ведуть за роками («літами»).

Метафора — слово або словосполучення, яке переносить ознаки одного предмета чи явища на інші на основі подібності чи контрасту: *комп'ютерна мишка, ніс човна* тощо.

Мова автора — мова оповідача в художньому творі.

Мова дійових осіб — мова персонажів літературного твору.

Мотив у літературному творі — те саме, що й тема (або складова теми).

Народний переказ — оповідка про визначні історичні події та їх героїв. Хоча за змістом переказ нагадує легенду, у ньому менше казково-фантастичних елементів та алегоричності.

Оповідання — це невеликий прозовий твір, у якому йдеться про одну або кілька подій із життя одного чи кількох головних персонажів протягом обмеженого проміжку часу.

Пейзаж — зображення природи, довкілля в художньому творі.

Персонаж твору — дійова особа художнього твору (книги, спектаклю, кінофільму, гри тощо).

Персоніфікація — перенесення властивостей людини на предмети чи явища природи. Напр.: *сонечко всміхається, тінь лягає, час іде*.

Повість — твір, у якому йдеться про історію одного людського життя чи його значної частини, яка обов'язково перетинається з долями інших людей (персонажів).

Повість-казка — твір, у якому поєднані риси казки (див. «казка») й повісті (див. «повість»).

Порівняння — пояснення одного предмета або явища за допомогою зіставлення з іншим, схожим на нього.

Портрет — у літературі: опис зовнішності персонажів художніх творів.

Пригодницька повість — повість, у якій зображено пригоди (часто небезпечні) літературних персонажів.

Приказка — стислий крилатий народний вислів (іноді вкорочене прислів'я, але без властивого йому повчання): *як рак на горі свисне; як моє не в лад — я з своїм назад* тощо.

Прислів'я — короткий ритмічно організований вислів із повчальним змістом: *Життя без книжок — мов небо без зірок. Вудити без гачка і вчитися без книги — даремна праця.*

Притча — невеличка оповідка з глибоким повчальним змістом, яка містить якусь моральну настанову в алегоричній (прихованій, непрямій) формі.

Прозова мова — ритмічно неупорядкована мова (на відміну від віршованої).

Рима — співзвучність, суголосся рядків у вірші: *красива — невгасима, Україна — солов'їна, дівчина — калина.*

Римування: суміжне римування (аа бб) — римуються перший і другий, третій і четвертий рядки.

Римування: перехресне римування (абаб) — римуються перший і третій, другий і четвертий рядки.

Кільцеве римування (абба) — римуються перший і четвертий, другий і третій рядки.

Символ — умовне позначення якогось предмета, поняття або явища; розпізнавальний знак. Наприклад, у казках *лев символізує силу, віслюк — упертість, собака — відданість, сонце — життя* тощо.

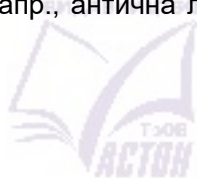
Сюжет твору — події літературного твору, подані в певній послідовності. Основними елементами сюжету є експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка.

Тема твору — те, про що йдеться, що автор розповідає читачам, найголовніше питання, розкрите у творі.

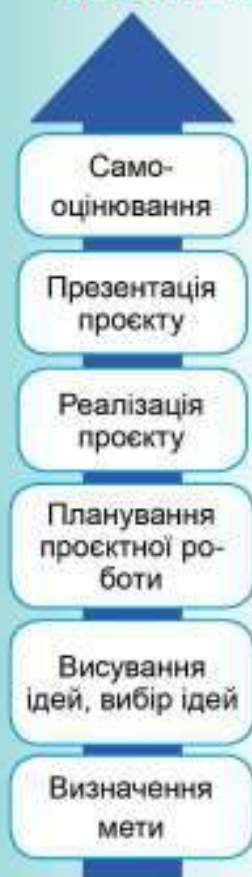
Усна народна творчість (фольклор) — колективні (народні) твори, які передавали з уст в уста (усно); **фольклором** називають словесну творчість певного народу: український фольклор, англійський фольклор, японський фольклор тощо.

Фантастичне у творі — те, чого немає в реальному житті, щось вигадане, виворенне фантазуванням, уявою людини (здатність істот перетворюватися на якісь предмети, розмова тварин тощо).

Художня література — (мистецтво слова) це сукупність написаних (усних) художніх творів певного народу (напр., українська література, англійська література тощо), епохи (напр., антична література) та всього людства (світова література).

АЛГОРИТМ НАПИСАННЯ ПРОЄКТНОЇ РОБОТИ

1. Назви тему проєкту, продемонструй його.
2. Озвуч мету та завдання проєкту.
3. Розкажи про особливості проєктної роботи, визначивши успіхи та недоліки.
4. Сформулюй висновки.

АЛГОРИТМ СКЛАДАННЯ ЗАГАДКИ

1. Порівняти предмет за схожими ознаками (розмір, колір, призначення тощо) із іншим предметом, явищем.
2. Замаскувати цю ознаку в загадці, щоб не одразу знайти відповідь.
3. Чітко й стисло висловити загадку.

Додаток 4

АЛГОРИТМ НАПИСАННЯ ЛЕГЕНДИ

1. Визнач тему, основну думку легенди.
2. Твоя легенда має містити всі ознаки жанру:
зачин (вступ) → основну частину → кінцівку (висновок).
3. У легенді обов'язково мають бути:
 - незвичайні, фантастичні елементи.
 - невеликий обсяг;
 - віршована або прозова форма.
4. В основі легенди — розповідь про походження міста, вулиці, річки тощо.
5. Відредагуй текст.
6. Запиши в зошит і ще раз перевір.

Додаток 5

АЛГОРИТМ СТВОРЕННЯ ВЛАСНОГО ВИСЛОВЛЕННЯ

АЛГОРИТМ ВИВЧЕННЯ ВІРША НАПАМ'ЯТЬ

1. Усамітнись... Дуже важливо, щоб тобі ніхто не заважав і ніщо не відволікало від цього процесу — учить вірш напам'ять.

2. Прочитай текст уголос. Потім прочитай знову. Якщо ти натрапив на незнайомі слова або словосполучення, знайди їхнє значення в словнику.

3. Прочитавши твір кілька разів, запитай у себе: «Про що він?», «Яким я уявляю ліричного героя?» Визнач ідею твору.

4. Прочитай твір ще раз, тільки вголос. Зауважуй під час читання всі розділові знаки. Роби паузи там, де це потрібно, а не обов'язково наприкінці кожного рядка.

5. Спробуй відчувати ритм вірша. Подумай, із яким настроєм варто озвучувати поезію. Яким буде твій голос? Чому?

6. Зверни увагу на співзвуччя кожного рядка.

7. Озвуч вірш напам'ять спочатку рідним, а потім друзям / подругам, однокласникам / однокласницям, учительству.

АЛГОРИТМ НАПИСАННЯ ВІРША

1. Поміркуй, про що ти бажаєш написати вірш. Прислухайся до своєї душі, серця, настрою. Часто те, що з нами відбувається в певний момент, може легко вилитися в слова на папері.

2. Пам'ятай про римування рядків. Розпочинай з перших чотирьох рядків, прописавши співзвучні слова в кінці кожного рядка..

3. Доповни кожен рядок словами або словосполученнями. Важливо знати про те, що ти хочеш, щоб читацьке коло відчувало, коли читатиме його.

4. Прикрась свій вірш! Для цього використовуй художні засоби, якщо вони потрібні. Це епітети, метафори, порівняння тощо.

5. Зачитай те, що написав / написала вголос. Чи відчуваєш ритм? Чи спів-звучні рядки? Перевір, чи не забагато складів у якомусь із рядків.

6. Прочитай вірш іще раз. Ти усміхнувся / усміхнулася? Тож сміливо можеш зачитувати вірш рідним / друзям чи подругам / учительству.

Навчальне видання

**КАЛИНИЧ Олеся Василівна
ДЯЧОК Світлана Олександрівна**

За редакцією проф. Юрія КОВБАСЕНКА

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

У виданні використано ілюстрації, аудіо і відео з інтернет-ресурсів,
що розміщені у вільному доступі.

Головний редактор *Іван Білах*
Редагування *Марії Жук*
Коректор *Леся Бутрин*
Художнє оформлення та обкладинка *Інни Малявської*

Формат 70х100 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Умовно-друк. арк. _____. Облік.-видавн. арк. _____. Наклад ____ пр. Зам. № ____
ТзОВ «Видавництво Астон» 46006, м. Тернопіль, вул. Гайова, 8
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ТР №28 від 09.06.2005 р.
www.aston.te.ua, e-mail: tovaston@gmail.com

